

СИЦІЯ

Наталія Кадоб'янська
Лариса Удовиченко

Зарубіжна література

Рівень стандарту

Literature

11
клас

Наталія Кадоб'янська, Лариса Удовиченко

Зарубіжна література

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ТОВ «СИЦІЯ»
2019

УДК 821(477-87).09*кл11(075.3)
К13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

ВИДАНО ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Кадоб'янська Н. М.
К13 Зарубіжна література. Рівень стандарту :
підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти /
Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. — Х. :
ТОВ «СИЦИЯ», 2019. — 256 с. : іл.
ISBN 978-617-7205-92-9.

УДК 821(477-87).09*кл11(075.3)

ISBN 978-617-7205-92-9

© Кадоб'янська Н. М., Удовиченко Л. М., 2019
© ТОВ «СИЦИЯ», 2019

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

---

*Vox audita perit
littera scripta manet. —
Озвучене голосом шезає,
написана літера залишається.
Прислів'я часів Стародавнього Риму*

Давньоримське прислів'я в оригіналі, яке є епіграфом до підручника, подано в дослівному перекладі українською. Протягом навчального року ви матимете можливість розкрити його смисл, подискутувати про його значення для українських читачів, погодитися з ним або заперечити його, прийняти або запропонувати власне.

Цього року ви:

- **поглибите знання** про літературу як мистецтво слова;
- **набудете умінь і навичок**, необхідних для життя в суспільстві та важливих для вашого становлення як особистості, морального і професійного зростання;
- **глибше відкриєте для себе** основні цінності різних епох;
- **критично осмислите** внесок найвідоміших авторів у скарбницю вітчизняної та світової культури;
- **замислитесь** над майбутнім української культури і літератури;
- **зрозумієте**, чому запропоновані вам твори вважають найвищими досягненнями різних епох і культур.

Дорогі юні друзі!

Банк ідей — поле на сторінці робочого зошита для запису ваших гіпотез та відкриттів під час вивчення теми.

Інформаційне гроно — схема, яка характеризує термін чи поняття, розкриває зв'язки між окремими поняттями.

Ви саме в такому віці, коли людина осмислює своє місце у світі, шукає моральні орієнтири, обирає для себе приклади, всерйоз замислюється над вічними питаннями: що таке добро і зло, у чому сенс життя, як досягнути того, чого прагнеш. Тут у пригоді може стати художня література. Навчальна книга допоможе вам зорієнтуватися в її світі, підкаже, як вести діалог з автором, сперечатися й знаходити аргументи для дискусії, адже аналіз художніх творів розвиває мислення і допомагає утвердитися у власній думці.

Підручник запропонує ті необхідні знання й відомості, без яких неможливо вважати себе культурною людиною. Він спонукатиме вас до власної оцінки художніх явищ, адже кожний твір мистецтва залишає безкінечну можливість інтерпретацій. Отже, читаємо зацікавлено, із задоволенням, замислюємося, ознайомлюємося з висновками фахівців — і робимо власні.

Книжка складається з розділів і параграфів, присвячених різним епохам і програмовим художнім творам. Уривки із творів пропонуються вашій увазі в найкращих українських перекладах. Деякі з них уміщено також мовою оригіналу. Кращі українські переклади програмових текстів (в уривках або повністю) ви зможете прочитати у хрестоматії.

Як користуватися підручником?

Підготовка до читання художнього твору

Не пропускайте назви розділів і параграфів. Спробуйте за назвою визначити, що саме ви будете вивчати в кожному з них. Це вам допоможе виділити головне в навчальному матеріалі.

Складайте власний «Банк ідей» до кожного параграфа, щоб сформулювати свої очікування від вивчення теми та перевірити, чи справдилися вони у процесі навчання.

Як створити інформаційне гроно:

- визначте основне слово або поняття;
- доберіть важливі слова чи терміни для розкриття його значення.

Переходьте до читання теоретичного матеріалу (історичних оглядів, розповідей про різні культурні епохи, біографічних відомостей про письменників та огляду їхньої творчості). Використовуйте робочий зошит для обробки інформації: виділіть у тексті головну думку, складіть інформаційне гроно, дайте відповіді на запитання, накресліть схеми, заповніть таблиці. Це допоможе вам підготуватися до роботи з художніми творами.

Інформаційне гроно «Художня література для сучасної людини»

Читання художнього твору

Наступний етап — читання художніх творів. Читаючи, ставте запитання до твору, робіть у робочому зошиті нотатки, намагайтеся передбачити подальший розвиток подій. Звертайте увагу, чи отримали ви відповіді на свої запитання, якщо ні — шукайте в тексті. Не знайшли — сформулюйте їх для обговорення у класі. Пояснюйте емоції й почуття, які виникали у вас під час читання.

Підсумки читання

Скласти власне уявлення про художній твір і підготуватися до наступного етапу роботи — обговорення прочитаного твору та підсумків — вам допоможе рубрика «Оцінки та обговорення».

Поверніться до складеного на початку роботи з темою «Банку ідей» і перевірте висунуті гіпотези. Підсумуйте свою роботу: сформулюйте власне уявлення про художній твір, його автора та літературну добу. Візьміть участь в обговоренні художнього твору.

Корисні поради

- Уважно розглядайте ілюстрації, вони допоможуть вам уявити те, про що ви читаєте.
- Запам'ятайте головне. У цьому вам допоможе рубрика «Завантажте інформацію».
- Перевірте себе. Для цього після кожного розділу є рубрика «Ваші підсумки».
- Нові терміни й поняття виділено в тексті жирним шрифтом. Їхні тлумачення подано на берегах сторінок підручника та у Словнику літературознавчих термінів.

Продуктивно працювати з підручником вам допоможуть рубрики:

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ	ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ	ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ
ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ	ВИСОКА ПОЛИЦЯ	ВАШІ ПІДСУМКИ
ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ	ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ	

Вступ

Література. Мораль. Людяність

Опрацювавши вступну статтю підручника, ви дізнаєтеся:

- про значення літератури та культури для збереження миру й духовності;
- про роль вітчизняної перекладацької школи у популяризації світової літератури й формуванні українського читача;
- за які досягнення присуджуються літературні премії у світі.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Поміркуйте, чим корисне для вас читання художньої літератури.
2. Прокоментуйте, за якими ознаками ви визначаєте, що читаєте художній твір в оригіналі або в перекладі.
3. Пригадайте, які особливості художнього перекладу ви помічали упродовж читання творів інших національних літератур.

Значення культури та літератури у збереженні миру й духовності

Слово, матеріалізоване в художніх образах, тобто художня література, — це унікальна можливість пізнати душу іншої людини і почути живий відгомін як далеких часів, так і сучасності.

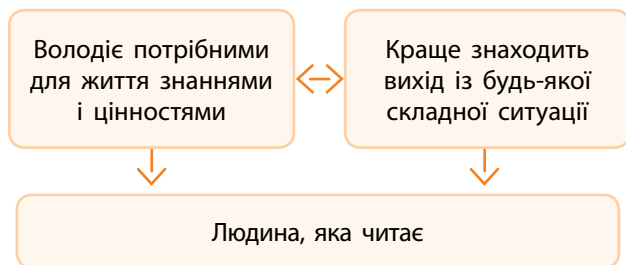
У запропонованому вам підручнику із зарубіжної літератури йдеться про високе мистецтво, про ті твори, що розширюють межі нашого духовного світу. Хай би що не розповідав художник, він завжди говорить про найважливіші для людини речі: про життя і смерть, про кохання і Бога, про красу і свободу, про добро і зло. Немає такого суспільства, у якому не народилося б своє мистецтво, насамперед словесне.

За тоталітарних режимів ХХ століття справжня та внутрішньо незалежна книжка ставала агітацією проти деспотії. У ХХІ столітті вона повертає увагу до проблем миру і добробуту, взаєморозуміння і взаємопідтримки, розбудови громадянського суспільства та спільної відповідальності за майбутнє всього світу. А ще — до проблеми *іншого*, національно, расово, мовно інакшого.

Література не тільки створюється суспільством, вона й сама формує його. Не буде занадто великим перебільшенням сказати, що поняття *Європа* взагалі існує завдяки книжкам. Упродовж століть європейці читали Біблію та античних класиків — ці книги й об'єднали їх у єдину цивілізацію.

Художня література не може замінити ні духовної освіти, ні філософського пізнання, ні громадянської дії. Але вона містить базові для певного суспільства уявлення про світ, про місце людини у Всесвіті, про прекрасне й потворне. Адже література насамперед — це мистецтво слова.

ООН — Організація Об'єднаних Націй — міжнародна організація, заснована у 1945 році на конференції у Сан-Франциско. Її мета — підтримувати і зміцнювати мир, сприяти міжнародній безпеці та розвивати співробітництво між державами світу. Україна є однією із країн — засновниць ООН.

■ Логотип представництва ООН в Україні

Роль вітчизняної перекладацької школи у популяризації світової літератури та формуванні українського читача

Українська школа художнього перекладу почала формуватися дуже давно, коли активізувалися культурні, духовні зв'язки українців з іншими народами, передусім за поширення християнства. Першими художніми перекладачами можна вважати **Кирила і Мефодія**. Звичайно, це були переклади старослов'янською мовою, але вони мали величезний вплив на виникнення перекладацької традиції в Київській Русі. Кирило і Мефодій перекладали Біблію. Згодом цю благородну справу продовжили багато видатних українців.

Уже в XVII столітті українською мовою були перекладені «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо, «Похвала глупоті» Еразма Роттердамського, деякі новели «Декамерона» Джованні Боккаччо, сонети Франческо Петрарки та інші твори. Науковою базою освіти і перекладацтва була **Києво-Могилянська академія**. З ліквідацією Академії в 1817 році перекладацька справа занепадає.

Особливу роль у відродженні української перекладної літератури XIX століття відіграли **Леся Українка** та **Іван Франко** — знавці стародавніх і багатьох сучасних мов. Вони прагнули, аби українці мали можливість ознайомитися з найкращими творами світової літератури.

У XX столітті великих зусиль для збереження традиції українського перекладу доклав **Максим Рильський**. Його художні переклади Метерлінка, Верлена, Готье, Аполлінера, Міцкевича, Гете, Шекспіра, Данте, Пушкіна, Шиллера вирізняються вишуканістю мови, особливою поетичністю.

І. Франко переклав українською мовою твори близько двохсот авторів із чотирнадцяти мов та тридцяти семи національних літератур.

■ Микола Лукаш

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

В історії українського художнього перекладу **Миколи Лукашу** належить виняткове місце. Він дав «українське життя» багатьом геніям світового письменства: Бернсу, Шекспіру, Шиллеру, Гете, Гейне, Гюго, Верлену, Аполлінеру та іншим. Він переклав «Дон Кіхота» Сервантеса, «Фауста» Гете, «Пані Боварі» Флобера. М. Лукаш глибоко знав близько двох десятків мов і був носієм такого загадкового феномену, як *український трагізм, українська стихія та українська гармонія*. Його називають *Моцартом українського перекладу*.

Нині, коли розширюються культурні зв'язки між державами, значення художнього перекладу зростає. Скарбницю українських перекладів поповнюють наші сучасники.

Літературні премії у світі

Літературні премії — це запроваджені у багатьох країнах заохочення (матеріальне і почесне — дипломи, медалі тощо) найвидатніших письменників і літературних творів. Засновуються літературні премії державою, науковими закладами, професійними об'єднаннями діячів літератури, видавництвами, редакціями журналів і газет, приватними особами. Присудження премій відбувається за рішенням журі, що складається з авторитетних діячів культури. Присуджуються вони як за окремий твір, так і за творчість письменників чи досягнення в окремих жанрах.

Міжнародні літературні премії — це відзначення внеску митця в історію культури, його художньої майстерності, оригінальності таланту. А визнання сучасниками для письменника — найкраща нагорода.

■ Золота медаль із зображенням Альфреда Нобеля

■ Медаль Міжнародної премії шейха Заїда

■ Золота медаль Пулітцерівської премії

Україна і світ

Серед українських письменників на Нобелівську премію висували І. Франка, В. Винниченка, П. Тичину, М. Бажана, У. Самчука, Л. Костенко.

1973 року Почесний диплом Міжнародної премії імені Г. К. Андерсена за поему-казку «Барвінок і Весна» отримав український письменник Богдан Чалий, а в 1979 році до «Особливого почесного списку Ганса Крістіана Андерсена» вписано ім'я Всеволода Нестайка та його книжку «Тореадори з Васюківки».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте роль культури і літератури у вирішенні питань миру у світі.
2. Поясніть, як ви розумієте запис у Декларації Мехіко щодо політики у сфері культури ЮНЕСКО (спеціалізованої установи ООН з питань освіти, науки, культури): «Усебічний розвиток суспільства вимагає взаємопов'язаної політики в царині культури, освіти, науки й засобів комунікації з метою забезпечення рівноваги між технічним прогресом, з одного боку, та інтелектуальним розвитком і моральним удосконаленням людства — з іншого».
3. Поміркуйте, яку роль у житті світової спільноти відіграє діалог культур.
4. Аргументуйте, художні переклади яких українських перекладачів вам запам'яталися найбільше.
5. Сформулюйте відмінності між поняттями *національна література* і *світова література*.
6. Пригадайте, чи знаєте ви, які книжки здобули літературні нагороди у рік вашого народження. Знайдіть в Інтернеті інформацію про них і підготуйте мотиватор (мотиваційний постер) про книжку, яка вас найбільше зацікавила. З'ясуйте, чи поділяють ваш інтерес однокласники/однокласниці.

Інфографіка (інформаційна графіка) — це графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення інформації.

Алгоритм створення інфографіки:

- осмисліть тему;
- виберіть основні поняття теми;
- доберіть відповідну картинку (фото, ілюстрацію, репродукцію, символ тощо) для візуалізації кожного поняття теми;
- визначте послідовність розташування картинок для логічного розкриття теми;
- сформулюйте короткі коментарі до кожної картинки;
- установіть асоціативні зв'язки між усіма елементами.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і підготуйте повідомлення «Літературні премії в Україні та світі». Поясніть, чим вони привернули вашу увагу.
2. Об'єднайтеся в пари і підготуйте інфографіку «Сучасні українські переклади зарубіжної літератури» та презентуйте її у класі.

- О. М. Єпик. Інфографіка «Стили літератури»

Розділ 1

Золоті сторінки далеких епох

1.1 Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що вам відомо про Просвітництво.
2. Назвіть відомих представників німецької літератури XVIII ст. та їхні твори.
3. Поміркуйте, чим вирізнялися твори німецьких авторів цієї доби.

У цей час у різних науках були зроблені великі відкриття. Ботанік Карл Лінней у праці «Види рослин» описав тисячі видів флори та фауни і дав їм подвійні латинські назви. Жорж Луї Леклерк де Бюффон увів у науковий обіг термін «біологія», позначив ним «науку про життя». Жан Батист де Ламарк висунув першу теорію еволюції. У математиці Ісаак Ньютон і Готфрід Лейбніц майже одночасно відкрили диференціальне й інтегральне числення. Засновник сучасної хімії Антуан Лоран Лавуазьє склав перший перелік хімічних елементів.

Просвітництво — широка ідейна течія, представники якої — вчені, філософи, письменники, — з позиції розуму переглядали всі сфери життя людства.

Раціоналізм — філософський напрям, що визнає розум основою пізнання й поведінки людей.

XVIII століття ввійшло в історію як доба **Просвітництва**, або «*Доба розуму*», — епоха змін і оновлення, які стосувалися релігії й політики, освіти й виховання, культури й мистецтва, науки й техніки.

Назва доби — *Просвітництво* — походить від слова «світло». Французькою мовою це *Siècle des Lumières* — дослівно «століття світла». Назва доби закріпилася після виходу статті німецького філософа Іммануїла Канта «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво?» (1784).

Просвітники вважали, що «розум» може допомогти людині зрозуміти і змінити як суспільний лад, так і саму себе. А наукове пізнання стимулюватиме прогресивний розвиток і просування з темряви невігластва до царства розуму. Характерна особливість наукової думки Просвітництва — необхідність практичного використання досягнень науки в інтересах промислового й суспільного розвитку. Такі ідеї обговорювалися не лише у наукових трактатах, а й у художніх творах — поетичних, прозових.

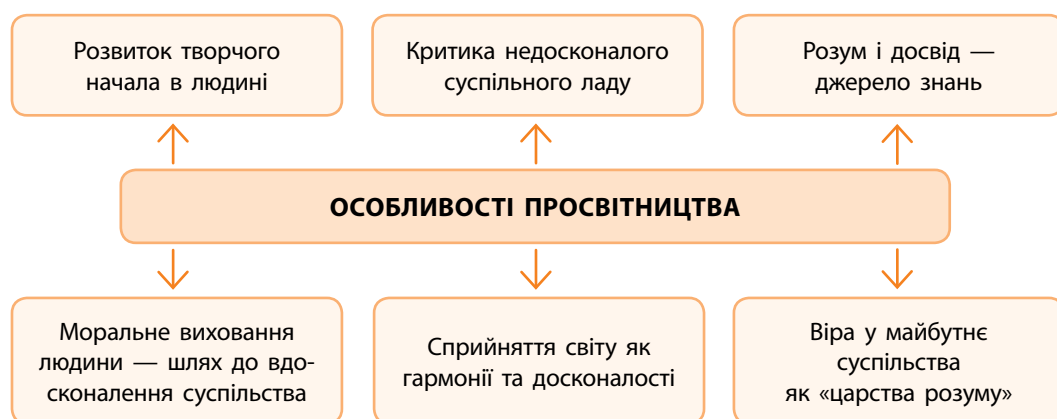
Європейська культура того часу породила величезну кількість романів і трактатів, у яких зображувалося омріяне перетворення світу за законами розуму і справедливості. Тому XVIII століття можна назвати «**золотою добою утопії**».

Теорія літератури

Уто́пія (грец. οὐ + τόπος — «місце, якого немає») — фантазія, вимисел, мрія, що не збудеться. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія» (так називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство).

Нині «утопія» — літературний жанр, наближений до наукової фантастики.

Протилежним до утопії є жанр **антиутопія** (наприклад, твір «451 градус за Фаренгейтом» американця Рея Бредбері, з яким ви ознайомилися в 9 класі, або твори англійського письменника Джорджа Орвелла «1984» і «Ферма для тварин», які вивчатимете цього року).

Просвітницький рух розвивався в різних країнах неоднаково. Становлення Просвітництва в кожній державі було пов'язане з її політичними, соціальними та економічними умовами, а також із національними особливостями.

Зародилося Просвітництво в Англії наприкінці XVII ст. У XVIII ст. центром просвітницького руху стала Франція. Період пізнього Просвітництва (кінець XVIII — початок XIX ст.) пов'язаний із Німеччиною. Якщо в Англії просвітники прагнули побудувати нове суспільство після Англійської буржуазної революції, у Франції — підготувати суспільство до буржуазної революції, то в економічно відсталій та роздрібненій Німеччині про це не могло бути й мови. Першочерговим завданням німецьких просвітителів поставала **боротьба за національне об'єднання**, що вдалося зробити лише за часів правління канцлера О. Бісмарка у другій половині XIX ст.

Центральною постаттю епохи Просвітництва був митець-мислитель, який мріяв удосконалити й гармонізувати життя за законами розуму.

Для німецького Просвітництва характерним було поєднання духовної свободи із громадянською несвободою. На той час модним був вислів прусського короля Фрідріха II: *«Міркуйте скільки завгодно й про що завгодно, але підкоряйтеся!»*

■ Готфрід Вільгельм Лейбніц

■ Готгольд Лессінг

■ Йоганн Готфрід Гердер

Німецька література і філософська думка дали новий імпульс Просвітництву. Центральними темами стали активна і впевнена у своїх силах людина, її духовність та ставлення до світу.

Німецьке Просвітництво пов'язане з іменами видатних письменників і мислителів. Його виникнення завдячує філософії **Готфріда Вільгельма Лейбніца** (1646–1716), провідного німецького філософа, логіка, математика, фізика, мовознавця та дипломата. Лейбніц переконував, «що найкращий із можливих світів» обов'язково розумний і гармонійний.

Центральна постать німецького Просвітництва — **Готгольд Лессінг** (1729–1781), теоретик мистецтва, поет і драматург, театральний критик, який створив тираноборчу трагедію «Емілія Галотті». Першим переклав твори Лессінга українською мовою Іван Франко.

До покоління старших просвітників належав філософ і письменник **Йоганн Готфрід Гердер** (1744–1803). Гердер підкреслював роль почуттів у житті людей та стверджував самотність національної культури та мови. Його основний твір «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791) став першою ґрунтовною класичною працею, з якою Німеччина вийшла на арену світової історико-філософської думки.

У формуванні ідей Просвітництва важливу роль відіграв видатний німецький філософ **Іммануїл Кант** (1724–1804), який вважається родоначальником німецької класичної філософії. Канту належить вислів: *«Дві речі наповнюють душу все новим та зростаючим захопленням і благоговінням, щочастіше і щотриваліше я про них розмірковую: зоряне небо наді мною і моральний закон у мені».*

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Гердер, Лессінг і французький просвітителю Жан Жак Руссо стояли біля витоків літературного руху «Буря і натиск» («Sturm und Drang»), який розгорнувся в Німеччині у 60–80-х роках XVIII ст. Учасників групи називали «штюрмерами». Це був бунт молоді проти застарілих порядків. Суто

літературне явище швидко переросло в суспільно-культурний рух. Герой «штюрмерського» твору — сильна особистість, молодий геній, бунтівник. Саме з рядів «штюрмерів» вийшли найвидатніші письменники епохи — Гете і Шиллер. ☰

Ім'я І. Канта трапляється вам на сторінках роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита», який читатимете цього року.

Доба Просвітництва в Німеччині закінчилася, як і всюди в Європі, подіями Великої французької революції. Останнім відблиском Просвітництва був час, коли Гете, Шиллер і Гердер намагалися протиставити соціально-політичним потрясінням ідею художнього виховання і морального вдосконалення людини. Завдяки їхнім зусиллям в економічно відсталій Німеччині відбулася потужна інтелектуальна революція.

Велика французька революція ознаменувала кінець сподіванням на перебудову суспільства на розумних засадах, однак ідеї Просвітництва вплинули на формулювання важливих документів епохи: Декларації прав людини і громадянина, Декларації незалежності, Конституції США, польської Конституції 3 травня 1791 року.

■ Іммануїл Кант

Література і культура

Доба Просвітництва була часом взаємодії національних літератур та культур. Так утворювалася спочатку єдина європейська, а потім і все-світня література. Великий німецький просвітник Йоганн Вольфганг Гете, підсумовуючи культурний розвиток XVIII ст., сказав: «Зараз ми вступаємо в епоху світової літератури».

Німецьке просвітництво залишило майбутнім епохам небувалий пам'ятник — трагедію Гете «Фауст», унікальний твір, де порушено вічні філософські питання поряд із науково-соціальними проблемами свого часу.

Кроссенс — асоціативна головоломка нового покоління. Слово «кроссенс» означає «перетин значень» за аналогією зі словом «кросворд», яке означає «перетин слів». Це асоціативний ланцюжок, що складається з дев'яти картинок. Картинки розташовано так, що кожна з них пов'язана з попередньою і наступною, а центральна об'єднує відразу кілька. Розгадати кроссенс — означає знайти асоціативний зв'язок між сусідніми картинками.

Алгоритм створення кроссенса:

- осмисліть тему;
- виділіть 9 важливих складових теми;
- доберіть відповідну картинку для відображення кожної складової теми;
- визначте центральний елемент теми, відповідну картинку розташуйте в центрі;
- установіть асоціативний зв'язок між усіма елементами;
- визначте послідовність розташування картинок навколо центральної.

■ Йоганн Вольфганг Гете

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, що дало поштовх зародженню Просвітництва. Яка його головна ідея?
2. Прокоментуйте особливості культури доби Просвітництва.
3. Проаналізуйте, у чому полягають здобутки доби Просвітництва.
4. Схарактеризуйте поняття *світова література*.
5. Розкрийте вплив німецького Просвітництва на розвиток Європи.

! ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і створіть кроссенс «Німецьке просвітництво».

1.2 Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832)

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що вам відомо про життя і творчість Гете.
2. Поміркуйте над висловлюванням ученого Климента Тимірязева: *«Гете — це приклад поєднання в одній людині великого поета, глибокого мислителя і видатного вченого»*. Які аргументи ви можете навести на підтвердження або спростування такої оцінки?
3. Подискутуйте, чим цікава творчість Гете сучасним читачам.

1.2.1 Уславлений письменник Німеччини

Якби довелося назвати найвідоміших літераторів світу, ім'я **Йоганна Вольфганга Гете** обов'язково було б серед них поруч із Данте і Шекспіром.

Перу Гете належить близько півтори тисячі віршів, які він називав «фрагментами біографії». Поетичний доробок Гете складається з юнацьких прагнень «штюрмерського» періоду, роздумів веймарської лірики, звернення до поетичних традицій Сходу у «Західно-східному дивані», мудрості й легкого суму «Марієнбадських елегій».

«Штюрмерська» поезія Гете — це безпосередній відгук душі на навколишній світ. Палітра переживань юного поета яскрава: тут і бунтарські настрої, і замилювання природою, і радісні та палкі переживання закоханого. Балади веймарської лірики переносять читача у світ фантастичного, загадкового і таємничого. В основі кожної балади — легенда чи народне повір'я. Найвідоміші балади Гете — «Рибалка», «Вільшаний король» та «Співець». «Марієнбадська елегія» — один із найпрекрасніших ліричних творів Гете — навіяна коханням уже немолодого поета до юної Ульріки фон Левецов.

Для театру Гете написав драми: «Гец фон Берліхінген», «Егмонт», «Торквато Тассо», «Іфігенія в Тавриді» і, звичайно ж, трагедію «Фауст», у якій утілив весь свій життєвий досвід.

Довгий і важкий шлях проходить Фауст, перш ніж у столітньому віці опановує істину:

Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється кожен день за них.

Тут і далі переклад Миколи Лукаша

Історія героя складна й фантастична. Фауст наділений рисами людини не Середньовіччя, а епохи Відродження. Мабуть, тому всю культуру нової доби німецький мислитель Освальд Шпенглер визначив як «фаустівську».

1.2.2 Історія створення трагедії «Фауст»

Ще в юності, за часів «штюрмерів», Гете захопився відомою німецькою легендою XVI ст. про *доктора Фауста* — мага і чорнокнижника, який уклав угоду з дияволом. Краса та драматичність сюжету зачарували поета. Він розпочав писати першу частину «Фауста» ще в 1790-ті, прагнучи висловити свої роздуми над болючими питаннями сучасності.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Герой однієї з найпопулярніших легенд Середньовіччя доктор Фауст — особа історична. Він був професором, читав лекції в різних університетах,

■ Ангеліка Кауфманн.
Портрет Гете. 1787 р.

Бала́да — твір фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики із драматичним сюжетом.
Еле́гія — ліричний вірш задумливого, сумного характеру.

«Фауст» — головний твір Гете, став вершиною творчості поета і справив колосальний вплив на всю подальшу літературу.

■ Лейпциг. Фауст і Мефістофель перед входом у кафе «Льох Авербах» (сцена з «Фауста»)

- Невідомий німецький художник. Портрет Фауста. XVII ст.

- Лоуренс Альма-Тадема. Фауст і Маргарита. 1856 р.

- Педро Америку. Фауст і Гретхен. XIX ст.

мав учнів і послідовників. Ще за життя вченого ходили різні оповіді про його вчинки, у яких сучасники вбачали щось надзвичайне, фантастичне. Загинув історичний Фауст близько 1540 року внаслідок несподіваної катастрофи (імовірно, від вибуху в лабораторії). ☹️

Образ Фауста в легенді уособлює відбиток часу. Це людина, яка заради знання готова знатися з нечистою силою, і тому в кінці твору Фауст потрапляє до пекла. Водночас він сміливий і безстрашний шукач таємних знань та заборонених шляхів отримання цих знань.

Головна суть фаустівського сюжету — жага безмежного знання, допитливість, свобода духу — приваблювала багатьох письменників наступних епох і зумовила світову популярність образу Фауста.

Безперечно, Гете використовував літературні обробки легенди, зокрема трагедію про Фауста англійського драматурга **Крістофера Марло**, сучасника Шекспіра.

Існувала ще так звана народна книга про доктора Фауста — популярне видання із простим, доступним текстом і зрозумілими ілюстраціями.

У 1886 році було виявлено текст «Прафауста» (Urfaust), створеного Гете в ранній молодості, у 1772–1775 роках. Гете об'єднав історію про вченого-мага з любовною колізією, поширеною у творчості «штюрмерів»: палко закоханий юнак зваблює недосвідчену дівчину, а коли дізнається, що вона чекає від нього дитину, залишає її напризволяще. У його поемі Мефістофель повертає старому вченому Фаусту молодість і спокушає його знайомством із юною красунею Маргаритою.

Однак тема твору виявилася надто складною для молодого поета. Кілька разів Гете переробляв поему, зрештою припинив роботу над рукописом. Тільки двадцять років по тому, під впливом **Шиллера**, вже зрілим майстром він повернувся до «Фауста». Відтоді робота над цим

твором стала сенсом життя поета. Друга частина твору побачила світ уже по смерті автора, у 1832 році. Загалом Гете присвятив своєму «Фаусту» 62 роки життя.

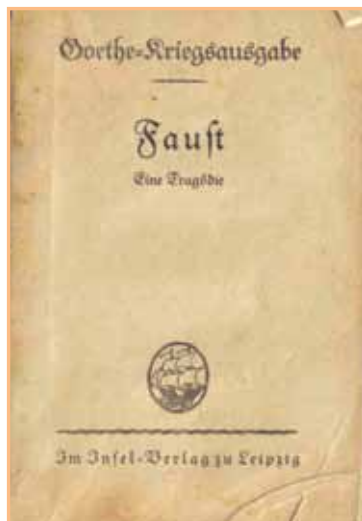
1.2.3 Особливості композиції трагедії. Жанрова своєрідність твору

Гете назвав свій твір грецьким словом *трагедія*, бажаючи показати, що герой прагне подолати свою долю наперекір волі вищих сил.

Теорія літератури

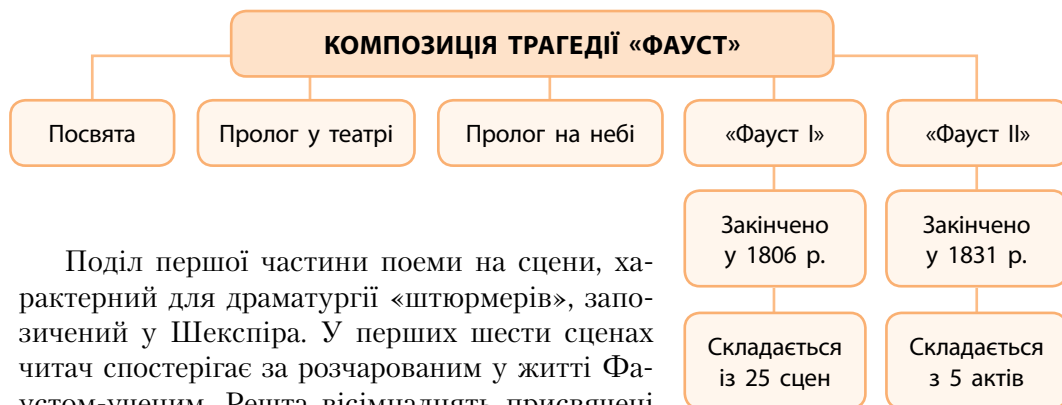
Трагедія — драматичний твір, у якому порушуються нерозв'язані моральні проблеми і розкриваються гострі, непримиренні конфлікти, вирішення яких призводить до загибелі дійових осіб.

Конфлікт трагедії має глибокий філософський зміст, є надзвичайно актуальним у політичному, соціальному, духовному планах, вирізняється високою напруженою психологічних переживань героя.

■ Німецьке видання «Фауста» Гете до 100-річчя виходу поеми. Лейпциг, 1932 р.

Драматична поема позбавлена авторської мови, а зміст розкривається через репліки та монологи персонажів.

Поділ першої частини поеми на сцени, характерний для драматургії «штюрмерів», запозичений у Шекспіра. У перших шести сценах читач спостерігає за розчарованим у житті Фаустом-ученим. Решта вісімнадцять присвячені історії кохання Фауста і Маргарити. Як і Шекспір, поет щоразу переносить дію в нове місце. Тільки сцена в кабінеті Фауста повторюється тричі (1, 3, 4).

У другій частині поеми виділяється 3-й акт, написаний у формі давньогрецької трагедії, з головною героїнею Єленою Прекрасною.

За жанром «Фауст» — це **драматична поема**, де об'єднані реальність і фантастика, лірика і філософія, зорові та звукові ефекти.

■ Перше видання «Фауста» Гете. 1808 р.

■ Михайло Врубель. Фауст. Триптих. 1896 р.

Імовірно, саме «Вальпуржина ніч» надихнула шанувальника Гете письменника Михайла Булгакова на створення фантастичної сцени «Бал у сатани» в романі «Майстер і Маргарита», який ви читатимете далі.

Гете створив у поемі незвичайний світ. Тут діють реальні люди (*Фауст, Вагнер, Маргарита*), але в їхнє життя втручаються чари. Наприклад, Фауст із сивого старого перетворюється на юнака й проживає ще одне життя. Водночас у поемі діють і персонажі «вищого» світу (*Бог, Мефістофель, янголи*), наділені людською психологією та характерами.

Поема сповнена фантастики. У сцені «Авербахів склеп» від дотику Мефістофеля зі столу починає струменіти вино. Химерно-фантастичною зображена відьмина кухня, де Фауст перетворюється на юнака. У чарівному дзеркалі, яке тримає Мефістофель перед Фаустом, той бачить образ Гретхен (Маргарити).

Вражає життєвою вірогідністю казково-фантастична сцена «Вальпуржина ніч». Гете наповнив її гротескними й гумористичними образами казкової нечистої сили, перед читачем проходять бридкі й смішні постаті, що кружляють в ураганному темпі танку.

Ще більше фантастики у другій частині трагедії. Разом із Фаустом читач потрапляє до казкового світу античного міфу, занурюється у світ поезії, розчаровується у цісарській владі, шукає сенс людського життя.

Дивовижного звучання надає твору синтез поезії, музики й живопису. Тут наче оживають залиті сонцем міфологічні сцени й пейзажі; постійно лунають звуки музики: хор янголів, калатання дзвонів, величні акорди при сході сонця тощо. Часом монологи героїв сприймаються як проникливі арії. На думку Гете, лише один композитор міг би написати музику до його «Фауста» — Вольфганг Амадей Моцарт.

Інтонація і ритм у трагедії весь час змінюються. Строгий скорботний тон роздумів Фауста, янгольські співи — і живі розмови народного натовпу, бадьора пісня солдатів, запальні танці селян. А потім знову концентрована думка старого вченого — і тут же розмова з невгамовним пуделем, витримана у простих, буденних висловах. Іронічна суперечка Мефістофеля зі студентом, мова нетверезих

школярів у шинку. Наївні й розсудливі докази Маргарити, пісня, молитва. І нарешті — Вальпуржина ніч із її алегоріями й нестримною розкутістю. Поет використовує то народний вірш, то баладну ритміку. Звучать пісні, приказки — і поруч із ними глибокі, складні за думкою судження.

Усе це багатоголосся надає «Фаусту» неповторного звучання. Завдяки складній примхливості ритмів і мелодики трагедію Гете вважають однією з вершин німецької поезії.

1.2.4 Проблематика трагедії. Пошуки сенсу буття і призначення людини

Трагедія Гете — результат роздумів автора над філософськими проблемами буття. Зміст «Фауста» універсальний: молодість і старість, мужність і жіночність, народження і смерть, війна і мир, побут і політика, наука і мистецтво.

«Пролог на небі» — **зав'язка** трагедії. У ньому зображено фантастичну суперечку між Господом та Мефістофелем, яка набуває символічного значення. Основний предмет розмови — це людина: хто вона така, яке її місце у світі. У «Пролозі» висловлюються полярні думки. Господь стверджує силу людської особистості, її здатність до розвитку, до пошуку смислу буття:

Він поки що у мороці блукає,
Та я вкажу йому до правди вхід...

Мефістофель, навпаки, говорить про «мізерність людську», яка не дасть змоги людству наблизитися до вершин духу:

Смішний божок землі не зміниться ніяк, —
Як спервовіку був, так і тепер дивак.
Погано він живе! Не треба
Було б йому давати і крихти світла з неба.
Тим розумом владає він,
Щоб жити, як тварина із тварин.

Що ж є людина на землі — «божественне створіння», яке прагне істини, чи «тварина із тварин»? Це головна проблема «Прологу на небі», що визначає ідейний зміст трагедії «Фауст».

Гете говорить про людину в контексті Всесвіту, встановлюючи між поняттями *людина* — *Всесвіт* прямий зв'язок: від того, який шлях обере особистість — «божественний» чи «тваринний», — залежить

■ Михайло Врубель.
Політ Фауста і Мефістофеля.
1896 р.

■ Ежен Делакруа.
Поява Мефістофеля. 1828 р.

Сам Гете пояснював цей образ як «дух заперечення». Знищуючи щось недосконале в житті («заперечуючи»), він водночас звільняє шлях для досконалішого.

■ Жан Поль Лоуренс.
Доктор Фауст. XIX ст.

доля світу. Тому боротьба добра і зла, Господа і диявола, що вічно триває у світі, переноситься письменником у душу людини і впливає не тільки на теперішнє, а й на майбутнє.

Однією з центральних проблем «Фауста» є проблема поєднання ідеалу з реальним життям, а сюжет — пошуки її розв'язання. Фауст, що постарів над фоліантами (великими товстими книгами), багато років б'ється над розкриттям таємниць світу, а ті виявилися недоступними людському розуму. Зневірений Фауст готовий до самогубства. Аж ось перед ним з'являється Мефістофель і пропонує угоду: він дасть Фаусту мить повного задоволення життям і собою, щоб той міг вигукнути: «Зупинися, мить!», тоді вчений продасть Мефістофелю свою душу.

У «Фаусті», як і в поемі Данте «Божественна комедія», основний сюжет становлять пошуки й мандри героя. Мефістофель стає провідником Фауста.

Мефістофель постає у трагедії символом зла. Він так говорить сам про себе: «Я — тої сили часть, Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого».

Проблема боротьби добра і зла — біблійна основа твору. Люди постійно опиняються перед моральним вибором між добром і злом, Богом і дияволом, світлом і темрявою. І правильний вибір залежить не від зовнішніх обставин, а тільки від людської сутності, від сили людського духу.

Ситуація вибору є вихідною ситуацією «Фауста». Не випадково у розмові з учнем Мефістофель повторює біблійну фразу: «Будете, як Бог, знати добро і зло». Вибір між добром і злом, духовним і тілесним, життям і смертю, істиною й темрявою і визначає шукання героя трагедії.

Письменник-просвітник, Гете вірив у перемогу сил розуму, добра, справедливості. У художній концепції твору образом Фауста поет стверджує думку про творчі зусилля людини на землі, у яких полягає сенс буття.

Проблеми, яких торкнувся Гете у своєму «Фаусті», належать до вічних морально-філософських проблем людства. Бо вічно триватиме боротьба «неба» і «землі», «духу» і «потреби».

1.2.5 «Фауст», частина перша

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Дії «Фауста» передують рядки присвяти, у якій висловлені думки й почуття поета, який повертається до задумів своєї юності, щоб подарувати їм нове життя. Відкривають трагедію два прологи: «Пролог у театрі» і «Пролог на небі».

У «Пролозі в театрі» поет декларує свої творчі принципи. У «Пролозі на небі», як зазначалося вище, сперечаються Бог і Мефістофель про сенс людського життя, пошуки істини та помилки на цьому шляху. Тут, власне, й висловлено основний смисл «Фауста».

Професор Фауст, не задоволений своїми науковими знаннями, у відчаї підносить до губ склянку з отрутою. Його зупиняють церковні дзвони. На прогулянці містом зі своїм учнем Вагнером учений зустрічає собаку, що в будинку Фауста перевтілюється в людський образ — Мефістофеля.

Злий дух спокушає старого відлюдника знову зазнати життєвих радощів. Плата за це — душа Фауста. Скріпивши домовленість кров'ю, Фауст вирушає *«ззнати після довгого посту, що означає повнота життя»*.

У пошуках розваг Фауст і Мефістофель мандрують Лейпцигом. У погребі Авербаха злий дух вражає студентів тим, що різне вино водограєм заструменіло з пробитих у столі дірок. Однак пияцтво не приваблює Фауста, його мучить не тілесна, а духовна спрага.

Тоді Мефістофель веде Фауста до відьминої кухні, де стара чаклунка повертає вченому молодість. Диявол спокушає Фауста зображенням у дзеркалі юної Маргарити. Вражений красою дівчини, Фауст просить Мефістофеля про знайомство з нею.

Відтак перед читачем розгортається історія вже не вченого-мислителя, а простої людини, захопленої новими почуттями.

Мефістофель знайомиться із сусідкою Маргарити Мартою і зводить Фауста з дівчиною. Фауст і Маргарита починають зустрічатися й закохуються. Щоб провести ніч наодинці з коханою, Фауст переконує Маргариту приспати матір снодійним, що йому дав Мефістофель. Від зілля

■ Ежен Делакруа. Фауст у своєму кабінеті. 1829 р.

Вальпуржина ніч — ніч із 30 квітня на 1 травня, язичницьке, християнське і водночас сатанинське свято, яке відзначається у країнах Центральної і Північної Європи. У Німеччині вважається, що в ніч на 1 травня щорічно на вершини Броккен і Блоксберг у горах Гарц злітаються відьми.

■ Вальпуржина ніч. Сцена з опери «Фауст» у Національній опері України

мати помирає. Про стосунки Маргарити (Гретхен) і Фауста в місті пішов погосос. Її брат Валентин хоче помститися Фаусту за безчестя сестри. Під час поєдинку з Фаустом Валентин гине.

Фауст і Мефістофель змушені залишити місто. Мефістофель, щоб розважити Фауста, бере його на шабаш Вальпуржиної ночі на гору Броккен. Та Фаусту здається, що він бачить там сумну постать Маргарити. Він з'ясовує, що його кохана у в'язниці чекає страти за те, що втопила їхню дочку.

Фауст поспішає до в'язниці і пропонує Маргариті втечу. Дівчина відмовляється прийняти допомогу нечистої сили і залишається чекати страти. Усупереч очікуванню Мефістофеля Господь вирішує врятувати душу дівчини від мук пекла і оголошує свій вердикт: «Врятована».

Так завершується перша частина трагедії. У її останніх сценах уміщено важливий моральний урок: самоствердження однієї особистості, «надлюдини», як назвав Гете свого героя, може обернутися катастрофою для інших.

■ Ежен Делакруа. Фауст і Вагнер помічають пуделя. 1828 р.

■ Франц Ксав'єр Зімм. Фауст дає клятву Мефістофелю. 1899 р.

1.2.6 Образи трагедії

Фауст і Вагнер

Фауст і його помічник Вагнер утілюють два типи пізнання — творчий (або філософський) і традиційний (або схоластичний, догматичний).

Фауст розуміє обмеженість людського пізнання, відчуває кризу старих знань. Його гнітить нез'ясованість важливих проблем буття, йому тісно в догматах середньовічних наук, які не підлягають змінам. Душа вченого прагне простору, волі, розвитку. В образі Фауста Гете стверджує вічний рух людської свідомості, велич особистості, яка прагне істини, вимагає оновлень уявлень про світ.

Вагнер хоч і називає себе «побратимом» Фауста, його «учнем», але між ними мало спільного. Вагнер — це образ кабінетного вченого, якого вабить лише мертва наука та слава. Він не любить життя, людей, природу.

Погляди Вагнера і Фауста на світ надто різняться: там, де один не бачить нічого незвичайного, іншому відкриваються нерозгадана глибина, гармонія, таїнство. Позиція автора щодо обох персонажів однозначна: він на боці Фауста — того, хто шукає істину, хоча й невідомо, чи знайде її. У цьому вічному русі Гете вбачав запоруку духовного розвитку світу й людини, безсмертя її душі.

Фауст і Мефістофель

Поява Мефістофеля в кабінеті Фауста не є випадковою. Адже Мефістофель — диявол, утілення зла, дух заперечення. Його функція у творі — моральне випробування людини. Обмеженого схоласта Вагнера навіть не варто випробувати, на відміну від нього Фауст — людина, яка шукає сенс життя і себе у світі, — є цікавим об'єктом для диявольських «експериментів».

Мефістофель поставив собі за мету взяти в полон душу Фауста. Він спокушає вченого надією на пізнання життя і щастя, кличе героя з темного кабінету на широкий простір, у вільний світ.

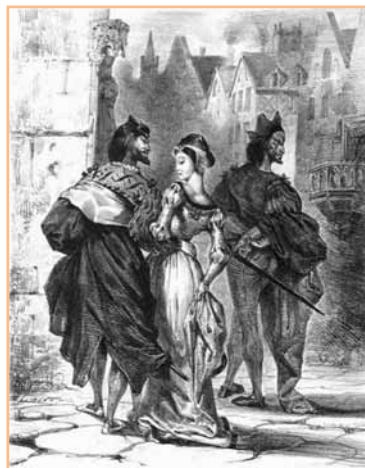
Та Мефістофелю не вдалося відволікти Фауста від духовних проблем, спокусити життєвими насолодами, довести, що любов — *«лише пусті слова»*, заволодіти його душею. Герой залишається самим собою — це головний результат мандрівок у першій частині твору.

Фауст і Маргарита

Чарівна, чиста, юна Маргарита (Гретхен) уособлює цнотливість, природність і красу. У її характері немає нічого героїчного, вона легко підкоряється чужій волі, керується почуттями, а не розумом. Маргарита — дитя свого часу, свого міста, парафіянка місцевої церкви. Її легко обдурює священник, привласнюючи дарунок Фауста — скриньку з коштовностями. Та навіть обман не може похитнути віри Гретхен, Бог для неї — милосердний і добрий, він завжди вгорі, карає й милує.

Проте Маргарита наділена тонкою проникливістю та інтуїцією. Вона безпомилково відчуває у Мефістофелі ворога, бо той заперечує все, що вона цінує. Але це не рятує дівчину. Складна життєва ситуація — смерть матері, загибель брата, осуд сусідів, розлука з коханим, народження позашлюбної дитини, страх покаяння — усе це виявилось понад її душевні сили й призвело до злочину й божевілля.

Фаусту здалося, що зустріч із Маргаритою, у якій ніби поєднуються ідеали й життя,

■ Ежен Делакруа.
Фауст і Маргарита. 1828 р.

■ Рей Лаго. Мефістофель спокушає Фауста. XX ст.

■ Френк Кадоган Купер.
Маргарита, яку спокушає злий дух у соборі. 1919 р.

■ Ежен Делакруа. Фауст у тюрмі в Маргарити. 1828 р.

Діалог літератур

Маргарита у творі є узагальненим образом жертвовного кохання. Її трагедія близька до подібних драм в українській літературі — «Сердешної Оксани» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Катерини» Тараса Шевченка.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ФАУСТ

Частина I

(Уривок)

АЛЬТАНКА

Маргарита вбігає, стає за дверима, притуляє пальця до вуст і виглядає крізь шпарину.

Маргарита. Іде!

Фауст (*увиходить*). Так ти дражнить? Стривай, як уловлю, Узнаєш! (*Цілує її*).

Маргарита (*обіймає його й цілує*). Голубе! Я так тебе люблю!
Мефістофель стукає.

Фауст (*аж тупнув ногою*). Хто там?

Мефістофель. Свої!

Фауст. Ну й гад!

Мефістофель. Налюбишся потому.

Марта (*надходить*). Так, пане, пізно вже.

Фауст. Провести вас додому?

Маргарита. Та мама ж... Прощавай!

Фауст. Ти кажеш, щоб я йшов? Прощай!

Марта. А dieu!

Маргарита. Ми стрінемося знов.

Фауст і Мефістофель виходять.

■ Джеймс Тіссо. Фауст і Маргарита в саду. 1861 р.

Маргарита. Мій Боже, що за чоловік!
Він думав, думав цілий вік,
А я ж — дурнісіньке дівча,
Лиш слухаю, як він навча.
О Гретхен, Гретхен, бідна ти,
І що він міг в тобі знайти?

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Схарактеризуйте, якою постає Маргарита у вашій уяві.
2. Поясніть, якими ви побачили в уривку стосунки Фауста і Мефістофеля.
3. Доведіть цитатами з уривка, що між Фаустом і Маргаритою виникли щирі почуття.
4. Поміркуйте, за що Маргарита полюбила Фауста. Відповідь обґрунтуйте цитатою з тексту.
5. Прокоментуйте, як ви розумієте роль епітета *бідна* в рядках: «О Гретхен, Гретхен, бідна ти, І що він міг в тобі знайти?»

■ Арі Шеффер. Фауст і Маргарита в саду. 1846 р.

1.2.7 «Фауст», частина друга

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Художній світ другої частини трагедії — це складне переплетіння Середньовіччя з Античністю. Для її розуміння потрібні глибокі знання давньогрецької міфології. Оскільки не всі читачі володіють такими знаннями, друга частина «Фауста» не входить у Німеччині до шкільної програми і рідко інсценується в театрах.

☰ ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Між першою і другою частинами трагедії Гете помітні своєрідні паралелі й контрасти: атмосфера німецької провінції середніх віків у першій частині — і атмосфера середньовічного імператорського двору у другій; кохання Фауста із Гретхен і його трагічний фінал у першій частині — кохання Фауста і Єлени Прекрасної та його трагічний фінал у другій; Вальпуржина ніч, побудована на образах давньогерманської міфології, у першій частині — і класична Вальпуржина ніч, побудована на образах античної міфології, у другій частині. Фауст ніби рухається по спіралі, проходячи у другій частині трагедії тим самим шляхом, що і в першій, тільки на новому витку.

■ Франц Ксав'єр Зімм. Фауст і Елена Прекрасна. 1899 р.

В образі Евфоріона Гете створив своєрідний пам'ятник Джорджу Байрону, який саме тоді загинув у Греції, де боровся на боці греків проти турецького поневолення.

- Франц Ксав'єр Зімм. Вагнер і Мефістофель за створенням Гомункула. 1899 р.

Ім'я *Фауст* латиною *faustus* означає «щасливий», «вдалий».

У сцені першій Фауст і Мефістофель опинаяються при дворі германського імператора. В імперії все розвалюється, панують занепад, економічна скрута. Наймані солдати спустошують країну, дворяни грабують народ. Фауст, як колись Гете у Веймарі, намагається провести кілька реформ. Мефістофель пропонує випустити паперові гроші під заклад підземних багатств країни, але вони поглиблюють кризу імперії. Розчарований Фауст мріє втекти із Середньовіччя в Античність і подарувати їй гармонію сучасності.

У другій сцені Фауст зустрічається з Гомункулом. Цю істоту вирощено в колбі, вона наділена чистою духовністю й на деякий час стає провідником Фауста у його пошуках.

У третій сцені Фауст викликає з небуття Елену Прекрасну, героїню античного міфу про Троянську війну, й одружується з нею. У подружжя народжується син Евфоріон — дух поезії. Він грайливий і примхливий, як сама поезія. Але, відірвана від землі, поезія гине. Так і Евфоріон — якимось загрався, занадто високо злетів над землею, упав і розбився.

Слідом за сином зникає у височині Елена, у руках Фауста, який намагався утримати її, залишається лише плащ. Це символ: античне мистецтво пов'язане зі своїм часом, у сучасне можна перенести лише його зовнішні форми, але не дух. Шлюб Фауста і Елени не може бути міцним: вона — втілення гармонійної заспокоєності, він — весь у неспокої, весь у земному житті, сповненому суперечностей. Фаусту нічого не залишається, як повернутися в Середньовіччя.

У четвертій сцені Фауст знову при дворі імператора, який розв'язав загарбницьку війну. Гете з обуренням і гіркотою пише про це. Мефістофель пропонує Фаусту зробити його генералом, але Фауст відповідає, що його справа — праця, і складає конкретний план потрібної людям справи.

П'ята сцена — розв'язка розділу. Фаусту вже сто років. Він отримав від цесаря смугу землі вздовж моря і замислив збудувати на ній світлі й радісні міста. Але спочатку землю треба осушити. І знову, вже вкотре, Фауст пізнає трагічний закон життя: будь-яка діяльність однієї людини суперечить інтересам іншої. У старій

хижі на тому місці, де Фауст хоче встановити маяк, живуть тихі старі, чоловік і жінка, Філімон і Бавкіда (образи з античного міфу). Старі не довіряють нововведенням, не хочуть переселятися зі звичного місця. Мефістофель, зневаживши справедливість, підпалює хижу, і у вогні подружжя стареньких гине.

У фіналі сліпий Фауст нібито бачить картину розквіту рідного краю, але це лише мрія. У реальності до нього наближається смерть. Янголи віднімають у Мефістофеля душу Фауста. У небесних сферах вона зустрічає душу Маргарити (Гретхен), яка все пробачила коханому.

Небесний хор співає хвалу «*Вічній жіночності*» — всепрощенному жіночому коханню.

Гете не нав'язує читачеві своїх думок, він не виправдовує, але й не засуджує Фауста. Він неначе звертається до читача: перш ніж винести свій вирок, озирнися навкруги і подивися, наскільки складний світ. Скільки волі й мужності треба, щоб жити в ньому! Людина не здатна досягнути всіх таємниць світу, вона може помилятися, але проживе недаремно, якщо прагнути вищої мети. ☰

1.2.8 Образ Фауста як утілення динамізму нової європейської цивілізації. Останній монолог Фауста

Теорія літератури

Художній образ — це узагальнена і разом з тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена уявою митця. Мета образу: передати загальне через одиничне, не наслідуючи дійсність, а відтворюючи її. Ознаки образу: предметність.

Художній образ Фауста Гете уособлює просвітницький ідеал усебічно розвиненої, вільної в думках, неупередженої в поглядах, діяльної й допитливої особистості, яка постійно прагне нових знань. Він, як і всі просвітники, прагне зробити процес пізнання інструментом практичного перетворення світу. І готовий заради цього пожертвувати собою. Тому, перекладаючи біблійний текст, Фауст початкову фразу «*Було в почині Слово!*» перероблює на: «*Була в почині Дія*».

Суспільне благо як кінцева істина, що визначає сенс існування людської особистості, — ось та головна думка, до якої доходить Фауст і яку він проголошує у своєму останньому монолозі:

Край гір лежить гниле багно.
 Весь край струїть грозить воно;
 Його ми мусим осушити
 І тим наш подвиг довершити.
 Мільйонам ми настачим місця тут —
 Стихію зборе їх свободний труд.
 Простеляться лани широкополі,
 Стада рясні заграють на роздоллі.
 Круті горби зведе трудящий люд,
 Укриє їх узорами споруд —
 І заживе в цім краї, як у раї...

■ Франц Ксав'єр Зімм.
Смерть Фауста. 1899 р.

Нехай лютують хвиль скажені зграї.
Хай спробують де греблю ту прорвать —
Здолає гурт прорив затамувать.
Служить цій справі заповідній —
Це верх премудрощів земних:
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.
Нехай же вік і молоде й старе
Життєві блага з бою тут бере.
Коли б побачив, що стою
З народом вільним в вільному краю.
Тоді гукнув би до хвилини:
Постій, хвилино, гарна ти!
Ніяка вічність не поглине
Мої діла, мої труди!
Провидячи те щасне майбуття,
Вкушаю я найвищу мить життя.

Проте в образі Фауста уособлено й скепсис щодо безмежних можливостей людського пізнання та всесилля людського розуму, притаманний завершенню доби Просвітництва. Інтелектуальний максималізм і беззаперечна готовність заради наукового прогресу знехтувати моральними цінностями, що визначають природні засади людського існування, ставить під сумнів саму ідею поступу людської цивілізації. Пошук Фаустом земних утіх у першій частині трагедії призводить до загибелі Маргарити. У другій частині твору зазнає краху спроба героя вдосконалити природу, внести свої прагматичні корективи у світобудову.

Отже, Гете імпонує велич духовних прагнень героя, але він бачить і його помилки. Він не ідеалізує свого Фауста, якого часто називають своєрідним двійником самого поета.

Діалог літератур

Відлуння «Фауста» Гете знаходимо у творах багатьох письменників. Образ Фауста надихав на творчість Джорджа Байрона. Мотиви й сюжети із трагедії помітні у творах Джона Мільтона, Тараса Шевченка, Томаса Манна, Федора Достоєвського та інших митців.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Фауст і Мефістофель стали вічними образами світової культури. Те, що митці неодноразово зверталися до образів Фауста і Мефістофеля, свідчить про важливість проблем, які вони уособлюють: пошуки сенсу і мети людського життя, зміст і ціна щастя, виправдання і неприйняття зла, двоїстість людської природи. Сучасні письменники прагнуть сказати своє слово про дискусію між дияволом і людиною, дати сучасне

розуміння людських можливостей. У літературі ХХ століття відомо близько 150 модифікацій фаустівського сюжету. ☰

Україна і світ

Трагедію Гете «Фауст» перекладали українською мовою 12 разів у ХІХ–ХХ ст.

Початкові сцени першої частини трагедії переклав Михайло Старицький. Відомо п'ять перекладів першої частини «Фауста» (Івана Франка, Бориса Грінченка, Дмитра Загула, Миколи Улезка, Миколи Лукаша), не враховуючи фрагментарних перекладів; другу частину двічі перекладали фрагментарно (Іван Франко — 3-тю дію, Тодор Вернівода — 5-ту).

За переклад «Фауста» бралися видатні поети, драматурги, перекладачі. Та лише після блискучого повного перекладу «Фауста» Миколою Лукашем українські читачі мають змогу скласти цілісне уявлення про геніальний твір Гете.

Діалог культур

Найвідоміші ілюстрації до «Фауста» створили французькі художники Ежен Делакруа та Густав Доре, російський — Михайло Врубель, німецький — Ернест Берлах, американський — Рокуел Кент, іспанський — Сальвадор Далі.

На мотив «Фауста» Гете писали музику Людвіг ван Бетховен, Гектор Берліоз, Михайло Глінка, Ференц Ліст, Річард Вагнер, Петро Чайковський, Модест Мусоргський та інші композитори.

Ось уже два століття поспіль трагедія Гете «Фауст» іде в різних постановках на сценах багатьох театрів світу.

За першою частиною трагедії написав оперу «Фауст» на п'ять дій із прологом і балетними сценами Шарль Гуно.

Знято багато фільмів за мотивами легенди про Фауста, але всі вони досить далеко відступають від сюжету трагедії Гете. До цієї історії зверталися такі великі кінорежисери, як Фрідріх Мурнау («Фауст», 1926), Рене Клер («Краса диявола», 1950) і Олександр Сокуров («Фауст», 2011).

■ Сальвадор Далі. Ілюстрація до «Фауста» Гете. 1969 р.

■ Сцена з опери «Фауст» у Національній опері України

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. З'ясуйте схожість і відмінності між Фаустом і Вагнером. Аргументуйте, кому з них симпатизує Гете.
2. Розкрийте смисл образу Мефістофеля. Поясніть його слова: «Я — тої сили часть, Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого».
3. Проаналізуйте випробування, яким піддає Мефістофель Фауста в першій частині трагедії.

4. Обговоріть символічне значення сцен «Авербахів склеп у Лейпцигу», «Відьмина кухня», «На вулиці», «Біля міського муру», «Ніч», «Вальпуржина ніч». Які риси Фауста в них розкриваються?
5. Поміркуйте, чи вдалося Мефістофелю довести, що людина — лише «тварина із тварин».
6. Схарактеризуйте образ Маргарити, розкрийте її трагедію.
7. Простежте, яким постає Фауст в останньому монолозі другої частини.
8. Дайте своє трактування фіналів першої і другої частин твору.
9. Аргументуйте, чи можна вважати образ Фауста вічним.
10. Напишіть твір-роздум на тему «Що є людина на землі?» (за трагедією Й. В. Гете «Фауст»).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і підготуйте колаж, серію ілюстрацій або повідомлення з відео- чи аудіорядом для супроводу вашого виступу на одну з тем:

- «Образ Фауста в малярстві»;
- «Образ Фауста в музиці».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- URI: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3354>
- Name: Shalaginov_Faust.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832) — ушавлений письменник Німеччини. Вершина творчості поета — філософська драма «**Фауст**», результат роздумів митця над філософськими проблемами буття.

Трагедія «Фауст» складається з Посвяти, Прологу в театрі, Прологу на небі, Частини I і Частини II. У першій частині **доктор Фауст** укладає з духом зла **Мефістофелем** угоду: вчений віддає тому свою душу за мить повного щастя. Та кохання Фауста з юною **Маргаритою** закінчується трагічно. У другій частині Фауст після довгих пошуків доходить висновку, що сенс існування людини — це суспільне благо.

Трагедія Гете «Фауст» справила значний вплив на всю подальшу літературу. 📱

Ключові слова:

трагедія, філософська драма, пошуки сенсу буття.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. «Фауст» — головний твір Гете.
  - а) так
  - б) ні
2. Свій твір Гете назвав «трагедією».
  - а) так
  - б) ні

3. Й. В. Гете використав для трагедії «Фауст» відому середньовічну легенду.

- а) так
б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Трагедію «Фауст» Гете писав:

- а) 10 років
б) 62 роки
в) 35 років

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Гетевський Фауст наділений рисами людини:

- а) Античності
б) Відродження
в) Середньовіччя

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Перша частина трагедії «Фауст» розділена на:

- а) сцени
б) акти і сцени
в) акти

7. **Установіть відповідність між дійовими особами та їхньою роллю у творі:**

1) Фауст	а) дух зла
2) Мефістофель	б) учень Фауста
3) Вагнер	в) головний герой
	г) брат Маргарити

8. **Установіть відповідність між частинами твору та дійовими особами:**

1) «Пролог на небі»	а) Маргарита
2) «Перша частина»	б) Бог
3) «Друга частина»	в) Єлена Прекрасна
	г) автор

9. **Установіть відповідність між висловами та дійовими особами, яким вони належать:**

1) Фауст	а) «Я — тої сили часть, Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого».
2) Мефістофель	б) «Лиш той життя і волі гідний, Хто б'ється день у день за них».
3) Маргарита	в) «О Гретхен, Гретхен, бідна ти, І що він міг в тобі знайти?»
	г) «Він поки що у мороці блукає, Та я вкажу йому до правди вхід».

10. Чи справедливим є твердження, що у «Фаусти», як і в поемі Данте «Божественна комедія», основний сюжет становлять пошуки й мандри героя? Відповідь аргументуйте.

11. Старовинний сюжет був для Гете лише приводом для того, щоб висловити свої роздуми над болучими питаннями сучасності. Поясніть, якими.

12. У чому секрет популярності трагедії Гете «Фауст»?

Розділ 2

Модернізм

2.1 Модерністська проза початку XX ст.

Література початку XX століття вражає розмаїттям шкіл, течій, напрямів. Але є в ній і те, що в усі часи об'єднує справжніх митців, — любов до людини, тривога за її долю, прагнення зберегти її неповторний духовний світ.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. З ранніми течіями модернізму ви ознайомилися в 10 класі. Пригадайте, що викликало появу нового мистецтва наприкінці XIX ст.

2. Схарактеризуйте, які засади визначають сутність модерністського мистецтва.

3. Назвіть течії раннього модернізму та їхніх найяскравіших представників.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

XX століття принесло світові нечувані потрясіння — 1914 року почалася Перша світова війна, Європою прокотилася хвиля руйнівних революцій, а в середині століття світ опинився на порозі нової катастрофи — Другої світової війни. Передчуття — ця ознака майбутньої кризи — з'явилося у мислителів і художників раніше, ще в кінці XIX століття, створивши особливу атмосферу цього моменту історії. Німецький письменник Томас Манн писав про світову війну 1914 року: «... це історична віха, яка відзначила кінець одного світу і початок чогось абсолютно нового». «Зовсім новим» було XX століття, що постало нарешті у своєму справжньому вигляді — як епоха світових війн і пролетарських революцій, доба соціальних утопій і глобальної кризи.

Модернізм виник у Франції наприкінці XIX ст. (Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо) і поширився в Європі. Модерністи прагнули докорінного оновлення літератури і знаходили нові художні форми. Вони стверджували, що не треба шукати у творі мистецтва якоїсь логіки, раціональної думки, тому мистецтво модернізму набувало переважно ірраціонального характеру. Це стало справжньою художньою революцією.

Модернізм — це не тільки революція у царині художньої форми, а й соціальне бунтарство, бо мистецтво модернізму виступало проти жорстокої соціальної дійсності та абсурдності світу, обстоювало право людини бути вільною.

Протестуючи проти реалізму, модернізм не відкинув усіх його досягнень, а навіть використовував їх, розвивав та збагачував у своїх пошуках нових шляхів у мистецтві.

Загалом мистецтво початку ХХ століття стало приділяти більше уваги питанням світоглядного характеру, намагаючись визначити місце особистості у Всесвіті, загальні закони духовної еволюції людства, моральні чинники розвитку цивілізації. Провідні філософи доби розмірковували над цими проблемами. Їхні висновки примусили людство багато в чому переглянути свої погляди на світ і місце людини в ньому.

Французьке слово **модерн** означає «сучасний, найновіший». Цим терміном почали позначати якісно нові явища в літературному процесі.

ФІЛОСОФСЬКО-СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА МОДЕРНІЗМУ

Філософська концепція А. Шопенгауера

- Мистецтво допомагає зрозуміти абсурдний світ завдяки інтуїтивному пізнанню, осяянню і прозрінню.
- Життя — інтуїтивне пізнання реальності.

Теорія елітарності Ф. Ніцше

- Керувати натовпом можуть виняткові особистості — «надлюди».

Інтуїтивістська, ірраціоналістична філософія А. Бергсона

- Пізнати світ можна лише завдяки інтуїції, ірраціональному осяянню, раптовому прозрінню.

Психоаналітична теорія З. Фрейда

- У людині об'єднані три складові: природне «я» (плотські бажання та інстинкти); раціоналістичне «я» (розважлива, фальшива, суха свідомість); моральне «я» (надсвідомість, нав'язана людині суспільством).
- Підсвідомість — джерело енергії людини.

Артур Шопенгауер (1788–1860) — німецький філософ-ідеаліст.

Фрідріх Ніцше (1844–1900) — впливовий німецький філософ, психолог і філолог, критик традиційної моралі, один із найпопулярніших мислителів, творчість якого суттєво вплинула на культуру ХХ століття.

Анрі Бергсон (1859–1941) — французький філософ і мислитель, лауреат Нобелівської премії з літератури.

Зігмунд Фрейд (1856–1939) — австрійський психолог і психіатр.

Батько Зігмунда Фрейда народився в місті Тисмениця в Галичині, прожив там до 25 років. Мати Фрейда народилася в місті Броди на Львівщині, а виросла в Одесі.

■ Джеймс Джойс

Засновників модернізму в прозі — Джеймса Джойса, Марселя Пруста, Франца Кафку — називають «*батьками модернізму*».

Працюючи зі своїми пацієнтами, Фрейд дійшов висновку: неприємні переживання і потяги людини витісняються з її свідомості й залишаються у сфері підсвідомого, проте вони позначаються на уявленнях, учинках і рішеннях. Психологізм надзвичайно вплинув на літературу та мистецтво ХХ століття.

Модернізм відкриває абсурд як якість реальності. Австрійський письменник **Франц Кафка** виростає у літературі першої половини ХХ століття в ключову фігуру саме тому, що все неймовірне, усе жахливе в його творах зображено правдоподібно і навіть життєподібно.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Після революції, здійсненої психоаналізом в уявленнях про життя душі, ставлення до свідомості не могло залишатися тим самим. Сам акт думки бачиться іншим — психологізм колишнього зразка стає недостатнім для нової літератури. У прозі ХІХ століття перед читачем з'являється результат думки — будь-який монолог, скажімо, Жульєна Сореля або Родіона Раскольникова, — це підсумок процесу мислення, логічно побудований ланцюг висновків. ХХ століття показує сам процес мислення — попередню, «чорнову» роботу свідомості. 📖

Зміни, які виводять нас до нового психологізму, нового написання і нового типу героя у літературі, пов'язані з експериментами француза **Марселя Пруста** та ірландця **Джеймса Джойса**. Ці художники перенесли акцент з активної взаємодії між літературою й життям у внутрішньотекстову площину. Тепер не дійсність впливала на літературу, а навпаки — література на життя.

Твори **Джеймса Джойса** (1882–1941), написані англійською мовою, відзначаються витонченим психологізмом та пошуком нових форм для створення художнього світу.

Хоча Джойс більшу частину дорослого життя прожив за межами батьківщини, усі події його творів відбуваються в Ірландії, а центр світу, створеного Джойсом, міститься в Дубліні.

Слава прийшла до Джойса після публікації в 1922 році в Парижі повного видання знаменитого роману «Улісс», над яким він працював вісім років.

Говорити про подібність героїв «Одіссеї» Гомера і Джойсового «Улісса» можна хіба що з іронією, проте таке зіставлення підкреслює спільні риси будь-якого людського життя. Паралелі накреслено між кожним із персонажів «Улісса» й «Одіссеї» та між кожним епізодом роману й давньогрецького епосу.

Художній прийом — *внутрішній монолог героя* — Джойсу вдалося перетворити на загальний метод зображення дійсності. Такі твори називають **літературою «потому свідомості»**.

■ Пам'ятник Джойсу в Дубліні

Теорія літератури

«**Потік свідомості**» — поняття, запозичене із психології; тут порівнюється свідомість людини із плином ріки, потоку. У потоці свідомості людини відчуття, асоціації постійно змінюються та химерно переплітаються.

Улісс (лат. Ulisses) — форма імені славнозвісного Одіссея, утворена від давньогрецького фонетичного варіанта Olyseus, яку використовували в латинській мові та давньоримській міфології.

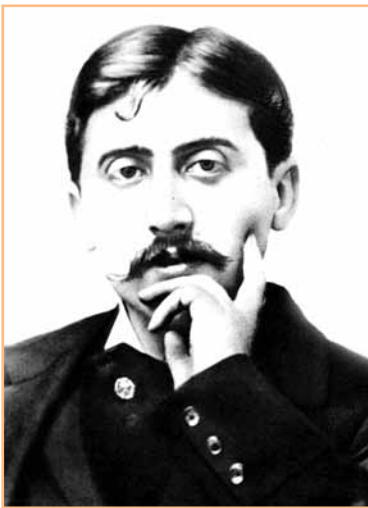
Композиція «Улісса» надзвичайно складна. Роман складається із трьох частин (загалом у них 18 епізодів — так автор називає розділи), які нагадують про події гомерівської «Одіссеї».

«Улісс» — підкреслено експериментальний роман, розрахований на ерудованого читача, який буде насолоджуватися, розплутуючи загадки автора.

Діалог літератур

Творчість Джойса сприяла інтелектуалізації літератури ХХ століття, її зв'язку з філософією і психологією. Наслідувати Джойса неможливо, він оригінальний і неповторний. Його роман «Улісс» суттєво вплинув на творчість багатьох видатних письменників Америки та Західної Європи, починаючи з 1920-х років і до сьогодні. Вплив Джойса відчутний

Перше видання «Улісса» було віддруковане в Парижі в 1922 році. Його тираж лише тисячу примірників. Сто з них Джойс підписав власноручно. Книжки з першого тиражу роману «Улісс» нині є найдорожчими друкарськими виданнями.

■ Марсель Пруст

Марсель Пруст із цікавістю й повагою ставився до творчості Оноре де Бальзака, у його романах твори Бальзака посідають почесне місце в бібліотеці герцога Германтського. Саме традиція Бальзака багато в чому сформувала творчу манеру письменника.

у творчості Томаса Стернза Еліота і його послідовників, у творах Вірджинії Вулф, Семюеля Беккета, Ернеста Гемінгвея, Джона Стейнбека, Вільяма Фолкнера, Томаса Манна та багатьох інших письменників. Покоління модерністів, та й не тільки вони, виховувалися на книгах Джойса.

Звернення до міфу, відкриття Джойса, знайшло широке застосування у творчості видатних майстрів художнього слова: Томаса Манна, Джона Апдайка, Габрієля Гарсії Маркеса, Вільяма Фолкнера та багатьох інших.

Марсель Пруст (1871–1922) здобув світове визнання як автор роману-епопеї «**У пошуках утраченого часу**», одного з найвизначніших творів світової літератури ХХ століття.

Розпочатий у 1909 році роман складається із семи книг, у яких діють понад дві тисячі персонажів. Багатотомна епопея — це потік спогадів автора-оповідача, де стираються грані між минулим і сучасним.

З дев'яти років Марсель Пруст хворів на астму, через гострі напади якої останні шістьнадцять років життя був змушений замкнутися в темній кімнаті з оббитими пробкою стінами. Контакт із реальністю для нього був майже неможливий, і він створив власний світ, описавши не тільки своє життя, а й життя Франції на межі століть.

У всіх книжках епопеї герой-оповідач художник Марсель розповідає про своє життя, родину, друзів, знайомих, сусідів, про провінційне містечко Комбре, де в родинному маєтку минули його дитячі роки, про світську атмосферу Парижа, у яку він занурився юнаком, і, врешті, про Францію. Пруст створив портретну галерею живих і переконливих образів: від служниці Франсуази до представників аристократичної та буржуазної еліти — аристократів Германтів і банкіра Сва-на. У його творі мистецтво, література, живопис, музика «діють» нарівні з фактами реальності, а важать часом більше за них.

Для розкриття складного внутрішнього світу людини Марсель Пруст збудував багатотомний цикл романів як безкінечний внутрішній монолог головного героя. Він зображує людину виключно «зсередини», докладно показуючи психічний процес, і найточніше фіксує думки й почуття героїв.

Україна і світ

Українською мовою твори Джеймса Джойса перекладали Ростислав Доценко, Роман Скакун, Елла Гончаренко, Мар'яна Прокопович та інші. Переклад роману «Улісс» почав Олександр Терех (1966 р., за ред. Григорія Кочура), а завершив Олександр Мокровольський. Повний текст легендарного твору Джойса українською мовою з'явився друком у 2015 році.

Твори Марселя Пруста перекладав українською мовою Анатоль Перепада. Роман «У пошуках утраченого часу» у його перекладі публікувався у видавництві «Юніверс» з 1997 по 2002 рік.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте світоглядні й естетичні засади модернізму.
2. Поясніть, яких письменників і чому вважають «батьками модернізму».
3. Дайте визначення поняття *література «потому свідомості»*.
4. Висвітліть художні відкриття Джеймса Джойса в романі «Улісс».
5. Поміркуйте, що вирізняє творчу спадщину Марселя Пруста.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і складіть кластер «Модерністська проза початку ХХ століття».

Кластер — система характерних рис поняття або явища, однакових або подібних елементів у взаємозв'язках.

2.2 Німецькомовна проза. Франц Кафка (1883–1924)

Франца Кафку вважають австрійським письменником, хоча він був євреєм, народився у Празі й писав німецькою мовою. З цього поєднання постає дивовижний і неповторний поетичний світ митця. Сучасники його майже не помітили, і тільки через десятиліття по смерті Кафку було визнано одним із найвидатніших письменників ХХ століття. Це сталося тому, що митець випередив свій час, він ніби передбачав і відчував ті катаклізми, які пережило людство у ХХ столітті.

■ Франц Кафка

2.2.1 Життя і творчість Франца Кафки

Франц Кафка народився 3 липня 1883 року в Празі (на той час це була Австро-Угорська імперія) у єврейській сім'ї. Його батько Герман Кафка, син різника, спочатку був дрібним крамарем, але згодом завдяки наполегливості та вдалому одруженню розпочав власну справу (торгівля галантерейним крамом). Герман Кафка мав деспотичний характер і був «домашнім тираном» для своєї родини, особливо для Франца, якого не розумів.

■ Будинок у Празі, де народився Ф. Кафка

■ Сестри Франца Кафки Еллі, Валлі та Оттла, які загинули під час Другої світової війни в нацистських концтаборах на території Польщі

■ Франц Кафка в 6 років

Промовистий факт: твір «Лист до батька» свого сина-письменника Герман Кафка так і не прочитав.

Мати письменника Юлія Леві-Кафка, хоч і походила із сім'ї рабинів (священиків), віддавала перевагу німецькій мові. Вона намагалася підтримати сина, але боялася чоловіка й тому не могла бути для Франца справжньою опорою.

У Кафки було два молодших брати і три молодші сестри. Обидва брати померли до того, як Францу виповнилося 6 років. Отже, батько вбачав у єдиному синові свого наступника, якому мріяв передати родинну справу. Проте самому хлопцеві більше подобалося вважати себе спадкоємцем материнської лінії, де були священики, теологи, яскраві, непересічні особистості, він категорично не хотів мати справу з комерцією, а мріяв про літературу.

Можливо, саме в цьому трагічність стосунків Кафки з батьком, своєрідної любові-ненависті, про яку він відверто розповів у своєму «Листі до батька» і яка багато в чому визначила як його особисте життя, так і творчість.

Франц Кафка почувався в сім'ї самотнім. Невпевненість у собі, самоосуд та хворобливе сприйняття навколишнього світу виніс він із батьківського дому. Усе це задокументовано в його листах та щоденниках. Кафку можна назвати письменником, створеним власною біографією.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Чеською мовою *кавка* — це г'ава. Саме цей птах був торговельною емблемою магазину Германа Кафки. А його син Франц, хоч і користувався конвертами з батьковою емблемою для своїх листів, писав про себе так: «Я — Кавка, у вугляра є така... Цій моїй родичці живеться краще, ніж мені. Щоправда, у неї підрізані крила. Зі мною цього робити не треба, оскільки мої крила відмерли. І тепер для мене не існують ані висота, ані далечинь...»

Франц Кафка розмовляв і писав німецькою, хоча чудово знав чеську, а також французьку мови.

Навчався Кафка в німецькій початковій школі, потім у гімназії, де почав цікавитися лі-

тературою. Читав Йоганна Вольфганга Гете, Генріка Ібсена, Фрідріха Ніцше, Чарлза Діккенса, Густава Флобера, інших письменників, а також брав активну участь в організації літературних зустрічей і театральних вистав.

На оточення Франц Кафка справляв добре враження своєю акуратною, суворою зовнішністю, спокійною та незворушною поведінкою, а також розумом і незвичайним почуттям гумору.

У 1901 році Кафка, попри невпевненість у своїх знаннях, легко склав іспити на атестат зрілості і вступив до пражського Карлова університету.

У 1902 році в його житті відбулася знаменна подія. Кафка познайомився з **Максом Бродом**, який теж навчався в університеті. Їхня дружба тривала понад двадцять років, до самої смерті Кафки. Макс Брод першим підтримав та гідно оцінив літературні спроби друга і спонукав його до публікації. Завдяки Броду Кафка познайомився з письменниками-початківцями та інтегрувався в літературне життя Праги. І саме Максіві Броду ми завдячуємо тим, що більшість творів Кафки, не опублікованих за життя письменника, побачили світ.

Кафка почав писати в університетські роки. З 1904 року він працював над оповіданнями, які згодом увійшли до збірки «Споглядання».

У 1906 році Кафка закінчив університет і деякий час практикував у суді, потім працював у приватному страховому бюро, а невдовзі перейшов на роботу до державного Агентства страхування робітників від нещасних випадків.

Кафка був службовцем половину робочого дня. Оскільки робота для молодого письменника була заняттям другорядним та обтяжливим, такий режим підходив йому якнайкраще. Він приходив зі служби, відпочивав і брався до свого справжнього заняття — літературної праці. Проте такий спосіб життя остаточно зруйнував його слабе здоров'я.

У 1908 році в журналі «Гіперіон» було опубліковано вісім оповідань Кафки: «Купець», «Неуважний погляд у вікно», «Повернення додому», «Ті, що проходять повз», «Пасажир»,

■ Торговельна емблема Германа Кафки — гава

■ Дім, у якому була гімназія, де вчився Кафка, а пізніше розміщувався магазин його батька

■ Франц Кафка — учень

Зв'язок письменника із Прагою — містичний і повний суперечностей. Він мріяв вирватися з Праги, й водночас його життя та творчість нерозривно пов'язані з нею. Нині Франц Кафка став однією з культових постатей у Празі. Тут є будинок-музей Кафки, кафе Кафки, Будинок книжок Кафки та Музей Кафки.

Франц Кафка винайшов першу у світі жорстку каску для робітників та отримав за це медаль, оскільки різко скоротилася смертність від виробничих травм.

■ Франц Кафка і Феліція Бауер

«Сукні», «Відмова», «Дерева». У цих оповіданнях уже з'явилися основні принципи зображення, характерні для творчості письменника: прагнення надати неправдоподібним ситуаціям зовнішньої вірогідності, уміння вкласти парадоксальний зміст у побутову форму так, що випадок, який насправді не можна проаналізувати, видається правдоподібнішим за реальну правду життя.

1912 рік був сповнений подій як у творчому, так і в особистому житті Кафки. Він познайомився з берлінською дівчиною Феліцією Бауер, у яку закохався, довго листувався з нею, двічі був заручений, але так і не одружився.

Цього ж року Кафка почав роботу над своїм першим романом «Безвісти зниклий» (потім Макс Брод видав його під назвою «Америка»). Це перше в німецькомовній прозі зображення сучасного мегаполісу. Хоча Кафка ніколи не був в Америці, йому вдалося передати відчуття втраченості людини у світі страхітливої технізації життя.

Паралельно з романом Кафка писав свої знамениті новели «Вирок», «Перевтілення» й «У виправній колонії». Написану за ніч у вересні

1912 року новелу «Вирок» він присвятив Феліції Бауер. Ця новела про трагічні стосунки батька з сином має автобіографічну основу. «Вирок» знаменує новий поворот у творчості письменника, тут з'являються фантастичні, казкові, гротескні образи, виникає той світ, який дістав назву «кафкіанський».

За одну ніч у грудні Кафка написав новелу «Перевтілення», яку було опубліковано 1915 року в журналі та в серії «Судний день».

Хоча творчість письменника не була відома широкому колу читачів, цього ж року йому присудили *премію імені Фонтане* — одну з найбільш почесних німецьких нагород у галузі літератури. Сам Кафка довідався про присудження йому премії з газет.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

У гротескному, чи не найстрашнішому творі Кафки — новелі «У виправній колонії» — дивовижним чином передбачено газові камери, майстерно відтворено атмосферу культу насильства, характерного для будь-якого тоталітарного режиму.

У 1914 році Кафка почав новий роман, який залишився незакінченим. За рік по смерті письменника Макс Брод розташував фрагменти твору так, як йому читав їх автор, і дав йому назву — «Процес».

Кількість версій у тлумаченні «Процесу» величезна, причому всі ці версії побудовані радше в запитальній інтонації. Чи означає дійсність роману земне буття, чи це тільки сон, кошмарне видіння? Чи є твір передбаченням нацистського і сталінського терору, тоталітаризму і тероризму взагалі? А може, Йозеф К., через свідомість якого читач дивиться на світ, просто страждає на манію переслідування? Цілком імовірно, що головна думка роману — думка про недосяжність істини та справедливості. ☹

У 1917 році Кафка написав кілька оповідань і новел, які були опубліковані в різних журналах та альманахах, а пізніше вийшли друком у збірці «Сільський лікар. Маленькі оповідання». Суперечливість між гаданим та дійсним, фікцією та реальністю — проблематика оповідань збірки. Назву збірці дало оповідання «Сільський лікар» — напівфантастична історія про старого лікаря, який нічим не може допомогти враженому страшною виразкою хлопчику. Ця притча із сумним фіналом свідчить про те, що письменник сумнівався у можливості практичного застосування в житті гуманістичних ідей.

У 1917 році у Кафки виявили туберкульоз. Відтоді він братиме тривалі відпустки й багато часу проводитиме в санаторіях і лікарнях. Письменник розриває другі заручини з Феліцією Бауер, пославшись на тяжку хворобу. Переривається й творча робота.

У Відні 1919 року Кафка зустрівся з чеською журналісткою та перекладачкою його творів Міленою Есенською. Ознайомившись із чеськомовним осмисленням своїх німецьких оповідань, він переконався, що ця дівчина відчуває підтекст ним написаного. У квітні 1920-го він відправив їй листа. Мілена відповіла і закохалася в письменника, чю геніальність помітила одразу. Кафка писав їй прекрасні листи, які склали збірку «Листи до Мілени».

■ Постер фільму за романом Кафки «Процес». Велика Британія. 1993 р.

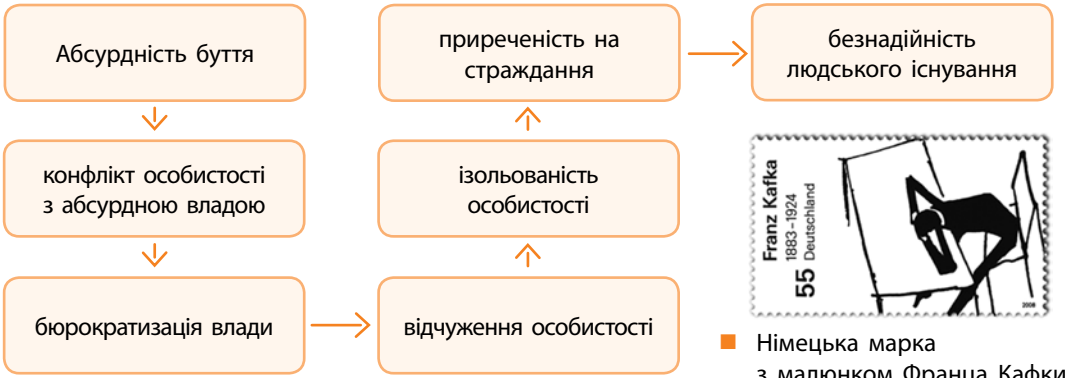

■ Кадр із мультфільму Кодрі Ямамури «Сільський лікар» за твором Кафки

■ «Найвідоміша у світі чешка» — кохання Кафки Мілена Есенська

ОСНОВНІ МОТИВИ ТВОРІВ ФРАНЦА КАФКИ

■ Дора Діамант, остання любов Кафки

Макс Брод не виконав наказу письменника — спалити все, без винятку, ним написане. Можливо, він вважав, що Кафка не ставився до власних слів щиро, що це було тільки якесь риторичне бажання. Брод зробив усе, щоб опублікувати літературну спадщину Франца Кафки.

Поступово здоров'я Кафки погіршувалося, на початку жовтня 1921 року він написав перший заповіт, де призначив Макса Брода своїм духовником і просив його знищити всі рукописи.

1923 року на відпочинку в Мюрітці (Балтика) Кафка познайомився з єврейськими емігрантами зі Сходу. Серед них була дівчина Дора Діамант, яка стала його подругою на ті місяці, що йому залишилося жити. У вересні він поїхав до Дори в Берлін. Проте щасливого життя йому було відпущено тільки півроку.

Уже в березні 1924-го Макс Брод привіз письменника до Праги у тяжкому стані. Останній раз опинився Кафка у колі близьких. Коли страждання Кафки стають нестерпними, він звертається до лікаря зі своїми знаменитими словами: «Лікарю, дайте мені смерть, інакше ви вбивця».

Помер Франц Кафка 3 червня 1924 року в присутності Дори Діамант. Його поховали у Празі.

У літературному світі смерть Кафки пройшла непоміченою, єдиним відгуком на неї був некролог, який опублікувала в празькій газеті Мілена Єсенська. Проте не минуло й року, як Макс Брод опублікував роман «Процес» і цим

розпочав шлях Франца Кафки до гучної посмертної слави.

Франц Кафка одним із перших у світовій літературі висловив відчуття катастрофічності нашого буття, у якому смерть — буденне явище, вбивство — професія, прогрес супроводжується екологічними катастрофами. У своїх творах письменник використовував складну символіку

й фантастику. Але не тільки це робить його модерністом, а власне, неповторне розуміння світу та людини: зло у Кафки — космічна сила, життя — кошмар. Художній світ Кафки сповнений жахом, безнадією й мороком. Конфлікт людини і суспільства, людини і життя здавався письменникові нерозв'язним.

■ Кадр із фільму «Кафка». Франція — США, 1991 р.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Складіть психологічний портрет Франца Кафки.
2. Проаналізуйте, яка інформація зі статті підручника була для вас основною. Запропонуйте свої доповнення.
3. Подискутуйте, чи можна Кафку назвати письменником, створеним власною біографією.
4. Поміркуйте, чому письменник заповів спалити свої рукописи.
5. З'ясуйте, які провідні мотиви у творчості митця були зумовлені обставинами.

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Знайдіть п'ять цікавих фактів із біографії письменника, якими варто було б доповнити статтю підручника. Обґрунтуйте свій вибір.

2.2.2 Новаела «Перевтілення». Особливості композиції, функції фантастики

У ніч із 6 на 7 грудня 1912 року Франц Кафка написав новелу «Перевтілення», над якою працював, починаючи з 17 листопада.

📖 ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Серед літературних джерел «Перевтілення» називають збірку поезій «Метаморфози» давньогрецького поета Овідія і повість «Двійник» російського письменника Федора Достоєвського. «Метаморфози» — поетичні розповіді про перевтілення, а дія повісті Достоєвського починається, як і новела Кафки, із пробудження героя, який незадоволений службою і не може зрозуміти, сон це чи ні; на балу ж він уявляє себе жуком поряд із молодим струнким офіцером. 📖

Ім'я свого героя Кафка запозичив із популярного роману німецького письменника Якоба Вассермана «Історія юної Ренати Фукс» (1900), де діє персонаж Грегор Замасса. У романі є епізод «Весільні приготування в селі». Його герой не хоче їхати в село до своєї нареченої і уявляє, як туди вирушає його оболонка, а він сам в образі велетенського жука лежатиме в ліжку: один із мотивів у «Перевтіленні».

Коли Кафка дізнався, що художник, який ілюстрував «Перевтілення», хоче зобразити на обкладинці комаху, то запротестував, кажучи, що її не можна зображати навіть здала. Письменник запропонував сценку «батьки й управитель».

- Маріо Ходра. Ілюстрація до новели Кафки «Перевтілення». 2018 р.

Новела Кафки має й автобіографічні джерела. Так, Грегор пригадує про невдале сватання до касирки магазину капелюшків: наречена письменника Феліція Бауер носила екстравагантні капелюшки і була реєстратором на підприємстві. А щоденники та листи Кафки свідчать, що іноді він відчував себе наче вкритою панциром комахою. Є автобіографічний аспект і в стосунках героя новели з сім'єю.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

З перших рядків новели «Перевтілення» читач потрапляє у той дивовижний світ, який дістав назву «кафкіанський», світ безжалісний та абсурдний, де поєднуються реальність і фантастика, ніщо не піддається логічному тлумаченню, а людина, приречена на самотність, відчувається лише комахою: *«Одного ранку, прокинувшись од неспокійного сну, Грегор Замза побачив, що він обернувся на страхітливую комаху»* (Тут і далі переклад Євгена Поповича).

Перевтілення Грегора на комаху — яскрава метафора відчуження людини від світу. Герой, який втратив людську подобу, позбавлений права на «людське» місце не тільки в суспільстві, а й навіть у власній родині. Історія поступового виштовхування Грегора Замзи, відданого й люблячого сина і брата, з кола близьких людей, що завершилася сімейним судом та відвертим бажанням йому смерті, і складає сюжет новели.

КОМПОЗИЦІЯ НОВЕЛИ

Зав'язка

- I частина
- перевтілення Грегора

Кульмінація

- II частина
- вигнання Грегора батьком за допомогою яблук

Розв'язка

- III частина
- смерть Грегора

Кожна з трьох частин складається з «появи» Грегора у спільній кімнаті і закінчується його «вигнанням». У першій частині він з'являється на вимогу тих, хто перебуває в кімнаті, у другій — щоб допомогти матері, яка зомліла, у третій його приваблює гра сестри на скрипці. Спершу Грегора

виганяють зі звичного кола спілкування, потім — із спільної кімнати, а в кінці новели — із життя взагалі.

Число «три» відіграє важливу роль у поетиці «Перевтілення». Новелу поділено на три частини. Троє дверей у кімнаті Грегора. Крім нього, у сім'ї троє членів: батько, мати й сестра. У родині змінюються три служниці. Три Замзи пишуть три листи. У них з'являються троє пожилців тощо.

Зображує Кафка і три етапи ставлення родини до Грегора: спершу розгубленість, потім сприйняття його як чужого, і врешті-решт — відверта ворожість.

Символічне значення має в новелі образ *дверей*. Частіше зачинені, ніж відчинені, після жахливого перевтілення Грегора на комаху двері відділяють його від світу. Вони символізують трагічну самотність і відчуження героя. І нехай цей світ жорстокий та антигуманний, але по той бік дверей — відчай і повна безвихідь. А у вікні замість світла і сонця Грегор бачить темряву і дощ.

Символом страждань є в новелі *яблуко*, що ним батько покалічив комаху, у якій відмовляється бачити сина.

На перший погляд, у тлумаченні назви новели нічого складного немає. «Перевтілення» — це те, що сталося з Грегором Замзою. Та воно не єдине у творі. Змінюється, перетворюється все довкола Грегора: його сім'я, колеги, фактично — весь його світ. Тож фінал новели закономірний: смерть Грегора як підсумок ставлення до нього найближчих людей — родини, як остаточне його «вигнання».

Яскраво й детально зображує письменник внутрішній світ Грегора, його біль і розпуку. Потворний зовні, всередині він залишався собою: люблячим сином та братом, добрим, чуйним, турботливим. Отже, Грегор навіть у потворному тілі залишається людиною. І тим трагічніші байдушність, зневага, огида близьких до його нової подоби.

У чому й перед ким завинив Грегор Замза? Хто й за що прирік його на загибель? Кафка не дає у своєму творі жодної відповіді. Його стиль, насичений побутовими подробицями, навпаки, ніби примушує читача зосередитися на подіях, а не розмірковувати над причинами. Поєднання реальності та фантазмагорії у новелі «Перевтілення» справляє дивовижне враження: ці надприродні, аномальні обставини, у яких існують його герої, видаються реальнішими за буденне навколишнє життя.

Новела Кафки, як і вся його творчість, — це наче пророцтво, передбачення того, до чого призведе криза гуманістичних цінностей, бездуховність і байдужість до долі окремої людини, що запанували в європейському суспільстві на початку ХХ століття.

Письменник створив свій власний «кафкіанський світ» — абсурдний світ страждань, відчаю і безнадії, у якому самотня, безпомічна, приречена людина не тільки стає вигнанцем серед тих, хто її оточує, а й безжально витискається із самого життя. Тож не дивно, що після жахів тоталітаризму й Другої світової війни, Голодомору та Голокосту, коли «перевтілилися» на ворогів і підлягали знищенню десятки мільйонів людей, читачі відкрили для себе творчість Кафки й він став знаковою постаттю ХХ ст., а слова «кафкіанський», «кафкіанство» стали всім зрозумілими.

2.2.3 Образ Грегора Замзи

Образ головного героя є гротескним. Перетворення Грегора на комаху — це метафора того, що може зробити з людиною байдуже, безжальне оточення.

А також це перевтілення є алегоричним: стан душі людини створює форму тіла, а форма тіла, відповідно, відображає стан душі.

Після невдалих спроб повернутися до звичного існування Грегор усі свої зусилля зосереджує на пристосуванні до нового тіла. Наприклад, він з'ясував, що може лазити по стелі, і навіть полюбив подовгу там висіти.

■ Ілюстрація до новели «Перевтілення»

Головний герой новели «Перевтілення» — «маленька людина», улюблений герой модерністської прози. Він звичайний комівояжер (дрібний торговець у фірмі), дисциплінований і старанний. А ще відданий і люблячий син і брат. Коли сім'я опинилася у скруті, Грегор пішов працювати до одного з кредиторів батька, щоб прогодувати родину й віддати борг, хоч йому й не до душі така робота. Він мріє про те, щоб сестра, яка грає на скрипці, вчилася в консерваторії. Отже, Грегор Замза — герой, який усім жертвує заради родини.

Комаха-Грегор жажнувся не самого перевтілення, не того, що з ним сталося. Він жажнувся, що запізнився на поїзд і тепер не встигне вчасно на роботу. Що в новому вигляді він не зможе працювати з клієнтами, і сім'я залишиться без засобів до існування. Що він пищить покомашиному у відповідь на лагідні слова матері. Грегору соромно за своє перевтілення перед рідними. Він намагається ігнорувати свій новий вигляд, адже в душі він залишається людиною.

У кожному з розділів новели відображено певний конфлікт нового Грегора зі світом. У першій частині комаха-Грегор намагається відстоювати власну людську гідність та незмінність свого соціального статусу під час першої зустрічі в новому тілі з батьком і повіреним. У другій — розгортається боротьба комахи-Грегора з матір'ю і сестрою навколо портрета жінки, який для героя є символом особистого життя. Так він намагається зберегти свій людський внутрішній світ. У третій комаху-Грегора приваблюють звуки скрипки, він не втратив тягу до мистецтва, до духовності. Але за людські права бореться комаха, тому в усіх трьох випадках герой зазнає поразки. Відчуження Замзи від світу людей є неподоланим.

Перевтілення Грегора повністю змінило звичне життя родини. Саме тому він викликає у рідних тільки роздратування й відразу. Всі відвернулися від нього, навіть сестра, яка перший час співчувала, годувала брата й прибирала у нього в кімнаті.

Можливо, він відмовився від боротьби тому, що внутрішньо, ще будиши людиною, почувався комахою, не спроможною нічого змінити. Імовірно, він почувався самотнім у своїй родині й відчував, що потрібен близьким доти, доки приносить користь.

Кафка детально описує внутрішній стан і переживання Грегора, який у тілі комахи зберіг людське мислення й почуття. Він безмежно страждає від сорому й безвиході, від бридливого ставлення до нього найдорожчих людей. Але сам зберігає до них любов і ніжність. Добре зрозумів він і натяк батька на те, що найкращим виходом для всіх була б його смерть, і тому відмовився від їжі й помер від виснаження.

Вражає байдужість, з якою родина Грегора Замзи сприйняла його смерть. Вони будують плани на майбутнє, обговорюють заміжжя Грети, планують переїзд у нове помешкання, наче нічого не сталося.

За новелою Кафки «Перевтілення», «маленька людина» беззахисна перед навколишнім світом. Вона лише безсила, безпомічна істота, приречена на відчуження, на самотність, страждання та постійні поразки, навіть у колі найближчих людей, і врешті-решт — на загибель.

Художньо втілити своє уявлення про світ і людину Кафка зміг за допомогою **гротеску**.

Теорія літератури

Гротеск — тип художньої образотворчості, заснований на фантастиці, сміху, химерному поєднанні та контрасті фантастичного і реалістичного, прекрасного і потворного, трагічного і комічного. Гротескний світ — світ аномальний, неприродний, ґрунтується на припущенні; саме таким його уявляє автор.

Українською мовою новелу «Перевтілення» переклали Євген Попович (1963), Іван Кошелівець (1989) та Анна Савченко (2017).

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПЕРЕВТІЛЕННЯ

(Уривок)

I

Одного ранку, прокинувшись од неспокійного сну, Грегор Замза побачив, що він обернувся на страхітливу комаху. Він лежав на твердій, схожій на панцир спині і, коли трохи підводив голову, бачив свій дугастий, рудий, поділений на кільця живіт, на якому ще ледь трималася ковдра. Два рядки лапок, таких мізерних супроти звичайних ніг, безпорадно метлялися йому перед очима.

«Що зі мною сталося?» — думав він. Це був не сон. Він лежав у своїй кімнаті, звичайній невеликій людській кімнаті, серед чотирьох добре знайомих стін. (...)

Грегор перевів погляд на вікно, і від того, що погода така погана, — чути було, як тарабанить дощ по блясі на підвіконні, — йому стало зовсім сумно. «А що, коли б я ще трохи поспав і забув усі химери», — подумав він. Але про це було годі й згадувати, бо він звик спати на правому боці, а в теперішньому своєму стані не міг перевернутися. Хоч як він борсався, щоб перекинути своє тіло на правий бік, воно щоразу перекочувалося назад на спину.

«О Боже, — подумав він, — який важкий фак я собі вибрав! День у день дорога. І так доводиться хвилюватись набагато більше, ніж на тій самій роботі дома, а тут ще ця жахлива їзда, морока з пересадками, нерегулярна, погана їжа, щораз нові, чужі, байдужі люди. А хай йому чорт!»
(...)

«Отак щодня вставати вдосвіта, то можна зовсім отупіти, — подумав він. — Людині треба висиплятися. Інші комівояжери живуть, як жінки в гаремі. Коли я, наприклад, десь перед обідом повертаюсь до готелю, щоб переписати укладені угоди, ці панове ще тільки снідають. Хай би я спробував так у свого шефа: миттю вилетів би з роботи. А втім, хтозна, може, мені було б краще. Якби я не тримався місця через батьків, то давно б кинув його; пішов би просто до шефа й сказав би йому геть усе, що думаю. Він би, певно, упав із своєї конторки! Дивна звичка — розмовляти зі службовцем згори вниз, сидючи на високій конторці. Ну ще не все втрачено; як тільки я зберу грошей, щоб сплатити йому батьків борг — на це треба п'ять або й шість років, — то неодмінно так і зроблю. І буде по всьому. А поки що треба вставати, бо мій поїзд відходить о п'ятій».

І Грегор глянув на будильник, що цокав на скрині. Боже милостивий! Було пів на сьому. Може, будильник не дзвонив? З ліжка було видно, що він наставлений на четверту, тож неодмінно мав подзвонити. Так, але ж хіба можна не почути деренчання, від якого аж меблі дрижать? Виходить, що спав він хоч і не дуже спокійно, але, очевидно, міцно. Що ж тепер робити? Наступний поїзд ще о сьомій; щоб на нього встигнути, треба стрімголов бігти на станцію, а взірці ж ще не запаковано і сам він аж ніяк не відчувається бадьорим і моторним. І якби він навіть устиг на поїзд, все одно шеф буде лаятись, бо їхній кур'єр чекав на п'ятигодинний і давно вже повідомив про його прогул. Бо то такий шефів підлабузник, що нізащо не промовчить. А чи не зголоситися хворим? Ні, дуже незручно, та й підозріло, бо Грегор за свою п'ятирічну службу ще ні разу не хворів. Шеф неодмінно привів би лікаря із лікарняної каси, почав би дорікати батькам ледачим сином, не слухав би ніяких заперечень і послався б на лікаря, який узагалі всіх людей вважає за цілком здорових, тільки лінивих. Зрештою, хіба в цьому випадку він не мав би слушності? Справді, Грегор був тільки надто сонний, хоч і пізно встав, а так почував себе цілком добре і навіть дуже хотів їсти.

Поки він усе це швидко обмірковував, ніяк не зважаючи устати з ліжка — будильник саме пробив три чверті на сьому, — у двері в головах у нього обережно постукали.

— Грегоре! — почувся голос: це була мати. — Уже сорок п'ять хвилин на сьому. Хіба ти не будеш їхати?

Лагідний материн голос! Та він злякався, коли почув свою відповідь. Це був, безумовно, його колишній голос, але з домішком якогось болісного писку, що йшов ніби десь зсередини і що його годі було стримати. (...) Грегор хотів відповісти детально і все пояснити, однак, побачивши таке, сказав лише:

— Чую, чую, мамо, я вже встаю.

Мабуть, крізь дерев'яні двері зміна в Грегоровому голосі була непомітна, бо мати заспокоїлась і, човгаючи капцями, відійшла. Але ця коротка розмова звернула увагу всієї сім'ї на те, що Грегор чомусь і досі вдома, тож через хвилину в інші двері постукав уже батько — легенько, проте кулаком.

— Грегоре! Грегоре! — гукнув він. — Що сталося? — І за мить знову низьким голосом: — Грегоре! Грегоре!

А крізь треті двері тихенько покликкала сестра:

— Грегоре, тобі погано? Може, тобі щось треба?

— Я вже готовий, — відповів Грегор обом разом, старанно вимовляючи слова і роблячи між ними паузи, щоб батько і сестра нічого не помітили.

Батько повернувся до свого сніданку, а сестра прошепотіла:

— Грегоре, відчини, прошу тебе!

Проте він і гадки не мав відчиняти — навпаки, радів, що за час своїх подорожей набув звичку навіть удома замикати на ніч усі двері.

Він хотів насамперед спокійно встати, одягтися й поснідати, а тоді вже обміркувати, що робити далі, бо бачив, що в ліжку нічого путнього не придумає. (...)

Скинути ковдру було легко: трохи надувся, і вона впала сама. А вже далі пішло важче, надто через те, що він став такий неймовірно широкий. Щоб підвестися, потрібні були руки і ноги, а Грегор мав натомість лише багато лапок, які безперестанку рухались і з якими він узагалі не міг упоратись. Коли Грегор хотів якусь зігнути, вона випростовувалась, а як, нарешті, йому таки щастило домогтися свого, інші, полишені самі на себе, тим часом прудко, судомно ворушилися. «Не треба тільки марно вилежуватися», — сказав собі Грегор. (...)

Потім він сказав собі: «Перед тим, як проб'є чверть на восьму, я повинен за всяку ціну остаточно залишити ліжко. Власне, на той час із контори вже прийдуть запитати про мене, бо контора відчиняється раніше сьомої. Більше всього хвилювала його думка про те, що тіло його впаде з гуркотом і це викличе за дверима якщо не жах, то, в усякому разі, тривогу. І все ж на це слід було зважитись.

Коли Грегор уже наполовину завис над краєм ліжка (...), він подумав, як би було все просто, коли б йому допомогли. Двох сильних чолові-

ків — він подумав про батька й слуг — було б достатньо; їм довелося б, тільки засунувши руки під випуклу його спину, зняти його з ліжка, а потім, нагнувшись зі своєю ношею, зачекати, доки він обережно перевернеться на підлозі, де його ніжки отримали б, слід думати, якийсь смисл. Але навіть якби двері не були зачинені, невже б дійсно довелося покликати когось на допомогу? Незважаючи на свою біду, він усміхнувся при цій думці.

Грегор ледве зберігав рівновагу при сильних порухах і вже ось-ось повинен був остаточно відважитися на падіння, коли з передпокою донісся дзвінок.

Переклад Євгена Поповича

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Аргументуйте, які відомості про життя Грегора Замзи допомогли вам уявити соціальні умови життя початку ХХ ст.
2. Наведіть приклади *гротеску* в уривку.
3. Прокоментуйте, наскільки уривок допоміг вам відчутти атмосферу абсурдності буття, створену письменником.
4. Доведіть, використовуючи цитати з художнього тексту, що Францу Кафці вдалося майстерно поєднати реальність і фантастику.
5. Обґрунтуйте, які суспільні та моральні проблеми порушує автор.
6. Сформулюйте свою думку про те, чи залишаються ці проблеми актуальними у наш час.

2.2.4 Характерні риси стилю Франца Кафки

Свого часу Франц Кафка став справжнім новатором у царині художньої прози, запровадивши багатозначні символічні й метафоричні образи, які підкреслювали трагізм людської долі, безкінечне відчуження окремої особистості, її самотність й безсилля перед абсурдністю буття. Його твори викликають незмінну читацьку цікавість, змушують замислитися над «вічними питаннями», які ставить людині життя. І нині, коли проблема відчуження особистості стала однією з головних проблем людського суспільства, твори Кафки особливо актуальні.

У творчій свідомості письменника настільки органічно переплітаються фантастика і реальність, що створена картина світу (ворожого, байдужого, холодного, підступного) стає абсолютно природною. Ключове слово для інтерпретації творчості Кафки часто зустрічається у його щоденниках, це слово — *самотність*. Герої Кафки — самотні люди, що болісно сприймають світ. Трагічне безсилля, приреченість «маленької людини» та разом з тим небажання змиритись з цим, пошуки хоч якогось виходу втілені в образах Кафки.

Франц Кафка був тонким стилістом, ясність слова й інтонації різко контрастують у його творах із зображеним страхітливим світом.

Діалог культур

Ідею оповідання «Перевтілення» використовували в кіно багато разів:

- «Людина, що неймовірно зменшилася» (1950-ті роки)
- «Муха» (Курт Ньоман, 1956)
- «Муха» (рімейк Девіда Кронненберга, 1986)
- «Кислотний будинок» (Велика Британія, 1998)
- «Перевтілення» (Валерія Фокіна, 2002)

■ Кадр із фільму «Перевтілення». Росія. 2002 р.

Діалог літератур

Художній стиль Кафки розвивався під значним впливом як романтичного, так і реалістичного гротеску різних європейських письменників: Миколи Гоголя, Чарлза Діккенса, Федора Достоєвського. Деякі дослідники його творчості вважають Кафку ірраціоналістом та містиком.

У «Шинелі» Миколи Гоголя та в «Перевтіленні» Франца Кафки чутливий герой оточений гротескними безсердечними персонажами, смішними або моторошними постатями. Як у Гоголя, так і в Кафки абсурдний герой існує в абсурдному світі, але зворушливо й трагічно б'ється, намагаючись вибратися з нього до світу людських істот, — і помирає у відчаї.

Вплив творчого методу Кафки відчували письменники різних країн: Томас Манн, деякі німецькі та австрійські митці, швейцарці Макс Фріш та Фрідріх Дюрренматт, французи Жан Поль Сартр, Альбер Камю і Семюель Беккет, а також деякі письменники США та інших країн Америки та Ірану.

Слово *kafkaesk*, *kafkaianisch*, *кафкіанський* у різних європейських мовах давно перетворилося на штамп. Його вживання в наш час вийшло за межі власне літератури. Звичайно, пояснення цьому криється в сучасному житті, проте лише геній Кафки надав йому вражаючої художньої форми.

Україна і світ

Найглибший, найважливіший роман Кафки під назвою «Процес» пов'язаний із Києвом. Тут восени 1913 року відбувся так званий процес Бейліса, коли звинувачували у вбивстві звичайного персонажа, маленького клерка, який не розумів, що, власне, з ним відбувається. Цей сюжет покладений в основу роману Кафки.

■ Обкладинка українського видання роману Кафки

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як ви розумієте смисл назви новели Кафки «Перевтілення».
2. Поміркуйте, чому саме на комаху перетворився Грегор Замза. Які можливості саме таке перетворення відкриває перед героєм, автором і читачем?
3. Простежте, наскільки детально описує Кафка внутрішній стан і переживання головного героя. Які засоби виявилися найефективнішими?
4. Дослідіть, на яких думках, відчуттях і страхах Грегора автор зосереджує свою увагу. Як це характеризує героя і автора?
5. Простежте зміну ставлення членів родини до Грегора. Чим її можна пояснити?
6. Поміркуйте, чого дозволяє досягти авторові проста розповідь про життєві негаразди, які розпочалися у героя та його родини з моменту перевтілення.
7. Визначте, яким є авторське ставлення до зображуваних подій.
8. Розкрийте, у чому полягає своєрідність творчої манери Франца Кафки.

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і подискутуйте, чому постійно виникають конфлікти головного героя з його родиною. У чому їхня сутність?
2. Об'єднайтеся у групи і складіть буктрейлер за новелою Кафки «Перевтілення». Презентуйте його у класі.

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

uk.wikipedia.org/wiki/Франц_Кафка

2.3 Російськомовна проза. Михайло Булгаков (1891–1940)

«*Рукописи не горять*» — ці слова з останнього роману **Михайла Булгакова** «Майстер і Маргарита» можуть слугувати гаслом його життя і творчості. Булгаков писав усупереч цькуванню критики, тиску влади і смертельній хворобі, майже без надії побачити свої твори надрукованими. А нині ім'я Михайла Булгакова справедливо стоїть серед найвидатніших письменників світу.

■ Михайло Булгаков

2.3.1 Життя і творчість Михайла Булгакова

Михайло Опанасович Булгаков, перша дитина в сім'ї професора Київської Духовної академії Опанаса Івановича Булгакова та його дружини, вчительки Варвари Михайлівни, народився 15 травня 1891 року в Києві. Обидва його діди були священиками. Ім'я хлопчикові дали на честь хранителя Києва архангела Михаїла.

Сім'я часто змінювала квартири: жили на різних вулицях і провулках київського Подолу. У Булгакових народилося ще шестеро дітей. Останньою міською адресою тепер уже повної сім'ї став будинок № 13 на Андріївському узвозі (де в майбутньому письменник Михайло Булгаков поселить у квартирі № 2 своїх Турбіних, героїв «Білої гвардії»). Дитинство чотирьох сестер і трьох братів Булгакових було щасливим і безхмарним.

Михайло навчався в одному з кращих навчальних закладів Російської імперії — у Першій чоловічій Олександрівській гімназії Києва, яку закінчив у травні 1909 року.

Булгакова-гімназиста запам'ятали в гімназії за його винахідливість у жартівливих витівках і містифікаціях, уміння давати викладачам влучні прізвиська.

Прізвище бабусі Булгакова по матері Анфіси Іванівни — Турбіна. Це прізвище Булгаков дав персонажам свого автобіографічного роману «Біла гвардія» та п'єси «Дні Турбіних».

Мати письменника говорила дітям: «Я не можу вам дати майно або гроші. Проте я можу вам дати єдиний капітал, який у вас буде, — це освіту».

■ Перша Київська гімназія.
Фото кінця XIX ст.

■ Булгаков-гімназист. 1908 р.

■ Перша дружина письменника
Тетяна Лаппа

Тетяна Лаппа і Михайло Булгаков прожили разом 11 років, Тетяна була з чоловіком у всіх його мандрах у роки Першої світової та громадянської війн, у Києві, у госпіталях Південно-Західного фронту російської армії, на Смоленщині, на Кавказі та в Москві.

У роки навчання Булгаков стає пристрасним, захопленим читачем. Він відкриває для себе Гоголя, якого обожнюватиме все життя, захоплюється пригодами героїв Фенімора Купера, у старших класах звертає увагу на сатиру Салтикова-Щедріна. Судячи з атестату зрілості, який Михайло Булгаков отримав у травні 1909 року, він учився в гімназії не блискуче. Найвищі бали отримав тільки з двох предметів — закону Божого та географії. Натомість захоплювався театром і літературою, брав участь у домашніх виставах, якийсь час навіть мріяв стати оперним співаком. І писав: маленькі гуморески, невеликі оповідання, сатиричні вірші, драматичні сценки.

Восени 1906 року в родині Булгакових сталося нещастя — смертельно захворів Опанас Іванович (від спадкової хвороби страждатиме згодом і його син Михайло). У березні 1907 року Опанаса Івановича не стало.

Перед останнім класом гімназії Михайло Булгаков познайомився з юною Тасею (Тетяною Лаппа), яка приїхала із Саратова на канікули до тітки, приятельки Варвари Михайлівни Булгакової. Між ним і Тасею виникли романтичні стосунки, непроста доля яких (батьки Тасі справедливо вважали, що закохані надто молоді) завершилася у квітні 1913 року, коли молоді обвінчалися в Києво-Подільській Добро-Миколаївській церкві. Михайло був тоді студентом медичного факультету Київського університету, Тетяна вчилася на Вищих жіночих курсах.

Закінчивши гімназію, Булгаков, попри свої гуманітарні схильності та інтереси, вирішив вивчати медицину і вступив на медичний факультет Імператорського університету св. Володимира в Києві. Учився він зосереджено, терпляче, і йому ніколи не довелося пошкодувати про роки вивчення медицини. Знання анатомії, психології й фізіології людини виявиться для нього безцінною школою і як для літератора. Коли почалася Перша світова війна, студент-медик працював лікарем у військових і прифронтових госпіталях.

У 1916 році він отримав диплом лікаря із відзнакою й призначення в Саратовську губернію

завідувати сільським медичним пунктом. Робота дала Булгакову безцінний досвід спілкування з різними людьми, він не тільки навчився лікувати різні хвороби, а й ознайомився із прозою життя звичайних людей, став краще розбиратися в людських стосунках, темпераментах і характерах. Саме цьому періоду його життя завдячують читачі блискучим циклом автобіографічних оповідань «Нотатки юного лікаря» (1925–1926).

У 1918 році Булгакова звільняють від військової служби через хворобу. Він із дружиною повертається до Києва, оселяється на Андріївському узвозі і відкриває приватну лікарську практику. Роботи вистачало: влада в місті постійно змінювалася — німці, білі, червоні, петлюрівці — і щоразу Булгакова як лікаря мобілізували на службу. «Кияни нарахували в себе вісімнадцять переворотів, — писав пізніше Булгаков. — Я точно можу повідомити, що їх було чотирнадцять, причому десять із них я пережив особисто».

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Про події грудня 1918 — початку 1919 року Булгаков уже в Москві написав роман «Біла гвардія», головними персонажами якого стали він сам, його брат, сестра, зять, друзі й знайомі. Не можна сказати, що Булгаков добре розібрався у складному калейдоскопі подій. Він виходив швидше із традицій та вражень, ніж із політичних поглядів і переконань. Білий рух був йому близький тому, що обстоював дореволюційну Росію, країну його дитинства й юності. Останньою для Булгакова київською владою в 1919 році стала влада денікінської армії, куди його мобілізували полковим лікарем й відрядили на Північний Кавказ. Свої поневіряння цих років він описав у «Незвичайних пригодах лікаря».

На рубежі 1919–1920 років Булгаков залишає службу в госпіталі й узагалі заняття медициною, починає друкуватися в місцевій пресі. З цього часу на Північному Кавказі почалася його письменницька діяльність.

Булгаков улаштувався на роботу завідувачем літературної секції підвідділу мистецтв відділу народної освіти, почав писати п'єси. Постановки деяких його творів мали успіх, і він усе більше утверджувався у виборі майбутньої професії.

До Москви Булгаков приїхав без грошей, без речей, щоб залишитися в ній назавжди. Перший час письменник підробляв фейлетоністом і репортером у газетах, вони з дружиною поневірялися по гуртожитках і квартирах родичів.

1 лютого 1922 року в Києві померла Варвара Михайлівна, а в Булгакова навіть не було грошей, щоб поїхати на похорон.

■ Міська дума й управа, Владикавказ. Фото поч. XX ст.

В одній із таких квартир, №50 в будинку № 10 на Великій Садовій вулиці, Булгакови прожили до самого їхнього розлучення в 1924 році. Ця старовинна будівля відома зараз як адреса «нехорошої квартири» з роману «Майстер і Маргарита».

■ Вхід до музею Булгакова в Москві

Комедія «Іван Васильович змінює професію» за мотивами п'єси М. Булгакова «Іван Васильович», знята у 70-ті роки минулого століття, й сьогодні надзвичайно популярна, репліки з фільму стали крилатими висловами.

■ Кадр із фільму «Іван Васильович змінює професію». 1973 р.

Проте найважчий період життя Булгакова в Москві завершувався. У березні він улаштувався на роботу, його статті й фейлетони, нариси й репортажі почали публікувати московські газети та журнали. Визнаний успіх висунув Булгакова в перші ряди московських літераторів, молодих прозаїків «нової хвилі». На середину 1920-х на його творчому рахунку дві повісті («Дияволиада» і «Фатальні яйця»), автобіографічні «Нотатки на манжетах», десятки оповідань, нарисів, фейлетонів — все це склало три книги вибраної прози, які вийшли друком у Москві й Ленінграді. На початку 1925 року було написано повість «Собаче серце», яку друкувати не дозволили, й вона побачила світ тільки за кілька десятиліть.

Усі ці твори сам автор розглядав як підготовку до втілення в життя по-справжньому великих задумів. Працюючи ночами, у 1923–1924 роках він пише свій головний твір того часу — роман «Біла гвардія». Повністю роман було надруковано наприкінці 1920-х років у Парижі й тільки 1966 року в Москві.

Тоді ж відбулися зміни і в особистому житті письменника. На початку 1924 року він познайомився з Любов'ю Євгенівною Білозерською, яка походила зі старовинного дворянського роду, захоплювалася літературою й театром, дружила з московською творчою інтелігенцією. Вона стала другою дружиною Булгакова.

Цей час для Михайла Булгакова — початок справжньої драматургічної діяльності. Він написав «Дні Турбіних», «Зойчину квартиру», «Багряний острів», московські прем'єри яких відбулися у другій половині 1920-х років. Його «роман» із Художнім театром, за власним висловом письменника, відобразився в прозі 1930-х років: це «Записки покійника», або «Театральний роман». Вистави йшли з великим успіхом.

Однак літературний і особливо театральний успіх Булгакова викликав задрість і ненависть «пролетарських» критиків і письменників, «комсомольських поетів» та інших ідеологів від культури. У пресі з'явилися терміни «булгаківщина», «підбулгачник». Керівництво культурою не гасило пристрасті, а тільки підливало у вогонь олії, то забороняючи вистави, то знову даючи дозвіл. Письменника припинили друкувати журнали й газети.

1929 рік Булгаков назвав «роком катастрофи». Цього року зняли з репертуару його п'єси. Доведений до відчаю письменник розіслав на адресу Сталіна та інших членів Політбюро лист із проханням вирішити його долю й або надати йому право емігрувати, або дозволити працювати режисером-асистентом у театрі.

Питання про «літератора Булгакова» обговорювалося на засіданні Політбюро й було вирішено позитивно: 18 квітня письменнику зателефонував Сталін і запропонував йому звернутися до Художнього театру. Булгаков не встиг зателефонувати до театру, як його туди запросили й запропонували посаду режисера. Уже в травні він почав роботу над інсценуванням «Мертвих душ» Миколи Гоголя, у 1932 році відновили постановку «Днів Турбіних» і почалися репетиції «Кабали святенників», п'єси про Мольєра.

Рубіж 1929–1930 років був сповнений для Булгакова драматичними подіями не тільки творчого характеру. У лютому 1929 року він познайомився з майбутньою третьою дружиною — Оленою Сергіївною Шиловською. Спочатку в них були дружні стосунки, але невдовзі обоє зрозуміли, що кохають одне одного.

Саме в таких складних обставинах — і драматичних, і радісних, — почав Булгаков роботу над своїм головним твором — романом «**Майстер і Маргарита**». Першу редакцію майбутнього роману «Майстер і Маргарита» письменник знищив. У ранньому варіанті не було головних героїв — Майстра і Маргарити, які з'явилися в рукописах в середині 1930-х років. Причина появи цих героїв була суто біографічна — третє одруження письменника. Адже саме в Олені Сергіївні Булгаков знайшов нарешті кохану, для якої в житті головним була його творчість (очевидно, цього не вистачало першим двом дружинам, що й сприяло розриву). Саме вона стала головним прототипом героїні «Майстра і Маргарити», саме їй присвячено в романі гімн істинного кохання.

Головною роботою для Булгакова на початку й у середині 1930-х років, без сумніву, стала п'єса про Мольєра — «Кабала святенників».

■ Друга дружина письменника Любов Білозерська

■ Сцена з вистави «Кабала святенників». Світовий сучасний театр, Берлін. 2016 р.

■ Булгаков із третьою дружиною Оленою Шиловською, яка стала прообразом Маргарити

Історію своїх стосунків із Художнім театром, і щасливих, і драматичних, які залишилися незакінченими ні на сторінках рукопису, ні в житті, Булгаков описав у своїх «Нотатках покійника» («Театральному романі»).

- Сучасне видання біографії Мольєра, написаної Булгаковим

Лібретіст — той, хто складає словесний текст до музичних творів (опер, ораторій).

- Булгаков і Олена Сергіївна. 1939 р.

Ідея Булгакова — трагічна залежність великого комедіографа від нищої влади — не могла сподобатися цензурі. Нарешті 16 лютого 1936 року відбулась прем'єра «Мольєра». Публіці вистава сподобалася, а драматургу не дуже. Пишні декорації та гра акторів робили з «Мольєра» історичну п'єсу. Здавалося, все було добре й ніщо не віщувало катастрофи. Проте долю вистави було дуже швидко вирішено без урахування думки глядачів. Влада побачила в ній приховані натяки. Удар було нанесено у березні 1936 року. У газеті «Правда», головному державному офіційному друкованому органі, було надруковано статтю «Зовнішній блиск і фальшивий зміст», де Булгакова звинувачували в перекручуванні фактів життя великого французького комедіографа, а МХАТ звинувачували у прикритті недоліків п'єси блиском костюмів і декорацій. Керівники театру самі відмовилися від продовження вистав.

Булгаков знову опинився в напівопальному стані: публікуватися не давали, але й не віднімали засобів до існування. Він працював лібретистом у Большому театрі. Середина 1930-х була для Булгакова часом звернення до творчості свого улюбленого Гоголя і до біографії Пушкіна. Розпочалася робота над кіносценаріями за творами Гоголя «Мертві душі» та «Ревізор», п'єсою про Пушкіна.

І весь цей час письменник працював над своїм улюбленим романом. У 1938 році він продиктував його машинописну редакцію сестрі своєї дружини.

У вересні 1939 року Булгакови поїхали відпочити до Ленінграда. Тут письменник відчув раптову втрату зору. Вони повернулися до Москви, де лікарі встановили гострий гіпертонічний нефросклероз. Булгаков, як лікар, згадав смертельну хворобу батька й усвідомив безнадійність свого становища.

Кінець 1939 — початок 1940 років для Булгакова були творчими, попри прогресуючу хворобу. У Ленінграді у складі 3-го тому зібрання творів Мольєра вийшла п'єса «Скупий» у його перекладі. У цей же час відбувається посиленна правка («авторська коректура») машинописного

варіанта роману «Майстер і Маргарита». Хоча з твору викреслювались старі й вписувались нові сюжети й окремі сцени, сам роман набув уже відомої тепер завершеності й фабульної структури. Письменник вносив правки до 13 лютого 1940 року — всього лише за місяць до смерті (коли остаточно втратив зір) він продовжував диктувати.

Помер Михайло Булгаков 10 березня 1940 року. На його могилі на Новодівичому цвинтарі неподалік могил Чехова та видатних акторів МХАТу, на прохання його дружини О. С. Булгакової, було встановлено камінь, названий «Голгофою», що раніше лежав на могилі Миколи Гоголя.

2.3.2 Булгаков і Україна

Київ відіграв особливу роль у житті та творчості письменника. Про це він сказав у ліричному нарисі «Київ-місто». Будинок на Андріївському узвозі, 13, де впродовж тривалого часу мешкала родина Булгакова і де відбувалася дія «Білої гвардії» та «Днів Турбіних», перетворено на літературно-меморіальний музей письменника.

Як митець і мислитель, Михайло Булгаков перебував під значним впливом творчості письменника Миколи Гоголя та філософа Григорія Сковороди.

Можна говорити і про зв'язок творчості Булгакова та сучасної української літератури. Риси міфологізму, притаманні його творам, знаходимо в українському химерному романі 1970-х років (Василь Земляк, Павло Загребельний, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук), у баладі (Іван Драч, Павло Мовчан, Ігор Калинець).

Також в українському химерному романі («Марко Пекельний» Олекси Стороженка, «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки Альчести по Слобожанській Швейцарії» Майка Йогансена, «Козацькому роду нема переводу, або Козак Мамай і Чужа Молодиця» Олександра Ільченка, «Лебедина зграя», «Зелені млини» Василя Земляка та інших) простежується чимало рис магічного реалізму, притаманного творчості Михайла Булгакова.

■ Могила М. Булгакова на Новодівичому цвинтарі в Москві

«Ах, які зірки в Україні. От майже сім років живу в Москві, а все ж таки тягне мене на батьківщину. Серце щемить, хочеться іноді болісно в поїзд... і туди. Знову побачити яри, занесені снігом, Дніпро... Немає красивішого міста на світі, ніж Київ», — говорить герой одного з оповідань Булгакова.

■ Пам'ятник Булгакову в Києві на Андріївському узвозі

Міфологізм — це інструмент художньої організації матеріалу в творах художньої літератури.

Діалог літератур

Михайло Булгаков спирався у своїй творчості на найвищі досягнення російської та європейської літератури. У його художньому світі простежується вплив Данте й Гете, Гоголя й Достоевського, Салтикова-Щедріна й Толстого. Притаманні його творам і характерна для модерністської естетики манера осмислювати сучасне, плинне з позицій вічного, непромінного, і переосмислення традицій минулого за допомогою нових форм творчості. Крім того, письменник широко використовував у своїй творчості принцип міфологізму, запроваджений модерністською літературою.

Перегук із творчістю Михайла Булгакова можна відстежити у латиноамериканському романі (Габріель Гарсія Маркес, Мігель Гастуріас, Хорхе Луїс Борхес, Хуліо Кортасар), німецькому романі (Герман Гессе, Макс Фрїш), а також у творах італійця Умберто Еко та англійця Роберта Толкіна. Суттєво вплинула творчість письменника на сучасну російську літературу.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Проаналізуйте, які чинники найбільше вплинули на формування світогляду письменника Михайла Булгакова.
2. Простежте, як у творчості Михайла Булгакова відобразилися події його життя.
3. Поясніть, чи можна назвати долю Булгакова драматичною.
4. Пригадайте, у яких творах письменник звертається до теми мистецтва й митця.
5. Поміркуйте, які є варіанти тлумачення слів Михайла Булгакова: «Я — містичний письменник». Обґрунтуйте свої висновки фактами з біографії письменника та прикладами з його творів.
6. Дослідіть, у чому виявлялася прихильність Михайла Булгакова до традиції класичної літератури.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у дві групи, підготуйте презентації або доповіді:

- Київ у житті Михайла Булгакова;
- Москва в житті Михайла Булгакова.

2.3.3 Роман «Майстер і Маргарита». Культурні та літературні джерела твору

Роман «Майстер і Маргарита» — головна книга письменника. Саме завдяки їй доля Булгакова являє собою сходження, весь час спрямоване у височінь, і цей наполегливий злет перериває лише смерть.

Роман уперше було опубліковано в журналі «Москва» в кінці 1966—на початку 1967 року з передмовою поета Костянтина Симонова. Прийшовши до читача через чверть століття після смерті автора, ро-

ман одразу став знаменитим. Перший повний текст книги вийшов окремим виданням 1967 року в Парижі, й тільки в 1973 році — в СРСР. Дивом здається те, що роман, який сьогодні є одним із найпопулярніших творів прози ХХ століття, «культовою» книгою декількох поколінь читачів, зберігся в роки Другої світової війни й у ті десятиліття, коли саме ім'я його автора було під забороною. «Рукописи не горять» — ці слова автора виявилися пророчими щодо його улюбленого твору.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Спершу Михайло Булгаков хотів написати «роман про диявола», сатиричну фантазмагорію зі вставною новелою про Христа і Пілата. У 1931–1932 роках до роману ввійшли образи Майстра і Маргарити, а в 1937–1938 роках з'явилася остаточна назва — «Майстер і Маргарита».

У романі розвиваються досить поширені у світовій літературі схеми: пригоди диявола у світі людей, продаж душі, варіації на Євангельські теми тощо. 📖

Диявол Воланд відрізняється від традиційного сатани перш за все тим, що не творить цілеспрямованого зла. Сутність Воланда — світ не знає добра і зла, його єдиний оцінний критерій — «з погляду вічності».

В образі головного героя роман Булгакова підкреслює розрив між творчим титанізмом і людською «звичайністю». По суті, єдиним творчим стимулом для Майстра виявляється прагнення втекти із сучасності, знайти ілюзорне існування в іншому часі. Створивши геніальну книгу, відновивши історичну реальність в її живій первозданності, Майстер як культурний герой і як художник, «володар душ», наблизився до межі знань, до розриву зв'язків із земним буттям.

Щоб зрозуміти роман «Майстер і Маргарита», необхідно знати джерела, на які спирався автор. Це твори Данте, Гете, Сковороди, Гоголя, Гофмана, Достоевського, Сенкевича, Ренана, демонологія, різні міфи тощо. Читаючи роман, можна помітити, що автор був детально обізнаний з образотворчим мистецтвом, яке використовувало біблійні сюжети, а також оперою Шарля Гуно «Фауст».

Епіграфом до твору взято слова з «Фауста», які визначають філософську спрямованість роману і його зв'язок із геніальною трагедією Гете.

Автор «Майстра і Маргарити» в кінці свого життя досяг вершини, знайшов спокій, як і його герой. І тому роман — це ніби музичний твір, це літературна симфонія, «Реквієм» самому собі.

Булгаківський принцип використання Євангельського сюжету полягає в тому, що з ним співвідноситься роман Майстра.

- Сергій Алімов. Репродукція ескізу до мультфільму «Майстер і Маргарита». 1979 р.

Готуємося до діалогу

Майстер — це своєрідний московський Фауст, який, на відміну від Фауста Гете, убачає сенс людського буття не в діяльності, а в моральному самовдосконаленні. Проте з героєм трагедії «Фауст» Майстра пов'язує чимало спільних рис: допитлива думка, незадоволення досягнутим, прагнення зазирнути за лаштунки зовнішнього буття і відчутти свою єдність зі світом.

Мефістофель у Булгакова перетворюється на Воланда. Разом зі змінною імені відбувається трансформація й характеру героя. Воланд зовсім не злий, він говорить про людей значно м'якше, ніж Мефістофель Гете, і визнає в них наявність милосердя як позитивної, суто людської риси. Булгаков позбавляє свого героя і тих функцій, які виконував його прототип у трагедії Гете. Воланд не є рушійною силою прогресу в масштабах Всесвіту, він виконує лише караючу місію на Землі. Сила, яку він втілює, діє вибірково й осмислено.

2.3.4 Взаємодія трьох світів у романі: світу радянської дійсності, біблійної давнини та фантастичної «дияволяди». Особливості композиції твору

Роман «Майстер і Маргарита» побудований за допомогою композиційного прийому *«роману в романі»*, він поєднує роман Майстра про біблійну історію зіткнення Ісуса і Понтія Пілата та роман про самого Майстра. Дія фабул відбувається відповідно у 29 і 1929 роках від Різдва Христового, й таким чином, вони розвиваються ніби одночасно. Це дає змогу письменникові розглядати сучасність із позиції вічності та крізь призму християнських цінностей.

Теорія літератури

«Роман у романі» — прийом, який дає змогу Булгакову вставити в роман про сучасне письменнику життя і про долю Майстра (написаний в дусі фантастичного реалізму) роман з античного життя (роман-міф), який нібито пише герой — Майстер. На перший погляд це два абсолютно не пов'язаних одне з одним оповідання ні за змістом, ні навіть за виконанням. Виникає враження, що їх справді писали різні люди: яскраві фарби, фантастичні образи, химерний стиль у сучасних картинах і дуже точний, строгий, навіть дещо урочистий тон у романі про Понтія Пілата, який витримується в усіх біблійних главах.

Булгаков майстерно поєднує «московські» та «єршалаїмські» розділи твору: він використовує майже дослівні повторити самих речень наприкінці розділу і на початку наступного.

Композиція роману побудована за принципом контрапункту, тобто поєднання різних, відносно незалежних сюжетних ліній, які розвиваються з різною швидкістю. Це зумовлює певну поліфонію твору, його узагальнювальний характер. Особливістю композиції є також те, що епічна оповідь поєднується з ліричними відступами, у яких виявляється авторська позиція.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

У побудові роману вбачається вплив Григорія Сковороди, у трактаті якого «Потоп зміїний» викладено концепцію про існування трьох світів: земного, космічного й біблійного; кожен із них має дві сторони — зовнішню (ту, що всі бачать) і внутрішню (невидиму). Використання мотивів Сковороди допомагає письменнику розкрити прихований зміст життя і показати його справжню сутність.

ТРИ СВІТИ В РОМАНІ

Єршалаїмський (біблійний)	Московський (земний)	Фантастичний (космічний)
Іешуа Га-Ноцрі, Понтій Пілат, Левій Матвій, Іуда та інші	Берліоз, Римський, Варенуха, Ласточкін та інші	Воланд і його почет (Азazelло, Коров'єв-Фагот, кіт Бегемот, Абадонна, Гелла)
Герої утворюють <i>типологічні паралелі</i> (наприклад, Майстер виявляється багато в чому близьким Іешуа Га-Ноцрі, він так само прагне до істини. Воланд — Понтій Пілат — професор Стравінський представляють у трьох світах образи влади)		

Роман «Майстер і Маргарита» часто називають романом-лабіринтом. Іноді читачеві здається, що рухатись на його сторінках можна в різних напрямках, але врешті-решт все сходиться в одній точці — заключному акорді грандіозного фіналу.

Така художня структура твору — не просто витвір фантазії митця. Змальовуючи різні світи, Булгаков наголошував на розриві між ними. Люди живуть на Землі і не думають про Бога, про Всесвіт. Злободенні проблеми відсунули на другий план вічні цінності. Чи не означає це, що світ утратив свою духовну ціль і летить у прірву...

- Анатолій Алексєєв. Москва в романі «Майстер і Маргарита», 2000 р.

2.3.5 Морально-філософський зміст «єршалаїмських» розділів твору

Одна з найбільших таємниць роману — біблійний сюжет, який розгортається в уяві Майстра.

Мандрівний філософ Іешуа Га-Ноцрі, який несхитно вірить в істину про те, що добро врятує світ, зіткнувся в ідейному діалозі з Понтієм Пілатом, могутнім прокуратором Іудеї, якого змальовано самотньою людиною, знесиленою головним болем.

Ім'я *Іешуа* є давньоєврейським варіантом імені Ісуса (як і Єршалаїм — давньоєврейська назва Єрусалима). Слово «Єшуа» означає «хай помагає Бог». Отже, Михайло Булгаков у романі стверджує, що кожна людина може іти шляхом Христа, нести у світ моральні істини, жити заради добра.

Співчуття Іешуа лікує головний біль Понтія Пілата. Вражений поглядами й здібностями філософа, прокуратор хотів би врятувати його, щоб мати цікавого співрозмовника. Але внутрішня свобода Іешуа, його прагнення до правди і добра виявляються злочинними з погляду ершалаїмських законів, де заборонено вірити у будь-що інше, крім кесаря. Адже будь-яка віра, навіть віра в добро, підриває державний устрій, заснований на владі та насильстві.

На відміну від Біблії, де Понтій Пілат лише затвердив рішення Синедріону (Ради старійшин у Стародавній Іудеї), вся відповідальність за страту Іешуа в романі Майстра покладається на прокуратора, який малодушно злякався гніву верховної влади. Змальовуючи протистояння всесильного прокуратора і мрійника, який хоче врятувати світ, письменник стверджує вищість влади духовної, істинної над владою земною, що тримається на насильстві й страху.

Також Булгаков відмовляється від ідеї колективної провини. Письменник вважає, що не може бути спільної провини, як не може бути й спільного каяття, тому що світ складається із конкретних людей, які здійснюють ті чи інші вчинки, і кожний особисто несе відповідальність за те, що скоїв.

2.3.6 Філософська проблематика твору. Тема кохання і творчості

У романі утверджується ідея високих людських цінностей — добра, справедливості, кохання, волі. Іешуа, Майстер і Маргарита втілюють ідею непереможності особистості, яка усвідомила силу своєї творчості та внутрішньої свободи. Душі улюблених героїв Булгакова непадінні ні дияволу, ні земній владі. І це має стати запорукою майбутнього духовного відродження світу.

Важливою темою роману є тема справжнього мистецтва. Головним героєм роману є письменник, який за свій талант і працю одержав від коханої жінки нове ім'я — Майстер. Усупереч ідеологічній кон'юнктурі, він створює роман про вічні істини — про добро і зло, істину і її зневаження, каяття і прощення.

Світло і Тінь у романі утворюють нерозривний філософський образ, що визначає нерозривність злочину і покарання в художньому світі Булгакова. Так, Понтій Пілат, який відступився від істини через страх перед кесарем, прирік себе на вічні муки совісті, перервати які здатне лише прощення Іешуа.

Одна з провідних тем роману — тема кохання Майстра і Маргарити. Для Булгакова щире кохання є невіддільним від вірності й самопожертви. Усі ці якості властиві Маргариті: заради порятунку коханого вона перетворюється на відьму, мстить його кривдникам, стає королевою на балі у Воланда, повертає Майстра і спалений рукопис роману, стає охоронницею його спокою в їхньому «вічному притулку».

Бог живе в душі людини — один із головних лейтмотивів булгаківського роману. Майстер і Маргарита залишаються людьми, пройшовши всі випробування, вони зберегли у собі здатність любові й добра, і навіть диявол змушений їх відпустити. Проте Майстер не може думати тільки про себе, про свою волю і щастя. Філософа хвилює життя всього людства. Своєрідним зверненням до всіх людей, що живуть на Землі, став відомий ліричний відступ у фіналі роману. Тут зливаються голоси автора, Майстра та Іешуа. Це погляд зверху на грішну землю і на страждання людей. Попри глибокий трагізм оповіді, у романі утверджується світла ідея духовної величі людини, її моральних можливостей у боротьбі зі злом.

Останні рядки роману «Майстер і Маргарита» сповнені світлою надією — передчуттям спокою. Спокій для Майстра — винагорода не тільки за страждання, а передусім за пошуки сенсу буття. Спокій для героя означає не лише можливість незалежно жити й творити, це спокій не для себе. Це мрія про гармонію людини та світу, про можливе земне Царство Боже, Царство істини й добра. А гармонія світу має народжуватися з гармонії людської душі.

■ Надя Рушева. Повернення майстра. 1968 р.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

МАЙСТЕР І МАРГАРИТА

(Уривки)

Частина перша

Розділ 1

НІКОЛИ НЕ РОЗМОВЛЯЙТЕ З НЕВІДОМИМИ

(...)

— Цеглина ні сіло ні впало, — значливо урвав його невідомий, — нікому й ніколи на голову не валиться. Зокрема ж вам, могу вас запевнити, вона аж ніяк не загрожує. Ви помрете іншою смертю.

— То, може, ви знаєте, якою саме? — з цілком природною іронією поцікавився Берліоз, втягуючись у якусь справді безглузду розмову. — І скажете мені?

— Охоче, — відгукнувся незнайомий. Він зміряв Берліоза поглядом, наче збирався пошити йому костюм, крізь зуби пробубонів щось на зразок: «Раз, два... Меркурій у другому домі... місяць пішов... шість — нещастя... вечір — сім...» — і голосно ще й радісно оголосив: — Вам відріжуть голову!

Бездомний дико і злостиво вирячився на невідомого зухвальця, а Берліоз спитав, криво посміхнувшись:

— А хто саме? Вороги? Інтервенти?

— Ні, — відповів співбесідник, — російська жінка, комсомолка.

— Гм... — промимрив Берліоз, роздратований негречним жартом невідомця, — ну це, вибачайте, малоїмовірно.

— Прошу і мені вибачити, — відповів чужоземець, — але це так. Хочеться запитати вас, що ви робитимете сьогодні увечері, коли це не таємниця?

— Ніяка це не таємниця. Зараз я зайду до себе на Садову, а потім о десятій вечора в МАСОЛІТі відбудеться засідання, і я на ньому головуватиму.

— Ні, цього в жодному разі не може бути, — твердо заперечив чужоземець.

— А то ж чому?

— Тому, — відповів чужоземець і прискаленими очима глянув угору, де, прочуваючи вечірню прохолоду, безгучно черкали небо чорні птахи, — що Аннушка вже купила олію, і не лише купила, а навіть і розлила. Отож засідання не відбудеться...

Розділ 2

ПОНТІЙ ПІЛАТ

У білому плащі з кривавим підбоєм, по-кавалерійському шаркаючи ногами, рано-вранці чотирнадцятого числа весняного місяця нісана в криту колонаду між двома половинами палацу Ірода Великого вийшов прокуратор Іудеї Понтій Пілат.

Найбільше на світі прокуратор ненавидів запах трояндової олії, і все тепер віщувало недобрий день, бо запах цей почав переслідувати прокуратора ще з досвіту. (...)

«О боги... боги, за що ви караєте мене?.. Так, без сумніву, це вона, знову вона, нездоланна, страшна хвороба... гемікранія, через яку болить півголови... від неї немає ліків, немає жодного рятунку... спробую не рухати головою...»

На мозаїчній підлозі біля водограю вже було наготоване крісло, і прокуратор, не дивлячись ні на кого, сів у нього і простяг руку вбік. Секретар шанобливо поклав у цю руку клапоть пергаменту. Не стримавши болісної гримаси, прокуратор скоса пробіг очима написане, повернув пергамент секретареві й через силу проказав:

— Підслідний з Галілеї? А до тетрарха справу посилали?

— Так, прокураторе, — відповів секретар.

— І що ж він?

— Він відмовився дати висновок у цій справі й смертний вирок Синедріону надіслав вам на затвердження, — пояснив секретар.

Прокуратор сіпнув щокою і сказав тихо:

— Приведіть обвинуваченого.

Ту ж мить з ділянки саду під колони на балкон два легіонери ввели і поставили перед кріслом прокуратора чоловіка років двадцяти семи. Чоловік цей мав на собі старенький і роздертий блакитний хітон. Голова його була покрита білою пов'язкою з ремінцем округ лоба, а руки зв'язані за спиною. Під лівим оком у чоловіка був великий синець, у кутику рота — садно із запеченою кров'ю. Приведений із тривожною допитливістю дивився на прокуратора. (...)

Розділ 13

ПОЯВА ГЕРОЯ

(...) Вона несла в руках огидні, тривожні жовті квіти. Біс його знає, як їх називають, але вони перші чомусь з'являються в Москві. Й ці квіти дуже чітко вирізнялися на чорному її весняному пальті. Вона несла жовті квіти! Недобрий колір. Вона завершила з Тверської у провулок і тут озирнулася. Ну, Тверську ви знаєте? Тверською йшли тисячі людей, але я вам ручуся, що побачила вона мене одного і подивилася не те що бентежно, а якось навіть болісно. І мене вразила не так її врода, як надзвичайна, ніким не бачена самотність в очах!

(...)

Так ось; вона казала, що з жовтими квітами в руках вона вийшла в той день, щоб я нарешті її знайшов, і що якби цього не сталося, то вона отруїлася б, позаяк життя її — порожнеча.

Так, кохання вразило нас миттєво. Я це знав того ж дня, через годину, коли ми опинилися, не помічаючи міста, біля Кремлівських мурів на набережній.

Ми розмовляли так, наче розійшлися вчора, наче знали одне одного багато років. Другого дня ми умовилися зустрітися там-таки, на Москві-ріці, й зустрілися. Травневе сонце світило нам. І незабаром, невдовзі стала ця жінка моєю таємною дружиною. (...)

Переклад Миколи Білоруса

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розгляньте, який із трьох світів, зображених у романі, представлений у кожному з наведених уривків. Відповідь обґрунтуйте.
2. Визначте тематику кожного з уривків.
3. Поясніть, із ким розмовляють критик Берліоз і поет Бездомний у першому уривку.

■ П. Оринянський.
Непокойний день.
Ілюстрація до роману
М. Булгакова «Майстер
і Маргарита»

■ С. Панасенко-Михалкін.
«Майстер і Маргарита».
1995 р.

4. Дослідіть, хто написав роман, про який ідеться у другому уривку.
5. Поміркуйте, про появу якого саме героя йдеться у третьому уривку.
6. Проаналізуйте, чи відрізняються уривки за стилем.

2.3.7 Засоби комічного й трагічного в романі

Михайло Булгаков широко використовує в романі засоби комічного — *гумор, іронію, сатиру, гротеск, сарказм*, які допомагають розкрити загальний стан тоталітарного суспільства, показати його ганебний вплив на людину. Та за зовнішнім комізмом у автора завжди приховані гіркий біль і тривога. «Московські» глави сатирично відображають псевдолітературну діяльність «МАСОЛІТу», москвичів, яких зіпсувало «квартирне питання», розгул чиновницької бюрократії, атмосферу взаємного стеження. Саме тут розігралася бісівська містерія під провідом Воланда.

Образи Воланда і його почиту — кота Бегемота, Коров'єва на прізвисько Фагот, рудого Азazelло і «нагої відьми» Гелли — дають змогу відтворити в яскравих сатиричних картинах дійсність з її убогим, обивательським світом, з'єднати комічне і трагічне, реальність і містику. Особлива булгаковська реальність, де фантастика вплітається в побутову картину повсякденного життя, а потойбічний світ невіддільний від земного, належить до так званого *магічного реалізму*.

Теорія літератури

Сатира — гостра критика окремих осіб чи суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ в індивідуальному, суспільному й політичному житті, що суперечать загальнообов'язковим принципам чи встановленим ідеалам. Художні засоби сатири — гротеск, пародія, іронія.

Магічний реалізм — реалізм, у якому органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфологічного, дійсного та уявного, таємничого. Має велику традицію європейського та світового письменства (Е. Т. А. Гофман, М. Гоголь, М. Булгаков та інші).

У поетиці роману розкрився різнобічний талант Михайла Булгакова, він сміливо поєднує монументальну епічність, ліризм оповіді зі строгістю реалістичної прози.

Українською мовою роман Булгакова «Майстер і Маргарита» перекладали Микола Білорус та Юрій Некрутенко.

Роман «Майстер і Маргарита» видається й перевидається різними мовами в багатьох країнах світу.

Театральні вистави за романом «Майстер і Маргарита» йдуть на сценах України, Росії, Грузії, Білорусі, Австрії, Болгарії, Великої Британії, Ізраїлю, Канади, Литви, Молдови, Німеччини, Польщі, Угорщини.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чому опублікування роману «Майстер і Маргарита» було неможливим за життя автора.
2. Розкрийте, у чому полягають особливості жанру роману.
3. Проаналізуйте, як виявляється в романі символіка імен Майстра і Маргарити.
4. Поміркуйте, історія кохання Майстра і Маргарити щаслива чи трагічна.
5. Простежте, як у романі змальовано радянську дійсність 20–30-х років.
6. Майстер, з волі Булгакова, робить головним героєм свого роману не Іешуа, а Понтія Пілата. Чим цікавий письменнику цей образ?
7. Розкрийте, з якою метою письменник використовує в романі біблійні мотиви. Поміркуйте, який «спокій» обіцяно Майстру. Чи можна вважати його нагородою? Чому Майстер «не заслужив світла, а заслужив спокій»?
8. Дослідіть, який прийом використав Булгаков, аби створити враження, що перешкоди і в часі, і в просторі є відносними.
9. Простежте хронологію роману: якими християнськими та нехристиянськими датами її відмічено?
10. Напишіть монолог одного з персонажів роману (на вибір) про його зустріч із Воландом. Форма довільна: мемуари, лист до друга, заява до міліції, протокол допиту тощо.
11. Прослухайте кілька відомих пісень, присвячених роману та його герою. Обґрунтуйте, яка з них вам найбільше сподобалася.
12. Напишіть твір на тему «Мій улюблений герой роману “Майстер і Маргарита”».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й підготуйтеся до обговорення питань:
  - Завдяки чому роман «Майстер і Маргарита» здобув світову славу? Чому його запізнїла публікація стала визначною культурною подією?
  - Чим приваблює роман «Майстер і Маргарита» читачів ХХІ століття?

4. Виберіть одну правильну відповідь.

Життя і творчість Франца Кафки нерозривно пов'язані з:

- а) Берліном
- б) Прагою
- в) Віднем

5. Виберіть одну правильну відповідь.

Михайло Булгаков —

- а) драматург
- б) прозаїк
- в) драматург і прозаїк

6. Виберіть одну правильну відповідь.

У романі Булгакова «Майстер і Маргарита» переплітаються:

- а) два світи
- б) чотири світи
- в) три світи

7. Установіть відповідність між частинами новели Кафки «Перевтілення» та їхнім змістом:

1) I частина	а) вигнання Грегора батьком за допомогою яблук
2) II частина	б) смерть Грегора
3) III частина	в) перевтілення Грегора
	г) прогулянка Грегора з родиною

8. Установіть відповідність між частинами роману «Майстер і Маргарита» та дійовими особами в них:

1) роман Майстра	а) конферансьє Бенгальський
2) бал у Сатани	б) Фріда
3) сеанс чорної магії у вар'єте	в) Левій Матвій
	г) посланець Світла

9. Установіть відповідність між висловами та дійовими особами, яким вони належать:

1) Воланд	а) «Клянуся тобі твоїм життям, клянуся вгаданим тобою сином зіздаря, все буде добре»;
2) Майстер	б) «Рукописи не горять»;
3) Маргарита	в) «Кохання вискочило перед нами, як з-під землі вискакує вбивця в провулкові, й вразило нас обох одним махом».
	г) «Перерізати нитку може лише той, хто її підвісив».

10. Чи справедливим є твердження, що після жахів тоталітаризму і Другої світової війни, Голодомору та Голокосту читачі відкрили для себе творчість Кафки й він став знаковою постаттю ХХ ст., а слова «кафкіанський», «кафкіанство» стали всім зрозумілими? Відповідь аргументуйте.

11. Роман «Майстер і Маргарита» називають романом-лабіринтом. Поясніть чому.

12. У чому секрет популярності у світі роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита»?

Розділ 3

Шедеври європейської лірики першої половини ХХ ст.

3.1 Розмаїття течій модернізму й авангардизму в європейській ліриці

- Символ світового авангарду — «Чорний квадрат» Казимира Малевича. 1915 р.

Картина мистецького життя першої половини ХХ століття не порівнянна ні з однією з минулих епох. Напевне, жодна доба не породила такого розмаїття ідей щодо оновлення мистецтва й різноманітних форм самовиявлення митця. У сфері художньої творчості виникає безліч течій, груп, шкіл. У літературі на перший план висувається ліричне осмислення дійсності, і в поезії, і у прозі, й у драматургії. Провідна роль у мистецтві слова цього періоду безсумнівно належить поезії, що розвивалася в руслі модерністських та авангардистських тенденцій.

В історії поетичної творчості ХХ століття значне місце посів **авангард** (від фр. *avantgarde* — передовий загін). Авангардистські течії модернізму декларують найрішучіший розрив із цінностями попередньої культури, активно й іноді навіть агресивно пропагують свої погляди, вдаються до епатажу, акцій протесту, поєднують мистецьку діяльність із необхідністю соціального переустрою тощо. Характерні для авангардизму також сміливі експерименти з поетичною мовою та художньою формою.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Авангардизм — явище наднаціональне, про що свідчить інтернаціональний склад його представників (французи Анрі Матісс та Андре Бретон, іспанці Пабло Пікассо і Сальвадор Далі, поляк Гійом Аполлінер, румун Трістан Тцара, італієць Томмазо Марінетті, росіяни Володимир Маяковський, Велимир Хлебніков, Ігор Северянін). Духовною батьківщиною для більшості з них був Париж, де сформувалась переважна частина авангардистських течій першої половини ХХ століття. Франція була центром *сюрреалізму* й *символізму*, Німеччина — *експресіонізму*, Італія — *футуризму*.

Назва **футуризм** свідчила про намір створювати нове мистецтво, мистецтво майбутнього, про прихильність до змін і про рішучу відмову від традицій.

У 1909 році в Парижі теоретик і вождь міланської групи футуристів **Філіппо Томмазо Марінетті** (1876–1944) опублікував «Маніфест футуризму», в якому заявив про повний розрив з існуючим світом і його культурою. Він уславлював енергію, сміливість, відвагу й бунт, рішуче закликав рознести всі музеї та спалити бібліотеки (щоправда, Марінетті не поспішав палити власну багату бібліотеку).

Події Першої світової війни і повоєнного часу сприяли формуванню такої літературної і художньої течії модернізму, як **дадаїзм**, що виникла одночасно у Швейцарії, Франції та США серед інтелігенції, схильної у своєму протесті проти війни до своєрідного художнього епатажу, і проіснувала з 1915 по 1923 рік.

На думку теоретика цього руху румунського і французького поета **Трістана Тцара** (справжнє ім'я — Самі Розеншток), поняття «дадаїст» означає абсурдність, французьке слово *dada*, знайдене ним у словнику, — дитячий коник, дитяче лепетання «так-так». Ця течія відображала розгубленість інтелігенції часів війни, кризу її художнього мислення.

Відкритий дадаїстами вираз абсурдності видимого світу підготував ґрунт для виникнення **сюрреалізму** — однієї з найпотужніших авангардистських поетичних течій першої половини ХХ ст., що проголосила зображення сфери несвідомого головною метою мистецтва. Як самостійний художній напрям сюрреалізм виник у 20-х роках ХХ ст. у Франції. Сюрреалісти ввели поняття «автоматичного письма», сенс якого полягає у спробах відокремити творчий процес від контролю розуму.

Політика для футуристів була такою самою сферою творчості, як і поезія, вони активно закликали до участі Італії в Першій світовій війні, йшли на фронт добровольцями, оспівували війну як прояв сили. Під час Другої світової війни Марінетті був кореспондентом на Східному фронті, він остаточно розчарувався у фашизмі та впав у невластивий йому песимізм. Футуризм помер разом із Марінетті в 1944 році.

ВІСОКА ПОЛИЦЯ

Великий вплив на сюрреалістів справили філософія інтуїтивізму **Анрі Бергсона** і теорія психоаналізу **Зіґмунда Фрейда**. Як і дадаїсти, вони вдавалися до скандалу, епатажу, протестували проти сучасної цивілізації, політичних інститутів, держави.

Перша виставка художників-сюрреалістів відбулась у 1925 році в Парижі. У 1930-х роках, коли сюрреалізм майже вичерпав свої можливості, починається сходження на вершину слави іспанця **Сальвадора Далі**. Важко знайти людину, яка не чула б про художника Далі. Його картини давно стали хрестоматійними, а скульптури

■ Сальвадор Далі. Передчуття громадянської війни. 1936 р.

■ Едвард Мунк. Крик. 1910 р.

прикрашають Париж, Відень, Нью-Йорк, Барселону. «Сюрреалізм — це я», — гордо заявляв художник.

Однією із провідних течій авангардизму був **експресіонізм** (вираження). У ліриці експресіоністів відчувається протест як природна реакція людини на безумство і жорстокість світу, які набувають глобального масштабу. Експресіоністи намагалися показати не саму дійсність, а лише абстрактне уявлення про те, що становить її суть. Експресіонізм у цілому не вносить до мистецтва чогось раніше йому невластивого: він лише доводить до крайнощів, деколи до «крику» ту експресію, яка властива будь-якому твору мистецтва.

На початку ХХ століття нового імпульсу для розвитку дістав **символізм**. Особливо яскраво символізм проявився в Росії.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Абстрактно-символічні п'єси і вірші Вільяма Батлера Єйтса, написані на сюжети давніх кельтських легенд, відкрили світові красу стародавньої культури Ірландії й викликали справжній кельтський бум, який не вщух і дотепер.

Суттєво вплинула на розвиток світової поезії модерністська літературна течія **імажізм** (від англ. image — образ, уявляти), що існувала в англomовних країнах починаючи з 1908 року. Засадничим принципом поезії імажистів була *настановна на образну насиченість*. У лавах імажистів починав один із найбільших майстрів модернізму англо-американський поет **Томас Стернз Еліот**, якого в 1948 році було нагороджено Нобелівською премією за новаторство у становленні сучасної поезії.

Авангардистські та модерністські течії також розвивалися у слов'янській поезії: у творчості польського поета Юліана Тувіма, чеського митця Вітезслава Незвала, поетів «срібної доби» російської поезії Олександра Блока, Анни Ахматової, Володимира Маяковського, Бориса Пастернака та інших.

Діалог літератур

В українській літературі символізм найбільш притаманний представникам угруповань «Молода муза» та «Українська хата». Микола Вороний, Олександр Олесь, Олекса Слісаренко, Дмитро Загул, Павло Тичина надали символістичним формам актуального національного змісту. Спираючись на *«філософію серця»*, вітчизняні письменники збагатили скарбницю світового символізму новими формами вираження душевних

почуттів (особливою милозвучністю, використанням жанрів українського фольклору — пісні, думи, казки тощо, поєднанням абстрактних символів із реальними враженнями).

Лідер українського футуризму — поет Михайль Семенко, засновник низки українських футуристичних угруповань і журналів: «Флямінго», «Аспанфут» у Києві, «Нова генерація» у Харкові. До «Нової генерації» належали, крім Семенка, поети Гео Шкурупій, Олекса Влизько, деякий час під впливом футуризму перебував поет Микола Бажан.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте особливості розвитку європейської поезії в першій половині ХХ ст.
2. Пригадайте, що таке *модернізм*. У чому причини його виникнення?
3. Поясніть, як відобразились у поезії модернізму кризові явища початку ХХ ст.
4. Поміркуйте, як ви розумієте поняття *авангардизм*. Чи є, на вашу думку, авангардисти «передовим загоном» мистецтва?
5. Схарактеризуйте особливості естетичних пошуків представників різних течій авангардизму.
6. Дослідіть, які напрями та течії європейської поезії першої половини ХХ ст. набули розвитку в українській літературі.

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і проілюструйте основні течії в європейській ліриці першої половини ХХ ст. роботами художників.

3.2 Франція. Гійом Аполлінер (1880–1918)

Поет **Гійом Аполлінер** — одна з найяскравіших постатей у французькій літературі ХХ століття. Для поколінь європейських поетів і читачів з його іменем пов'язані революційне перетворення французького вірша та пісенне, ліричне начало. Один із засновників авангардизму в поезії, він прагнув рішучих змін у поетичній мові та художньому образі, відкрив нові можливості художнього зображення дійсності.

3.2.1 Життя і творчість Гійома Аполлінера

Гійом Аполлінер (справжнє ім'я — *Вільгельм Аполлінарій Костровицький*), позашлюбний син італійського офіцера і польської дворянки, народився 26 серпня 1880 року в Римі.

■ Гійом Аполлінер

Відсутність офіційного статусу й передусім французького громадянства довгі роки за-тьмарювала його існування й робила об'єктом наклепу та несправедливих звинувачень.

■ Париж. Фото 1900 р.

■ Пабло Пікассо. Герніка. 1937 р.

Кубізм (від фр. cube — куб) — авангардистська течія в мистецтві живопису першої половини ХХ ст. Представники кубізму прагнули виявити геометричну природу предметів, розкладаючи їх на плоскі грані або уподібнюючи до геометричних тіл: куба, кулі, конуса.

Матір'ю майбутнього поета була Анжеліка Костровицька, російська піддана, дочка польського офіцера Михайла Аполлінарія Костровицького, який утік до Італії після польського повстання 1863–1864 рр. У мерії хлопчика записали як дитину невідомих батьків.

Рідними мовами Аполлінера були польська та італійська, а французьку він опанував у монастирських школах на півдні Франції. Ще учнем Аполлінер почав писати вірші, статті, разом із товаришами вів рукописний часопис. І вже тоді він пробував дібрати собі літературний псевдонім.

1899 року родина Костровицьких переїжджає до Парижа. Тут Аполлінер брався за будь-яку роботу: підробляв написанням бульварної літературної продукції, влаштувався службовцем банківської контори. Ці перші роки перебування в Парижі позначені бідністю напівголодного існування, бо іноземцеві без громадянства було нелегко знайти в столиці Франції пристойну роботу.

У 1901–1902 рр. Гійом Аполлінер працював у Німеччині в одному з рейнських замків, куди його запросили викладати французьку мову. Там він зустрів і по-справжньому полюбив англійську гувернантку Анну Плейден. Нещаслива любов зробила з Аполлінера видатного лірика й стала темою багатьох його творів.

Після Німеччини Аполлінер вирушив у подорож Чехією, Бельгією, Голландією. До Парижа він повернувся в 1902 році й розпочав журналістську діяльність. У тому ж році було опубліковано кілька його віршів та оповідань, одне з яких вперше підписане псевдонімом *Гійом Аполлінер*.

Аполлінер стає завсідником літературних кафе, де він познайомився з майбутніми знаменитостями: письменниками та художниками. Він надав перевагу авангардистам від мистецтва, зійшовся близько з «паризьким іспанцем», художником **Пабло Пікассо**. Саме Пікассо найбільше вплинув на формування Аполлінера-поета.

Пабло Пікассо (1881—1973) — іспанський і французький художник, один із найвидатніших митців ХХ століття, засновник кубізму. У 1930-х роках створював скульптури з металу, ілюстрував книжки, захоплювався монументальним живописом (знаменита «Герніка» (1937) написана після бомбардування цивільних районів однойменного міста).

■ Пабло Пікассо

Свої твори Аполлінер друкував у журналі «Вірші і проза», також він виступав із лекціями про поетів і поезію в Салоні незалежних художників.

У 1908 році в лекції під заголовком «Нова поетична фаланга» Аполлінер висунув програму нового *гуманістичного ліризму*; великий резонанс викликає його стаття «Поезія символістів».

Наступного року в травні поет публікує поему «Пісні нещасливого в любові», а у грудні — разом із художником Андре Дереном видає книгу поетичної прози.

Один за одним у 1911 році виходять його збірник оповідань «Єресіарх і компанія» і перший збірник віршів «Бестіарій, чи Кортеж Орфея».

У 1911 році відбувається ще одна подія — Аполлінер відкриває в журналі «Французький Меркурій» рубрику «Курйози», яку буде вести до самої смерті.

Разом із друзями Аполлінер у 1912 році заснував журнал «Паризькі вечори», покликаний інформувати публіку про нові тенденції в поезії та живописі. Цього ж року поет друкує найліричніший зі своїх віршів «**Міст Мірабо**», а також поему «Зона» — твори, які висувають Аполлінера на перше місце серед сучасних поетів.

«Міст Мірабо» — чи не найзнаменитіший вірш Аполлінера, у якому поєднується *любовна лірика з урбаністичними мотивами*, що буде характерним для всієї його творчості. Поема «Зона» — це гімн Ейфелевій вежі, великому місту й одночасно визнання самотності людини в ньому.

У травні 1913 року Аполлінер випускає книгу «Художники-кубісти: Міркування про мистецтво», де доводить право кожного художника на творчий пошук і викладає принципи кубізму в живописі.

Тема нещасливого кохання — ключова у творчості Аполлінера.

Бестіарій — чотиривірш про тварин у середньовічній літературі з повчальним змістом.

■ Гійом Аполлінер. Фото 1912 р.

Аполлінер рішуче відмовився від розділових знаків, вважаючи, що справжня пунктуація в поезії — це ритм і паузи вірша. Так тепер пишуть багато сучасних французьких поетів.

■ Гійом Аполлінер після поранення

Калігра́ма — вірш, записаний у формі малюнка. Слово «каліграма» придумав сам Гійом Аполлінер.

■ Могила Аполлінера на цвинтарі Пер-Лашез у Парижі

Того ж року виходить друком збірка віршів Аполлінера 1898–1913 років «Алкоголі». П'ятдесят віршів збірки не мають якоїсь єдиної стильової спрямованості, тут наявні елементи футуризму й продемонстровано тематичне та стилістичне розмаїття. Визначальними для поезії митця стають **мозаїчність образу, вільний вірш, складні несподівані метафори**.

«Алкоголі» утвердили в поезії **безпунктуаційне написання**, яке Аполлінер уперше використав у «Зоні».

Коли почалася Перша світова війна, Аполлінер пішов на фронт добровольцем. За гіркою іронією долі, його було тяжко поранено осколком снаряда в голову за тиждень після того, як він нарешті отримав омріяне французьке громадянство.

Після демобілізації поет повернувся до Парижа, до активної творчої діяльності. У 1918 році з'явилися ушлявлені **«Каліграми»**. Для збірника «Каліграми» характерне трагічне сприйняття війни, коли ілюзії розвіяні, а набутий на війні досвід суперечить офіційній пропаганді.

«Каліграми» складаються із шести розділів і містять 84 поезії. Послідовність віршів створює щось схоже на проходження кіл пекла, яке завершується коротким оптимістичним апофеозом з кількох звернених у майбутнє віршів 1917–1918 років.

Аполлінер не перший використав таку форму вірша. Відомі навіть ідеограми, що належать ще до IV ст. до н. е. Новаторство Аполлінера — не у винахідливості запропонованих малюнків, вони нескладні — сонце, мандоліна, смужка диму, голуб, фонтан, черевик, а у прагненні залишитися **ліричним поетом в експериментальній формі**.

Гійом Аполлінер не дожив два дні до закінчення Першої світової війни. 38-річний поет, виснажений тяжким пораненням і складною операцією, помер у Парижі від «іспанки», грипу, що забрав у Європі більше життів, ніж війна. Під кінець свого недовгого життя Аполлінер знайшов, нарешті, взаємне кохання. Незадовго до смерті він одружився з рудою красунею Жаклін Кольб, з якою прожив лише півроку до раптової смерті 9 листопада 1918 року.

Стаття Аполлінера «Новий дух і поети» (вийшла друком у 1918 році вже після його смерті) прозвучала як маніфест нового покоління поетів. Цим есе-маніфестом завершився недовгий творчий шлях Гійома Аполлінера — найяскравішого французького поета початку ХХ століття.

3.2.2 Гійом Аполлінер — поет-авангардист. Верлібр у творчості Аполлінера

Творчість Гійома Аполлінера спиралася на традиції французького фольклору, поезію Франсуа Війона та лірику доби Відродження. Поет був прихильником творчості французьких романтиків, а також поетів межі століть — Поля Верлена, Артюра Рембо, Стефана Малларме.

Творчий дебют Аполлінера відбувся на початку століття. Його перші, доволі традиційні поетичні спроби були нав'язні любовними захопленнями.

Надалі традиційність усе більше витісняється поетичними новаціями: конкретністю безпосереднього вираження, прозаїзацією вірша, розмовним ритмом, відсутністю розділових знаків. Аполлінер досконало опановує **верлібр** (вільний вірш).

Верлібр позбавлений звичних ознак поетичного твору: рими, суворого ритму та поділу на строфи. Для верлібру характерні рядки різної довжини, дво- і трискладові стопи, ритм із перебоями.

Ім'я Аполлінера пов'язують із *сюрреалізмом*, а також із *кубізмом* у літературі.

Будова віршів Аполлінера, у яких поет розвивав паралельно багато різних, традиційно несумісних тем, народжувала чудовий синтез, що сприяв перенесенню мистецтва у майбутнє. У його творах вражає інтонаційне багатство: тонка ліричність, мудра філософічність, гостра сатира й гротеск. Експерименти Аполлінера в галузі вільного вірша, створення ним складної асоціативної образності, введення в поезію непоетичної лексики відкрили нові обрії, оновили поетичну мову. Аполлінер розширив «сферу поетичного» за рахунок «прози життя», створив ліричний епос своєї епохи, поєднавши глибокий ліризм із широким охопленням дійсності. Він також започаткував нові поетичні жанри: поезії-розмови, поезії-каліграми, поезії-прощання.

Гійом Аполлінер і Україна

За українськими мотивами Гійом Аполлінер написав твір «Відповідь запорозьких козаків турецькому султанові» — талановиту спробу осмис-

Верлібр (фр. vers libre — вільний вірш) — неримований, нерівно наголошений віршопорядок і вірш як жанр.

■ Пабло Пікассо. Гітара. 1913 р.

лення в європейській поезії легендарних сторінок української історії. Це один із перших віршів поета, перекладений українською мовою.

Твори Гійома Аполлінера українською мовою перекладали Павло Тичина, Микола Терещенко, Дмитро Павличко, Микола Лукаш та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, яким ви уявляєте Гійома Аполлінера.
2. Розкажіть про етапи становлення Аполлінера як поета.
3. Розгляньте, які мотиви переважали у творах поета.
4. Розкрийте, у чому своєрідність художнього пошуку Гійома Аполлінера.
5. Дослідіть зв'язок Гійома Аполлінера з художниками-кубістами.
6. Підготуйте кластер (графічний систематизатор) «Поетичне новаторство Гійома Аполлінера».

3.2.3 «Зарізана голубка й водограй». Специфіка віршованої форми каліграм

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Переважає більшість віршів, що увійшли до збірки «Каліграми. Вірші Миру і Війни», були написані під час війни, тому поет назвав свій витвір «книгою воєнного часу». Частина віршів створена у вигляді «каліграм» — будинок, зірка, скісні лінії дощу тощо.

«Каліграми» (чи «ідеограми») добре «вписувалися» у вірш-плакат, як, наприклад, антивоєнна поезія «**Зарізана голубка й водограй**». Струмені фонтана, зображені і поетично, і графічно, символізують скорботу за друзями, які гинуть на фронті, і фонтан крові, що летиться на війні. Як скорботний фонтан, «спогади в небо летять», імена загиблих друзів чути у плюскотінні води.

Розташувавши літери різного розміру рядками, що розходяться в різних напрямках, поет створив образ голубки над струменями фонтана. Цей образ є символом вічного плачу за тими, кого забрала Перша світова війна.

Вірш «Зарізана голубка й водограй» — це ліричний монолог, сповнений болю і тривоги. У поезії звучить звернення до тих, кого війна розкидала по світу, і до тих, кого забрала смерть. Потік сліз за загиблими ніколи не скінчиться, як нескінченний потік води у фонтані.

Голубка, що є символом миру, життя, а в Біблії — символом Духу Святого, є надією на перемогу життя над смертю. Символом неприродності того, що відбувається на війні, є закривавлені квіти — «олеандри всі в крові», проте поки сонце, хоча і «ранене», іще живе, є надія на те, що світ можна врятувати.

«Зарізана голубка...» Аполлінера стала прототипом голубки Пікассо — образу-символу миру.

ЗАРІЗАНА ГОЛУБКА Й ВОДОГРАЙ

О постаті убиті любі
 О дорогі розквітлі губи
 Міє Марее
 Єтто Лорі
 Анні і ти Маріє
 Де ви дівчата
 Я вас питаю
 Та біля водограю
 Що плаче й кличе
 Голубка маревіє
 Душа моя в тремкій напрузі
 Де ви солдати мої друзі
 Де ви Біїї Даліз Реналь
 Печальні ваші імена
 Як у церквах ходи луна
 Б'ють відгомоном до небес
 Ви в сонну воду глядитесь
 І погляд ваш вмирає десь
 Де Брак де Макс Жакоб Дерен
 Що в нього очі як той Рейн
 Де милий Кремніц волонтер
 Вже може їх нема тепер
 Душа ятриться з непокою
 І водограй рида зі мною
 А як вони іще живі
 Десь б'ються на Північнім фронті
 Тим олеандри всі в крові
 І сонце ранене в траві
 На багрянистім горизонті

Переклад Миколи Лукаша

Douces figures poi **Q**uatre e
 MIA Chères lèvres fleuries
 YETTE MAREYE
 ANNIE et toi LORIE
 ou MARIE
 vous êtes -
 jeunes filles à
 Mais
 près d'un
 jet d'eau qui
 pleure et qui prie
 cette colombe s'extasie

Tous les souvenirs de nature Billy Dalce
 O mes amis partis de nature OÙ sont Raynal se mélancolisent
 Jaillissent vers le garage Doux les noms dans une église
 Et vos regards le firmament Comme des pas s'engagea
 Meurent mélancoliquement Où est Crentz qui s'engagea
 Où sont-ils Braque et Max Jacob Peul être sont-ils morts déjà
 Derain aux yeux gris comme l'aube De souvenirs mon âme est pleine
 Le jet d'eau pleure sur ma peine

CEUX QUI SONT PARTIS À LA GUERRE AU JOUR SE BATTENT MAINTENANT
 Le soir tombe **O** sanglante mer
 Jardins où saigoie abondamment le laurier rose fleur guerrière

- Каліграма «Зарізана голубка й водограй»

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, який основний принцип побудови вірша «Зарізана голубка й водограй».
2. Поміркуйте, як ви розумієте назву вірша.
3. Простежте, до кого звертається в тексті поет. Яке символічне значення мають ці звертання?
4. Розкрийте, якого символічного значення набувають образи водограю й голубки.
5. Проаналізуйте, чи допомагає оформлення вірша у вигляді каліграм краще збагнути його смисл. Обґрунтуйте свої міркування.

6. Дослідіть, як антивоєнна спрямованість каліграми «Зарізана голубка й водограй» поєднується із глибокими філософськими роздумами поета.
7. Поміркуйте, чим у першу чергу завдячує своєю славою каліграма «Зарізана голубка й водограй»: тематикою, неповторною композицією, майстерністю версифікації, образною метафоричністю? Обґрунтуйте свою думку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і порівняйте, що спільного у каліграми Аполлінера і голубки миру Пікассо.

3.2.4 «Міст Мірабо». Тема кохання й часу у вірші

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

- Анрі Руссо. Муза, яка надихає поета. 1909 р. (Аполлінер і Марі Лорансен)

Поезія «Міст Мірабо» — один зі знакових творів у поетичній спадщині Аполлінера. У цьому вірші через композицію, образи, поетику автор передав дух народних пісень.

Сповідь ліричного героя розгортається навколо своєрідних емблем Парижа — Сени та мосту Мірабо. Ці образи, зберігаючи свою конкретність, увиразнюють ідею єдності плинності буття (річка) й непорушності його духовних опор (міст).

Музою, яка надихнула Аполлінера на написання «Мосту Мірабо», була молода художниця Марі Лорансен. Кожного вечора впродовж п'яти років Аполлінер пішки йшов до коханої через весь Париж і проходив міст Мірабо. Кризою їхніх взаємин навіяні настрої прощання з любов'ю. Можливо, що й ідея сполучення любовної тематики зі стародавньою ткацькою піснею також пов'язана з Марі, яка гарно співала давні нормандські пісні.

Емоційний вплив «Мосту Мірабо» на читача значною мірою зумовлюється надзвичайною мелодійністю вірша.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

LE PONT MIRABEAU

Sous le pont Mirabeau coule la Seine
 Et nos amours
 Faut-il qu'il m'en souvienne
 La joie venait toujours après la peine.
 Vienne la nuit sonne l'heure
 Les jours s'en vont je demeure
 Les mains dans les mains restons face à face
 Tandis que sous
 Le pont de nos bras passe
 Des éternels regards l'onde si lasse
 Vienne la nuit sonne l'heure
 Les jours s'en vont je demeure
 L'amour s'en va comme cette eau courante
 L'amour s'en va
 Comme la vie est lente
 Et comme l'Espérance est violente
 Vienne la nuit sonne l'heure
 Les jours s'en vont je demeure
 Passent les jours et passent les semaines
 Ni temps passé
 Ni les amours reviennent
 Sous le pont Mirabeau coule la Seine
 Vienne la nuit sonne l'heure
 Les jours s'en vont je demeure

МІСТ МІРАБО

Під мостом Мірабо струмує Сена
 Так і любов
 Біжить у тебе в мене
 Журба і втіха крутнява шалена
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Рука в руці постіймо очі в очі
 Під мостом рук
 Вода тече хлюпоче
 Од вічних поглядів спочити хоче
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Любов сплива як та вода бігуча
 Любов сплива
 Життя хода тягуча
 Надія ж невгамовано жагуча

Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є
 Минають дні години і хвилини
 Мине любов
 І знову не прилине
 Під мостом Мірабо хай Сена плине
 Хай б'є годинник ніч настає
 Минають дні а я ще є

Переклад Миколи Лукаша

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію створення вірша «Міст Мірабо». Як ви розумієте його назву?
2. Проаналізуйте композицію, ритміку й римування, роль образів-символів у поезії.
3. Поясніть, як ви розумієте рефрен вірша «Міст Мірабо».
4. Поміркуйте, чому у вірші немає розділових знаків.
5. Розкрийте символіку вірша «Міст Мірабо».
6. З'ясуйте, які художні елементи створюють неповторну мелодіку вірша.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Послухайте трек Ігоря Цимбровського «Міст Мірабо» (Le Pont Mirabeau). Поміркуйте, чи вдалося львівському музикантові передати настрої поезії Аполлінера.

3.3 Австрія. Райнер Марія Рільке (1875–1926)

■ Райнер Марія Рільке

Поезія австрійського поета **Райнера Марії Рільке** відкрила новий етап у розвитку європейської поезії, увібрала в себе всі етапи складного шляху естетичних пошуків митця — від неоромантизму, імпресіонізму та символізму до «нової речовості», стилю, що тяжіє до конкретності зображення і прийшов на зміну експресіонізму. Рільке як поет-філософ зруйнував кордони між природою, речами та людськими станами й абстрактними поняттями.

3.3.1 Життя і творчість Райнера Марії Рільке

Народився Райнер Марія Рільке 12 грудня 1875 року в Празі в німецькомовній сім'ї. Справжнє ім'я поета — *Рене Карл Вільгельм*

Йоган Йозеф Марія Рільке. Він змінив ім'я *Рене* на більш мужнє ім'я *Райнер* за порадою своєї подруги Лу Саломе.

Дитинство і юність поета не були щасливими — через невдалий шлюб батьків, який розпався, коли хлопцеві було 9 років. Здібна й амбітна, Софі Рільке мріяла про столицю Австро-Угорської імперії Відень і світську кар'єру. Це саме мати виховувала у сина бажання піднятися над середовищем і підтримувала його прагнення стати поетом.

Батько поета Йозеф Рільке, який мріяв про військову кар'єру, а мусив стати залізничним чиновником, усупереч волі сина віддав його до військової академії поблизу Відня.

Рене Марія Рільке був одним із кращих учнів. Після закінчення військової школи навчався у вищому реальному військовому училищі у Чехії, звідки звільнився за станом здоров'я з допомогою дядька, який хотів, щоб здібний небіж успадкував його справу. У 1891 році він розпочав навчання у Торговельній академії в Лінці, яке невдовзі припинив. Попри це дядько, який високо цінував його талант, погодився платити йому стипендію, коли юнак вирішив готуватися до університету. Рільке вступив до Празького університету, де обрав для вивчення історію мистецтв, літературу, право і філософію. Пізніше він слухав лекції з філології і мистецтвознавства в Мюнхені й Берліні.

Писати вірші Рільке почав рано. З 1890-х до початку 1900-х років поет пройшов шлях від учнівських спроб до творчої зрілості.

Становлення Рільке-поета завершується на рубежі ХХ століття, його творчу зрілість засвідчують дві знамениті збірки — «Книга годин» (1901—1905) і «Книга картин» (1902—1906).

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Знаменну роль у появі цих книжок відіграли мандрівки письменника Росією в 1899 і 1900 роках. Він побував у Москві й Петербурзі, познайомився з російською культурою, відвідав Льва Толстого. Також поет побував у Києві, подорожував «краєм чудової України».

■ Юний Рільке-кадет

■ Рільке. Фото 1900 р.

Навесні 1897 року в Мюнхені Рільке зустрів німецьку письменницю Лу (Луїза) фон Саломе, яка народилася в Петербурзі. Зустріч із Лу була великою подією в житті поета. Лу Саломе допомогла йому знайти свій шлях у мистецтві. Завдяки Лу Рільке двічі відвідав Росію, захопився її мовою, культурою та історією.

■ Михайло Врубель.
Ілюстрація до «Книги годин»
(«Часослова»)

■ Альбер-Лазар Лулу. Портрет
Р. М. Рільке. 1916 р.

■ Рільке і Роден у Парижі.
Фото 1902 р.

«Книга годин» (1901–1905) написана від імені «київського ченця» як його молитовне звернення до Бога. «Бог» Рільке — це життя, що пульсує в речах та істотах, символ цілісності світу, неосяжності природи, нескінченності людської душі. Лірика поета стає по-справжньому філософською.

«Книга годин» («Часослов») сповнена витонченої музичальності, що нагадує наймелодійніші вірші Поля Верлена. Рільке вдається тут до різних систем римування, створює своєрідні музичально-поетичні періоди, наповнює вірші алітераціями й асонансами.

Якщо поезія Поля Верлена подібна до камерної музики, то «Книга годин» — це справжня симфонія зі складним філософсько-ліричним змістом. Тут органічно поєднуються елементи різних поетичних стилів: символізму, імпресіонізму, неоромантизму.

Напружений інтерес Рільке до художнього пізнання і відтворення реального світу яскраво втілено в його наступній книзі «Нові поезії» (1907–1908), яка вирізняється одухотвореною предметністю образів, витонченою і динамічною пластичністю мови.

Першорядну роль у цьому відіграло зближення Рільке із французьким скульптором **Огюстом Роденом**, одним із засновників імпресіонізму у скульптурі. Рільке деякий час навіть був секретарем цього видатного митця.

Не випадково для Рільке, лірика, співака «мінливих» душевних настроїв, ідеалом пластичної довершеності став саме Роден — скульптор, який прагнув подолати споконвічну статичність цього мистецтва. Скульптурні твори Родена — майже завжди образи боротьби з нерухомістю, вони на наших очах немовби вивільняються з кам'яних пут. Спостереження за роботою Родена сприяли повороту поета (що раніше тяжів до символістського світосприймання) до земного світу та реальних речей. Відтак на передньому плані поетичного світу Рільке постала «річ».

За часів «Нових поезій» вірш Рільке стає спокійним і стриманим, майже суворим. З'являються монументальні, вагомні образи, своїм словом поет ніби вступає у змагання з майстрами пензля і різця. Поет для Рільке в цей період —

творець «речей мистецтва», такий самий, як ювелір, скульптор, живописець.

У 1912 році, напередодні Першої світової війни, у замку Дуїно неподалік Трієсту (Італія) на Адріатичі Рільке розпочав цикл «Дуїнянські елегії».

Творче життя Рільке, його дух були трагічно надломлені Першою світовою війною. Мовчання поета затягнулося ледь не на десятиліття. Проте поетичне слово залишається для нього єдиним засобом чинити опір дегуманізації. На початку 1922 року в старовинному замку Мюзо в Швейцарії, де Рільке знайшов прихисток, він закінчив «Дуїнянські елегії» й написав цикл поезій «Сонети до Орфея».

У «Сонетах до Орфея» поет піднявся з безодні сумнівів і відчаю й утвердив думку про красу буття.

Спорідненість двох циклів зумовлена тим, що в них розробляються одні й ті самі положення філософії Рільке. Це насамперед думка про єдність життя та смерті, матеріального та духовного, видимого та невидимого. З цією думкою пов'язана ідея перетворення «видимого» (матеріального) на «невидиме» (духовне). Таке перетворення поет уявляв як процес, подібний до тих метаморфоз, котрі відбуваються у природі.

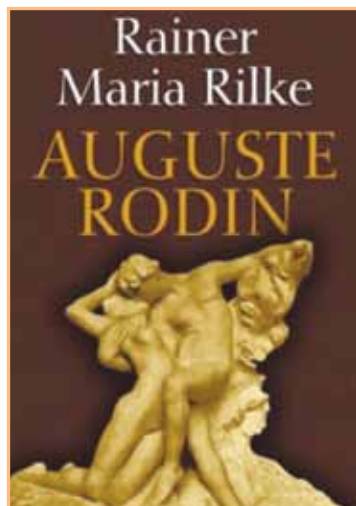
Райнер Марія Рільке постійно прагнув відшукати витоки і шляхи досягнення високої майстерності у поетичній творчості. Він вважав, що кожний поет, подібно до античного співця Орфея, своїми творами повинен впливати на людей, облагороджувати їх, вести за собою. Його поезія хвилює й зачаровує, тому Райнера Марію Рільке називали *Орфеєм ХХ століття*.

Помер Райнер Марія Рільке 1926 року у Швейцарії.

Райнер Марія Рільке і Україна

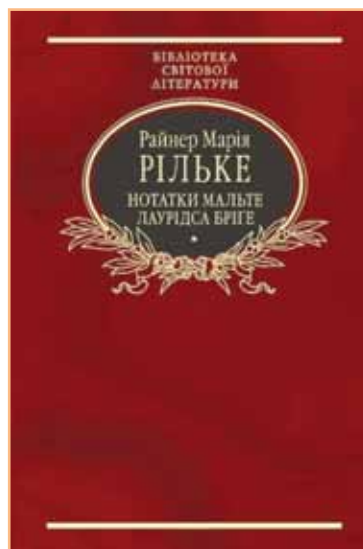
Дух України, її сутність виявилися у творчому спадку Рільке: це переклади, мистецтвознавчі статті, вірші і прозові твори, нав'язні перебуванням на українській землі.

Серед перекладів вирізняється «Слово про Ігорів похід» (1904). На сьогодні цей переклад вважається найкращим з німецькомовних. Враження від української природи та людей

■ Книга Рільке про Родена. 1903 р.

У 1910 році Рільке опублікував свій єдиний роман — «Нотатки Мальте Лаурідса Брігге», роман-щоденник, написаний у формі спогадів данського поета М. Л. Брігге, у якому яскраво висвітлюється тема самотності людини в сучасному мегаполісі. Український переклад роману Рільке виконав Юрій Прохасько у 2010 році.

відтворено у віршах «В оцім селі стоїть останній дім...», «Карл XII, король шведський, мчить по Україні».

Зацікавившись українським фольклором, часами козаччини, Рільке написав два оповідання: «Пісня про Правду» та «Як старий Тимофій співав помираючи».

Твори Рільке перекладали українською мовою Микола Зеров, Майк Йогансен, Юрій Клен, Леонід Мосендз, Михайло Орест, Микола Бажан, Дмитро Павличко, Микола Лукаш, Василь Стус, Мойсей Фішбейн, Богдан-Ігор Антонич та інші. Окремою збіркою вийшли в Америці 1947 року переклади Богдана Кравцева під назвою «Речі й образи».

Рільке мав великий вплив на модерну поезію різних народів, також на українську.

3.3.2 Збірка «Сонети до Орфея». Переосмислення античних міфів у віршах митця

■ Орфей. Антична скульптура

■ Автограф Рільке

55 сонетів збірки **«Сонети до Орфея»** Рільке написав усього лише за місяць у 1922 році, коли жив у Швейцарії. Основною темою «Сонетів» є мистецтво. Уже в першому сонеті циклу «Ось дерево звелось...» Орфей втілює силу поезії, що активно сприяє перетворенню хаосу на світ гармонії форм і образів, справжній «людський світ».

Рільке змінив усталену форму сонета (два чотиривірші й два тривірші). Його сонет має два чотиривірші й один шестивірш.

Античний Орфей, що ще з часів Давньої Греції персоніфікував чарівну владу мистецтва над світом, у модерністській інтерпретації Рільке став чільною постаттю процесу оновлення й одухотворення світу. Як людина, що зійшла у царство мертвих й повернулася звідти, тобто пройшла шлях рослини від «смерті» до «воскресіння», він втілює ідею вічної метаморфози, що відбувається у природі.

Переосмислюючи у своїх сонетах античні сюжети, Рільке наголошує на енергії духовного перетворення світу, яку випромінює Орфееве мистецтво. У традиційну легенду-історію про Орфея він вводить нові, філософські мотиви: по-

єднання космічного і земного як двох складових одного цілого — Всесвіту.

Рільке не йде за сюжетом античного міфу: він скористався ним, щоб вибудувати свій власний поетичний світ. Орфей, поет — співець, зливається з образом поета Рільке. У сонетах оспівується самоцінність людини, яка приходить у цей світ, щоб жити, утверджується життя з його земними реаліями. Орфей ХХ століття став співцем для людей — не для богів.

Українською мовою «Сонети до Орфея» переклали Микола Бажан і Василь Стус.

3.3.3 Своєрідність поглядів і поетики Райнера Марія Рільке

Поезія Р. М. Рільке є високим взірцем модерністської філософської лірики ХХ століття.

Твори поета вирізняються ліризмом і символічністю, глибиною філософського сприйняття внутрішнього життя і довколишньої дійсності та художньою довершеністю.

За Рільке, причина дисгармонії у світі — порушення єдності між моральним і матеріальним початками. Відновити гармонію земного і небесного — покликання мистецтва, зокрема поезії. Стихії руйнування Рільке протиставляє уславлення Творця, природи й земного існування людини.

Рільке розробив жанр «вірша-речі», у якому поєднувалися скульптурно-пластичне зображення реалій земного життя та філософські спостереження за законами всесвітнього буття, що є істотною рисою модерністської літератури.

На думку Рільке, людина здатна пізнати світове буття через себе, а для цього потрібна духовна робота, самозаглиблення, самовдосконалення. Важливою умовою духовного зростання, за Рільке, є страждання, бо біль розширює обрії духовного досвіду людини.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Складіть кроссенс для розповіді про Райнера Марію Рільке.
2. Схарактеризуйте творчі пошуки поета.
3. Поміркуйте, які авторські роздуми про сутність мистецтва та його покликання розкрито в «Сонетах до Орфея».
4. Проаналізуйте, якими ідеями, мотивами та художніми відкриттями збагатив Рільке європейську поезію.
5. Обґрунтуйте, чи можна назвати Рільке «Орфеєм ХХ століття».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й дослідіть, що об'єднувало Рільке з російськими поетами Мариною Цветаєвою та Борисом Пастернаком.
2. Об'єднайтеся у групи й підготуйте доповідь із презентацією «Рільке та Україна».

3.3.4 «Згаси мій зір...»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Тема пошуку віри в Бога з надзвичайною глибиною та інтенсивністю втілено у «Книзі годин», написаній під впливом вражень від відвідання Києво-Печерської лаври. Широковідомий вірш із неї **«Згаси мій зір...»** (1897) написаний у формі звернення до Бога.

Райнер Марія Рільке присвятив «Книгу годин» письменниці Лу Саломе.

■ Лу Саломе-Андреас

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ЗГАСИ МІЙ ЗІР..

Згаси мій зір — я все ж тебе знайду,
 Замкни мій слух — я все ж тебе почую,
 Я і без ніг до тебе домандрую,
 Без уст тобі обітницю складу.
 Відломиш руки — я тоді тебе
 Впіймаю серцем. Наче між долонь,
 А спиниш серце — мозок запульсує;
 Коли ж ти вкинеш в мозок мій огонь,
 Тебе в крові палючій понесу я.

Переклад Миколи Бажана

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного вірша.
2. Простежте, який художній прийом використовує автор.
3. Поясніть, яку роль він виконує.
4. Розкрийте, яка ідея звучить в останніх рядках вірша.
5. Схарактеризуйте ліричного героя твору.

3.3.5 «Орфей, Еврідіка, Гермес»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Вірш «**Орфей, Еврідіка, Гермес**» — перше звернення Рільке до образу Орфея, який став для нього уособленням поезії, її високої місії.

За всієї «реалістичності» змалювання підземного царства та внутрішнього світу двох закоханих, картина, створена поетом, наповнена глибоким філософським змістом. Давній сюжет зазнає тут суттєвої модернізації. Поразка Орфея у Рільке символізує марність намагань людини бунтувати проти світобудови. Проте у вірші є й інші смислові пласти — відлуння модерністського конфлікту кохання й мистецтва. Коли Еврідіка пішла з життя, Орфей зі своєї туги створив пісню, що обійняла весь світ; коли ж він веде за собою кохану на землю, він мовчить. Отже, митець мусить пройти через трагічні втрати, щоб збагатити світ новими піснями — це одна із провідних ідей поета.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Орфей, син музи Калліопи і бога Аполлона, легендарний співець і музикант, був наділений магичною силою, якій підкорялися не тільки люди, а й боги та природа. Коли Еврідіка, ніжно кохана дружина Орфея, померла від укусу змії, він вирушив за нею в Аїд, царство мертвих. Володар підземного царства, скорений грою Орфея, пообіцяв йому повернути Еврідіку на землю, якщо Орфей на зворотному шляху не оглянеться на дружину, доки не увійде в свій дім. Бог-посланець Гермес супроводжував Еврідіку в її поверненні на землю, але щасливий Орфей, не втримавшись, порушив заборону, і Еврідіка знову зникла в царстві мертвих.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ОРФЕЙ, ЕВРІДІКА, ГЕРМЕС

Була це душ копальня дивовижна, —
у ній, як жили тихих срібних руд,
тяглись вони крізь тьму.
Поміж коріння струміла кров,
що до людей пливла;
тяжким порфіром в тьмі вона здавалась.
Ото й увесь багрянець.
Там були
урвисті скелі, і ліси безлюдні,
і зведені над пустою мости,
і той сліпий, великий, сірий став,
що над своїм глибоким дном повиснув,
як небо дощове над краєвидом.
І поміж піль, полога і сумирна,
виднілася бліда стяга дороги,
прострелена, мов довге полотно.
Дорогою цією йшли вони:
попереду ішов стрункий мужчина
в киреї голубій; він нетерпляче
і мовчазливо в далечінь вдивлявся,
і крок його жадібно жер дорогу
великими шматками; в нього руки
звисали з-під киреї тяжко й хмурно,
немов забули вже про легкість ліри,
яка отак була вросла в лівицю,
як віть троянди у гілки оливи.
Чуття у ньому начебто двоїлись,
бо мчався зір, неначе пес, вперед,
вертався, і спинявся, і чекав
на повороті ближчому дороги, —

а нюх і слух позаду залишались.
Йому здавалось іноді, що він
вчуває кроки кожного з двох інших,
які за ним узвозом вгору йшли.
Проте це тільки крок його лупав,
і вітер ззаду торгав за кирею.
Так він собі казав: «Вони ідуть», —
казав це гучно й до лупи вслухався.
Вони ідуть, але страшенно тихо
обоє ходять. От якби посмів
він обернутись (але обертатись
було йому заказано при ділі,
яке він майже довершив), —
тоді побачив би, що йдуть обидва тихі:
це Бог мандрівок і доручень дальніх,
дорожній шлик над світлими очима,
вперед простерта палиця струнка,
маленькі крила, що об ступні б'ють,
і звірена його руці — вона.
Така Кохана, — та її ця ліра
оплакала за плакальниць усіх,
аж світ на плач суцільний обернувся,
де знову все було: і ліс, і діл,
і шлях, і поле, і ріка, і звір;
але й в плачливому отому світі,
так само, як над іншою землею,
і сонце йшло, й зоріло тихе небо,
плачливе небо в скривлених зірках, —
така Кохана.
Тепер вона ступає поруч Бога,
хоч довгий саван заважає йти,
невпевнена, і ніжна, і терпляча.
Вона неначе стала при надії,
не думала й про мужа, що простує
попереду, не думала й про шлях,
що приведе її назад в життя.
Вона в собі вся скупчилась,
посмертям наповнена по вінця.
Як плід вбирає солодощі й тьму,
вона ввібрала в себе смерть велику,
таку нову, що й не збагнути їй.
В дівочості новітній, неторканій
вона вже існувала; стать її
була немов надвечір юна квітка,

і так одвикли від звичаїв шлюбних
у неї руки, що й самого Бога
безкрайно лагідний напутній дотик
її вражав, немов надмірна близькість.
Вона уже — не та білява жінка,
оспівана колись в піснях поета,
вона уже — не пахощі, не острів
широкої постелі, бо уже
вона не власність жодного мужчины
її розв'язано, мов довгі коси,
і віддано, мов пробуялу зливу,
й поділено, немов запас стократний.
Вона — вже корінь,
і коли нараз
її спинив і з розпачем промовив
до неї Бог: «А він таки оглянувсь», —
безтямно й тихо запитала: «Хто?»
А там здаля, при виході у світло,
стояв хтось темний, що його обличчя
не розпізнати. Він стояв і бачив,
як на стежі дороги польової
печальнозорий Бог і посланець
безмовно обернувся, щоб іти
за постаттю, яка назад верталась,
хоч довгий саван заважав іти,
невпевнена, і ніжна, і терпляча.

Переклад Миколи Бажана

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

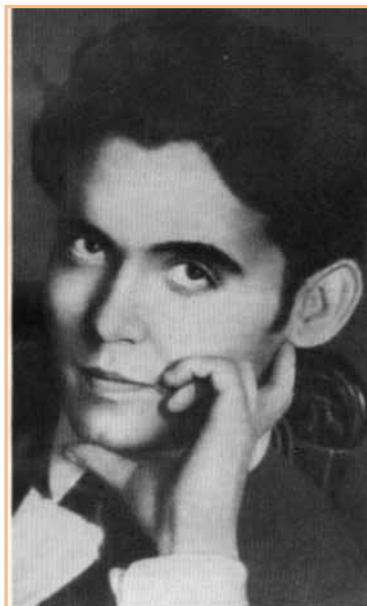
1. Поясніть, чим зумовлене звернення до міфу в поезії «Орфей, Еврідіка, Гермес».
2. Простежте, які кольори притаманні світу Аїда в поезії Рільке. Який образ вони створюють?
3. З'ясуйте, як поет характеризує Орфея, Еврідіку, Гермеса. Підтвердіть свої відповіді цитатами.
4. Прокоментуйте художні засоби, якими поет зображує душевні страждання героїв міфу.
5. Визначте основні мотиви поезії «Орфей, Еврідіка, Гермес».
6. Розкрийте, як у поезії осмислюється тема взаємозв'язку життя і смерті.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і порівняйте вірш із міфом про Орфея. Доведіть, що відомий сюжет наповнений новим змістом, новим світовідчуттям поета.

■ Федеріко Гарсія Лорка

■ Федеріко 6 років

Юний Федеріко виступав на естраді як здібний піаніст, виконував Моцарта, Бетховена, Шумана, Шопена.

3.4 Федеріко Гарсія Лорка (1898–1936)

Федеріко Гарсія Лорка був андалузцем, і коли в його творах ідеться про Іспанію, вона для нього — синонім Андалузії, пісенної, світлої, багатостраждальної. Він зумів відтворити у своєму мистецтві своєрідну душу іспанця, пристрасну й прекрасну. Твори поета пройняті силою пристрасті, у них біль за сучасне і надія на майбутнє. Саме це надає його поезії як трагічної напруженості, так і оптимістичного колориту.

3.4.1 Життя і творчість Федеріко Гарсія Лорки

Федеріко Гарсія Лорка народився 5 червня 1898 році в Іспанському селищі Фуенте-Вакерос біля Гранади в родині заможного орендаря Федеріко Гарсія. Його мати Вісента Лорка була шкільною вчителькою.

Дитячі роки Федеріко минули в атмосфері поетичних образів стародавніх іспанських переказів, пісень, музики. Батько грав на гітарі і писав стародавні андалузські пісні — *«канте хондо»*, мати прекрасно грала на фортепіано. Усе життя Федеріко буде черпати натхнення в поезії рідного краю, легендах і реальних випадках, відчуття з дитинства пізніше перетворяться на вірші, романи, п'єси.

У 1909 році родина переїхала до Гранади, де Федеріко пішов до школи. Випадок звів його з Антоніо Сегура — учнем великого композитора Джузеппе Верді, який виявив у хлопчика здібності до музики. Федеріко робив успіхи, але раптова смерть учителя обірвала ці заняття. У цей час Федеріко брав активну участь у житті місцевої художньої спільноти.

1914 року Федеріко вступив до Гранадського університету на факультет літератури, філософії та права. Тут він починає крадькома писати вірші.

У 1919 році Федеріко перебрався до Мадрида й поселився в містечку «Студентська резиденція», де жив до 1929 року, щороку відвідуючи Гранаду. Виходить його перша поетична збірка «Книга віршів», у вступі до якої він зазначив, що це «жива пам'ять про дитинство».

З юності Гарсія Лорка любив карнавали. Можливо, саме з карнавалів і почалася його любов до театру. Прем'єра першої п'єси поета «Чаклунство метелика» відбулася у Мадриді 1920 року, однак глядачі її не зрозуміли. Тільки з часом Лорка довів, що драматургія — така ж вагома частина його творчості, як і поезія. Він написав кілька п'єс, що здобули визнання й багато десятиліть з успіхом ідуть на театральних сценах світу.

Гарсія Лорка черпав натхнення в народних піснях — «сигрійях». Щоб не дати згаснути цьому могутньому джерелу народної творчості, шанувальники іспанського фольклору вирішили провести фестиваль «Канте хондо». Федеріко Гарсія Лорка зголосився займатися організацією фестивалю, що у 1922 році відбувся у Гранаді. Після виступу канторів-співаків Федеріко читав зі сцени свої вірші, які справили на слухачів велике враження.

У наступних книгах Гарсія Лорки — «Поема канте хондо» (1921) і «Пісні» (1924) лунає його неповторний голос. Формування поетичного таланту багато в чому визначила музика. Він був обдарованим музикантом, добре знав європейську класичну й іспанську народну музику, сам писав музичні твори. Проте найбільше любив андалузький спів — *канте хондо*.

ВІСОКА ПОЛИЦЯ

Канте хондо — це одноголосий глибокий спів східного характеру, з елементами циганської, арабської та індійської мелодики. Канте виконується вдвох: співаком (кантором) і гітаристом (токаором), слово і мелодія тут наче зливаються в одне ціле. У короткій пісні обов'язково передбачена імпровізація. Такий спів високо цінується, бо він доступний небагатьом співакам. 🎵

У «Студентській резиденції» Гарсія Лорка близько зійшовся з художником **Сальвадором Далі**.

Кілька разів він гостював у Далі в Кадакесі. Під впливом Далі Федеріко захопився малюванням.

У 1923 році Гарсія Лорка склав іспит на ступінь ліценціата права в Гранадському університеті. Проте творчість знову заволоділа ним. Він пише «Маріану Пінеда» — драму про жінку, яка прийняла смерть за

■ Мати Федеріко Гарсія Лорки донья Вісента з дітьми

■ Федеріко Гарсія Лорка і Далі

■ Сцена з «Фуенте Овехуни» в постановці театру «Ла Баррака»

■ Сцена з вистави «Криваве весілля». Театр «Трибуеньє». Іспанія

■ Будинок, де Гарсія Лорка жив останні дні до його затримання та вбивства на початку громадянської війни в Іспанії. Нині це музей поета

волю. П'єса була поставлена 1925 року на Мадридській сцені і мала великий успіх. Декорації до неї малював Сальвадор Далі. Гарсія Лорка став визнаним драматургом.

У 1928 році виходить книга віршів «Циганський романсеро» і приносить своєму автору справжню славу. Прості люди заучують вірші з неї напам'ять, про Лорку ходять легенди, він стає знаменитий в Андалузії, як тореро. Вірші цієї збірки засвідчили належність автора до **«Покоління 1927 року»** — літературного об'єднання, учасники якого прагнули оновлення іспанської поезії.

1929 року Гарсія Лорці пропонують поїхати до США, вивчати мову і літературу Америки. Майже рік він жив у Нью-Йорку, відвідуючи заняття у Колумбійському університеті, потім побував на Кубі, де за два місяці написав вірші, які склали збірку «Поет у Нью-Йорку». Америка Федеріко не сподобалася, він називав її «країна машин». У 1930 році поет повернувся на батьківщину.

У 1931 році Гарсія Лорці дозволили організувати пересувний студентський театр для народу, якому він сам дав назву «Ла Баррака» (балаган) і присвятив три роки свого життя — він і директор, і режисер, і автор. Хоча він і продовжував працювати над новими циклами віршів (поема «Плач за Ігнасією Санчесом Мехіасом», цикли галісійських віршів, збірка «Тамаритянський диван»), проте значно більше часу він віддавав сценічній діяльності. Театр їздить по селах, провінційних містечках, дає вистави на площах, збирає юрби вдячних глядачів.

Натхненний захопленням шанувальників, Федеріко Гарсія Лорка працює над п'єсою «Йерма», яку він закінчив 1934 року. Виходить друком збірка його уславлених віршів — «Вірші про канте хондо».

1931—1933 роки — це розквіт драматичної творчості Федеріко Гарсія Лорки. Він пише п'єсу за п'єсою й ставить їх на сцені «Ла Баррака», а також виступає з лекціями і віршами, музикує. У цей час він створює свою знамениту ліричну трилогію «Криваве весілля» (1933). У цьому його найвідомішому драматичному творі набули

сценічного втілення три головні іспанські теми: пристрась, зрада і кривава помста.

16 липня Гарсія Лорка виїжджає з Мадрида до Гранади, а 18 липня починається фашистський заколот. Настали страшні для Гранади дні — арешти і допити, сухий тріск, що доносяться зі старого цвинтаря. Поету погрожували, звинуватили його в тому, що він «російський шпигун» і завдав новій владі *«більше шкоди пером, ніж інші пістолетом»*.

Одного дня Лорці принесли додому анонімку, з погрозами. А ще за день до будинку ввірвалися озброєні люди. Рідні вирішили сховати Федеріко в домі поета Луїса Росалес, брата якого були ватажками «фалангістів». Близько трьох тижнів Федеріко Гарсія Лорка переховувався у Росалесів.

16 серпня вранці біля будинку Росалесів зупинилася машина. Нікого з братів не було вдома. Гвардійці не дали поетові навіть перевдягнутися, його заарештували просто в нічній піжамі.

Розстріляли Федеріко Гарсія Лорку на світанку неподалік Гранади 19 серпня 1936 року разом із двома тореадорами та старим учителем із сусіднього села.

3.4.2 Своєрідність художнього світу Федеріко Гарсія Лорки

Корені поезії Федеріко Гарсія Лорки — в іспанському, а точніше в андалузькому, фольклорі. Андалузія протягом століть була під впливом багатьох культур: античної, єврейської, арабської, циганської. Усе це поєдналося в народній свідомості й відбилося в народному мистецтві.

Гарсія Лорка не наслідує фольклор, він свідомо культивує його принципи: широко користується зоровою та звуковою метафорами, ламає ритм, вводить вільний вірш та експериментує з римою, вдається до несподіваних паралелей і зіставлень, підсилює виразність поезії за допомогою музичних варіацій. Та найбільше відчувається в його творах напруження почуттів і сил, що становить дух іспанського фольклору. У творчості митця співіснують теми життя і смерті, кохання і зради, героїзму і нищості, його сповнена музики поезія вражає своїм драматизмом.

■ Олива, під якою розстріляли Федеріко Гарсія Лорку

■ Марка, випущена до сторічного ювілею від дня народження Гарсія Лорки. Італія, 1998 р.

■ Пам'ятник Гарсія Лорці перед театром у Мадриді

Касіда — урочистий жанр арабської, тюркомовної та перської класичної поезії. Касида подібна до *оди*.

Газель — ліричний вірш про кохання, що складається не менше як із трьох, не більше як з дванадцяти дво-віршів, пов'язаних наскрізною моноримом кожного другого рядка.

Неповторний поетичний світ Федеріко Ґарсія Лорки створює і складне переплетіння зорових асоціацій (він прекрасно малював). Асоціації дуже своєрідні: у квітневому морі «*зуби із піни, губи із неба*», у садах дмуть лимонові вітри, зірки мріють про квіти, веселка нагадує сімох красунь, ніч просовує у вікно смагляву руку, а кукурудза всміхається жовтими зубами.

У поетичних образах митця відчутний вплив *сюрреалізму*: то ніч встромляє зірки-шпори у чорний круп нічного неба («Пісня вершника»), то півні клюють темний обрій, шукаючи сонце («Балада про чорну тугу»), то зграя пташок довгоперими хвостами б'є ніч навідліг («Краєвид»).

Для творчості поета характерне жанрове розмаїття. Ґарсія Лорка продовжив традиції іспанського *народного романсу* та *балади*.

Іспанський фольклор зазнав арабського впливу, тож поет звертався й до особливих віршових форм в арабській поезії — *газельі* й *касиди*.

Видатного іспанця перекладали українською мовою Микола Лукаш, Юрій Тарнавський, Дмитро Павличко, Михайло Москаленко, Григорій Латник та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розгляньте, які чинники вплинули на формування поетичного світобачення Федеріко Ґарсія Лорки.
2. Назвіть провідні мотиви лірики Федеріко Ґарсія Лорки.
3. Розкрийте, як у творчості митця поєдналися фольклорно-міфологічна і модерністська поетика.
4. Схарактеризуйте, як його любов до рідної землі проявилася у використанні музичних форм поезій.
5. Поясніть назви збірок «Канте хондо», «Циганське романсеро».
6. Поміркуйте, які риси поезії Федеріко Ґарсія Лорки роблять його дивом іспанської поезії ХХ століття.

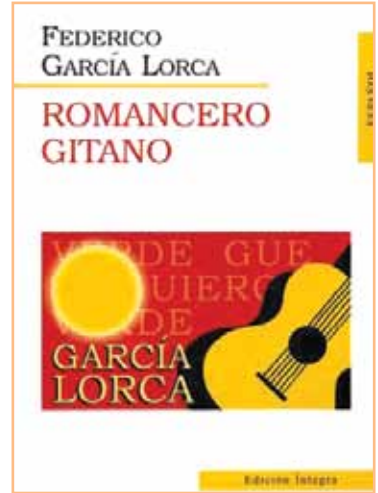
3.4.3 «Про царівну Місяцівну»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Через усю творчість Гарсія Лорки проходять такі споконвічні мотиви іспанської народної поезії, як любов, фатальна доля, смерть. Часто зустрічаються в його віршах образи місячної ночі, вродливої і звабливої циганки чи міфологічної героїні.

Тісно переплітається казкове та буденне у лірико-драматичній поезії зі збірки «Циганський романсеро» «Про царівну Місяцівну». Зображене у вірші, сповненім внутрішнього динамізму й поетичного напруження, постає в нетривких, примарних чарах місячного сяйва. Кружляє у смертельному танку прекрасна Місяцівна, підбадьорює циганського хлопчика, враженого небаченою красою в саме серце. А коли він гине в гонитві за місячним сяйвом, царівна бере його за руку й зникає в нічному небі.

Тільки туга та плач залишилися циганам, коли вони повернулися до кузні. А царівну Місяцівну в небі повивають хмари.

■ Збірка «Циганський романсеро» Федеріко Гарсія Лорки

Поєднання міфології та фольклору надає модерністській поезії експресії, неповторної образності, несподіваної метафоричності.

📖 ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПРО ЦАРІВНУ МІСЯЦІВНУ

Прийшла в кузню Місяцівна
в серпанковім покривалі,
хлопчик дивиться на неї —
краса очі пориває.

Має білими руками,
аж малому серце в'яне,
вислоняє, грішна й чиста,
тугі перса олив'яні.

«Тікай, тікай, Місяцівно,
бо як вернуться цигани,
накують із твого серця
намиста й перснів багато».

«Дай я, хлоню, потанцюю,
бо як вернуться чхавале,
ти з закритими очима
лежатимеш на ковадлі».

«Тікай, тікай, Місяцівно.
Чуєш, тупотять бахмати?»

«Ну-бо, хлоню, не топчися
по білі мої крохмальній».
Битим шляхом скаче вершник,
мов у бубон, в шлях бабаха,
а вже в кузні малий хлопчик
склепив віченьки, бідаха.
Гаєм їхали цигани,
мусянджовії примари.
Очі мружили набакир,
рівно голови тримали.
А в тім гаю пугач пуга
пугач пуга тоскно й жаско...
Пливе небом Місяцівна,
за руку держить хлоп'ятко.
В кузні туж, у кузні лемент,
плачуть, голосять цигани,
а царівну Місяцівну
повивають хмари, хмари.

Переклад Миколи Лукаша

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. З'ясуйте, що передає діалог у творі.
2. Схарактеризуйте, що втілює образ Місяцівни.
3. Простежте, якими поетичними засобами користується Гарсія Лорка у творі.
4. Прослідкуйте, які зміни відбулися з появою циган.
5. Поясніть, у чому виявляється жанрова своєрідність поезії Гарсія Лорки. Розкрийте фольклорну символіку назви твору.
6. Поміркуйте, чи можна назвати поезію «Про царівну Місяцівну» модерністським твором. Обґрунтуйте свою думку.

3.4.4 «Гітара»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

Вірш «Гітара» є чи не найвідомішою поезією Федеріко Гарсія Лорки. Він входить до циклу «Поєми циганської сигирії» збірки «Канте хондо». Незмінний супутник виконавців канте хондо — гітара.

Одна з найулюбленіших тем «канте хондо» — *плачі*. Гарсія Лорка називав їх «поезією сліз», бо в них голосять і вірші, і мелодія. Саме такий плач — поезія «Гітара», ритм якої нагадує людське ридання, яке то наростає, то затихає.

Крім особливої форми і тематики, пісні «канте хондо» («глибокий спів») мали своєрідну співочу техніку, яка потребувала неабиякої майстерності виконавців: звук повинен зароджуватися глибоко у грудях і проходити через самісіньке серце. Тож співаки «канте хондо» дорого платили за своє мистецтво — чимало з них рано помирало.

Цей плач неможливо зупинити, як неможливо зупинити воду, «*що рине з яру*», чи вітер, «*що жене хмару*». Тужить гітара «*за даллю*», а разом із нею «*плаче пісок гарячий*», «*плаче стріла за ціллю*», «*плаче в голім гіллі пташка остання*».

Тужливий настрій плачу передається за допомогою алітерації звуків «р» та «л». Останній образ вірша багатозначний. «П'ять ножів» (в оригіналі — п'ять шпаг) — це пальці музиканта, які змушують ридати гітару, а разом із нею й людське серце.

Гарсія Лорка зазначав, що він шукав не форму, а нерв форми «канте хондо». У поезії «Гітара» поетові пощастило його знайти.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклади вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачам відтворити настрій оригіналу.

LA GUITARRA

Empieza el llanto
de la guitarra.
Se rompen las kopas

de la madrugada.
Empieza el llanto
de la guitarra.

Es inútil callarla.
 Es imposible
 callarla.
 Lloro monótona
 como llora el agua,
 como llora el viento
 sobre la nevada.
 Es imposible callarla.
 Lloro por cosas
 lejanas.

Arena del Sur caliente
 que pide camelias blancas.
 Lloro flecha sin blanco,
 la tarde sin mañana,
 y el primer pájaro muerto
 sobre la rama.
 ¡Oh guitarra!
 Corazón malherido
 por cinco espadas.

ГІТАРА

Починається
 плач гітари,
 розбиваються
 дзбани ранку.
 Починається
 плач гітари.
 Гамувати її —
 не варто.
 Не вгамуєш її —
 намарне.
 Монотонно,
 ніби хвиля, плаче гітара,
 ніби вітер над снігопадом,

плаче гітара,
 не вгамуєш її —
 намарне.
 Так плаче за даллю марев
 півдня пісок гарячий —
 камелій благає білих.
 Так плаче стріла без цілі,
 так вечір без ранку плаче.
 На голім вітті вмирає
 вранішня перша птаха.
 О гітара,
 конає серце,
 на п'яти розіп'яте шпагах!

Переклад Василя Стуса

ГІТАРА

Як заридала
 моя гітара, —
 розбилась досвітку
 криштальна чара.
 Ой заридала
 моя гітара...
 Хочу утішити —
 надармо,
 хочу утішити —
 намарно.
 Плаче, як вода,
 що рине з яру,
 плаче, як вітер,
 що жене хмару.

Хочу впинити —
 надармо,
 вона ридає
 за даллю.
 Плаче пісок гарячий,
 кличе біле латаття,
 плаче стріла за ціллю,
 вечір кличе світання,
 плаче в голім гіллі
 пташка остання.
 А-ой, гітаро!
 У серці п'ять ножів
 одним ударом!

Переклад Миколи Лукаша

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Дослідіть, які фольклорні традиції простежуються у творі.
2. Порівняйте переклади поезії Гарсія Лорки «Гітара» Миколи Лукаша і Василя Стуса. Як впливає вибір ключового слова на ритміку перекладу?
3. Поясніть, чому поезія «Гітара» — один із найпопулярніших творів Гарсія Лорки.
4. Чи можна аналізувати вірші Федеріко Гарсія Лорки за традиційною схемою? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. На прикладах вивчених поезій розкрийте, що зближує поета із сюрреалізмом.
6. Напишіть твір на тему «Доля, смерть і кохання — найважливіші теми у творчості Федеріко Гарсія Лорки».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і, використовуючи мережу Інтернет, ознайомтеся з малюнками Гарсія Лорки — художника-графіка. Підготуйте відеоряд із малюнків для розповіді про поета.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Послухайте пісні відомого іспанського співака Хуліо Іглесіаса на слова Федеріко Гарсія Лорки. Виберіть ті з них, які найбільше відповідають вашому відчуттю творчості поета. Складіть про це твіттер-повідомлення і розмістіть його в соціальних мережах.

Твіттер-повідомлення — це короткий текст (твіт), який доповнюється зображенням, звуком і відеофрагментом.

3.5 «Срібна доба» російської поезії: течії, здобутки, долі митців

Термін «срібна доба» належить відомому російському філософу Миколі Бердяєву. Так він назвав цю добу російської поезії на протигагу пушкінській «золотій добі».

«Срібна доба» — унікальне явище російської поезії, її духовний злет. Поетичне розмаїття «срібної доби» дало світові кількох геніальних поетів, що переросли рамки літературних течій і напрямів, у яких вони починали свій творчий шлях.

«СРІБНА ДОБА» РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

СИМВОЛІЗМ	АКМЕІЗМ	ФУТУРИЗМ	ІМАЖІНІЗМ
Валерій Брюсов Олександр Блок	Микола Гумільов Анна Ахматова Осип Мандельштам	Володимир Маяковський Борис Пастернак	Сергій Єсенін

Найпотужнішою течією в російській поезії «срібної доби» був **символізм**, який набув самобутнього національного характеру. Суттєву роль у його ставленні відіграло філософське вчення Володимира Соловйова, який

вірив у рятівну місію Краси, втіленої у містичних образах Світової Душі або Вічної Жіночності. Найяскравіший представник російського символізму — геніальний поет **Олександр Блок**.

1911 року в Петербурзі група поетів на чолі з **Миколою Гумільовим** створила гурток «Цех поетів». Нова школа назвала себе **акмеїзмом**.

Теоретиком акмеїзму був поет **Микола Гумільов** (1886–1921).

Культу Вічної Жіночності, що панував у ліриці російських символістів, Гумільов протиставив «поезію мужності». Його улюблений герой — людина, яка кидає виклик долі. Сам поет теж неодноразово кидав виклик долі під час небезпечних подорожей до екзотичних країн і на фронтах Першої світової війни (де виявляв надзвичайну хоробрість, за що був двічі нагороджений Георгіївським хрестом).

Героїчним був і фінал буремного життя поета — за сфабрикованим звинуваченням він був розстріляний більшовиками 1921 року «за причетність до контрреволюційного закомунізму». А насправді Гумільов відмовився від участі в закомунізмі, але, як людина честі, не доніс, що знає про нього.

Починав свій поетичний шлях як акмеїст і **Осип Мандельштам** (1881–1938), людина всебічно освічена, ерудована, знавець світової культури, шанувальник творчості Рільке. У 1938 році поета було заарештовано за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, а насправді — за його поезію, особливо за вірш про Сталіна. У концтаборі Мандельштам загинув.

Анна Андріївна Горенко увійшла до світової поезії під іменем **Анни Ахматової**. Уперше жінка заговорила поетичним голосом такої сили. Весь світ ранньої лірики Ахматової пов'язаний із коханням, яке вона назвала «п'ятою порою» року. У своїй творчості поетеса показала глибоку драму батьківщини у криваві роки революції. Її поема «Реквієм» — поетичний пам'ятник трагедії народу в добу сталінських репресій.

Естетичні засади російських **футуристів** були висловлені в маніфесті «Ляпас суспільному смакові» (1912), де вони закликали відмовитися від традицій старої культури. Футуристи віддавали перевагу формі над

Акмеїзм (від грец. акме — найвищий ступінь будь-чого, квітуча сила) — стильова течія в російській поезії, яка зародилася як альтернатива символізму. Акмеїсти відродили поняття «художній образ», архітектурну стрункість і завершеність композиції вірша.

■ Микола Гумільов

■ Осип Мандельштам

■ Сергій Єсенін

Імажинізм — російська назва модерністської течії англомовної поезії імажизму (від фр. image — образ). Імажисти та імажиністи проголосили образ самоціллю творчості.

■ Марина Цвєтаєва

Соціалістичний реалізм (скорочено **соцреалізм**) — термін, який використовувався в мистецтвознавстві радянської доби, єдиний офіційно дозволений в СРСР «творчий метод» літератури і мистецтва, головна мета якого — оспівувати політику партії більшовиків.

змістом, визначали абсолютну свободу поетичного слова, активно розробляли нові принципи поетичної мови. Боротьба футуристів за нове мистецтво нерідко набувала епатажних форм, їхні виступи часто супроводжувалися скандальними витівками, що сприяло зростанню популярності футуристського руху в Росії.

Найталановитіший представник російського футуризму — поет **Володимир Маяковський**. Для поезії Маяковського характерні мотиви бунту і самотності ліричного героя. Особливе місце у творчості Маяковського належить любовній ліриці.

Поезія **Бориса Пастернака** зорієнтована на утвердження вічних законів природи, мистецтва, людського життя. Ліричний герой Пастернака прагне свободи і творчості, життя має для нього сенс тільки тоді, коли набуває «духовної суті».

Самобутнім явищем російської лірики початку ХХ ст. була так звана «новоселянська поезія». Характерною ознакою цієї течії була поетизація селянської Росії. Водночас «новоселянські» поети спиралися і на художні відкриття модернізму.

Найталановитіший представник цієї групи поет **Сергій Єсенін** (1895–1925), тонкий лірик, співець російської природи. Єсенін починав у колі «новоселянських» поетів, а з часом виголосив принципи течії **імажинізму**.

Поезії Єсеніна сповнені любові до батьківщини, духовного сум'яття, спробами осмислити історичні катаклізми, відшукати сенс буття. Творам поета властива мелодійність, багато з них покладено на музику композиторами.

Одна з найбільш самобутніх поетес ХХ століття — **Марина Цвєтаєва** (1892–1941). Модерністській ліриці Цвєтаєвої притаманні романтичний максималізм, мотиви самотності, трагічна приреченість кохання, несприйняття сірої повсякденності, а також інтонаційно-ритмічна експресивність і парадоксальна метафоричність.

«Срібна доба» російської культури закінчилася в жовтні 1917 року, коли до влади в Росії прийшли більшовики. Проголосивши гасло побудови нового світу та руйнації старого, вони почали переслідування представників творчої

інтелігенції. Дехто з митців виїхав до Європи в еміграцію, дехто намагався прийняти й зрозуміти те, що відбувалося на батьківщині, дехто пішов у «внутрішню еміграцію».

Ті, хто щиро повірив, що у країні буде нове справедливе життя, дорого заплатив за свою помилку: добровільно пішли з життя видатні поети Володимир Маяковський — у 37 років та Сергій Єсенін — у 28.

У 1930-ті роки «залізна завіса» відокремила російську культуру від європейської та світової. Багатьох митців було закатовано у в'язницях і таборах. За умов ізоляції та ідеологічних переслідувань література вироджувалася в «соцреалістичне» псевдомистецтво.

Анна Ахматова, Борис Пастернак, Михайло Булгаков, які понад усе цінували духовну та творчу свободу та зберегли вірність своїм світоглядним принципам, прирекли себе на «внутрішню еміграцію». Мешкаючи в СРСР, вони почувалися вигнанцями, були позбавлені можливості публікувати свої твори, роками писали «у шухляду».

Хоча ті митці, які виїхали за кордон в перші пореволюційні роки, уникли репресій і переслідувань, їхню долю важко назвати щасливою. В ізоляції чужої культури, часто майже без засобів до існування, вони почувалися відірваними від батьківщини й найвидатніші їхні творчі здобутки головним чином залишились у минулому.

Україна і світ

Під гаслами утвердження соціалістичного реалізму непоправних втрат зазнало й українське мистецтво: фізично ліквідовано або вилучено з літератури близько 300 письменників; ліквідовано найвизначніших українських художників, а їхні твори знищено, як знищено багато творів тих, хто пережив репресії; ліквідовано театр «Березіль», фізично знищено його творців, заслано кращих акторів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, який період в історії російської поезії називають «срібною добою».
2. Пригадайте, які з провідних напрямів і течій у російській поезії на початку ХХ ст. відомі вам із західної літератури.
3. Розкрийте, у чому виявилася своєрідність російського символізму.
4. Схарактеризуйте естетичні засади акмеїзму. Що саме заперечували представники цієї течії у літературній практиці символістів?
5. Поміркуйте, чому футуристський рух набув у Росії широкого розмаху. Якими були естетичні засади російського футуризму?
6. Проаналізуйте, як склалася доля російської культури після жовтня 1917 року.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією про життя та творчість Осипа Мандельштама, Марини Цветаєвої чи Сергія Єсеніна.

■ Олександр Блок

3.6 Олександр Блок (1880–1921)

Олександр Блок — одна з найяскравіших постатей «срібної доби» російської поезії. Творчість поета — вершина російського символізму. Для сучасників Блок був культовою постаттю. Лірика Блока завжди про любов, хоча ніколи не буває тільки про любов. Його вірші сповнені вірою у високу місію поета, глибоким усвідомленням складної суперечливості життя.

Художня еволюція Блока — це шлях від містично-молитовної лірики до революційної романтики. Він був «трагічним тенором епохи», як влучно назвала його поетеса Анна Ахматова.

■ Олександр Блок у дитинстві. 1890 р.

3.6.1 Життя і творчість Олександра Блока

Олександр Блок народився 16 листопада 1880 року в Петербурзі. Його батько Олександр Львович Блок, професор Варшавського університету, був ученим-юристом і водночас знавцем і поціновувачем літератури і мистецтва.

Мати поета Олександра Андріївна — дочка ректора Петербурзького університету, ботаніка Андрія Миколайовича Бекетова — недовго прожила з чоловіком, який виявився людиною невірноваженою й жорстокою.

Блок народився у так званому «ректорському домі», розташованому поруч із Петербурзьким університетом. Його дитинство минуло в сім'ї Бекетових.

У гостинному домі Бекетових хлопчик був загальним улюбленцем. Атмосфера високоосвіченої дворянської родини, домашнє виховання, тривалі прогулянки поблизу підмосковного маєтку Шахматове створили сприятливі умови для вільного розвитку його поетичної душі. Писати він почав із п'яти років.

У 1889 році мати Блока вдруге вийшла заміж за гвардійського офіцера Ф. Ф. Кублицького-Піотух. Дев'ятирічний Блок оселився з матір'ю та вітчимою у Гренадерських казармах на околиці Петербурга. Тоді ж Блока, якому ще не було десяти років, віддали до гімназії.

30 травня 1898 року Блок закінчив гімназію, а в серпні вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Проте незабаром він

зрозумів, що займатися юриспруденцією йому нецікаво, і перейшов на філологічний факультет, який закінчив 1906 року.

Одним із найбільших захоплень юного Блока був театр. Улітку 1898 року він брав участь в аматорських виставах у маєтку Боблово. Ця садиба належала Дмитру Менделєєву, другу й університетському колезі діда поета. Там Олександр Блок побачив шістнадцятирічну доньку Менделєєва Любу і закохався в неї на все життя.

Навесні 1901 року Блок прочитав книгу віршів Володимира Соловйова і вірші Валерія Брюсова в альманасі «Північні квіти». Перший зацікавив його платонівською ідеєю двосвіту, відповідно до якої земне життя — це лише перекручене відображення життя потойбічного. Натомість Брюсов вразив серце Блока, який страждав від нерозділеного кохання до Любові Менделєєвої, своїм любовним віршем.

Знайомство з новою, символістською поезією було для Блока «новим народженням». Поет став палким прихильником символізму, зійшовся з російськими символістами. 1903 року відбувся літературний дебют Блока: деякі його вірші були надруковані в петербурзьких журналах.

Роман Олександра Блока з Любов'ю Менделєєвою був досить напруженим, нервовим. Нарешті 17 серпня 1903 року вони обвінчалися.

Свої почуття поет вклав у першу книгу — **«Вірші про Прекрасну Даму»**, яка вийшла в жовтні 1904 року.

Узявши шлюб з Любов'ю Менделєєвою, поет спробував втілити в життя мрію про єднання зі Світовою душею. Проте не можна одружитися із мрією, а реальну, живу жінку, перетворити на Вічну Жіночність. Блок і його Прекрасна Дама були щасливі дуже недовго, виявилось, що їх цікавлять зовсім різні речі: для нього найважливіше — це мистецтво, для неї — саме життя.

Гіркота розчарування у шлюбі, усвідомлення трагічної неможливості досягти «єдності зі світом» у межах особистого життя, духовна спустошеність визначили посилення трагічних мотивів у творах поета. З іронією він підсумовує свій недавній духовний злет у ліричній драмі «Балаганчик» (1906).

Батько Люби *Дмитро Іванович Менделєєв* — видатний хімік, один з авторів періодичної таблиці хімічних елементів, яка носить його ім'я.

■ Любов Менделєєва і Олександр Блок

Хоч якими складними бували стосунки з Любов'ю Дмитрівною, Блок завжди повертався до неї. Усе життя поет кохав дружину і присвятив їй понад 800 віршів.

Контрастує з «Віршами про Прекрасну Даму» збірка «Сніжна маска» (1907), присвячена актрисі Наталі Волоховій. Центральна постать збірки — *Сніжна Діва* — має необмежену владу над ліричним героєм, проте це влада «царства п'їтми».

■ Олександр Блок. 1910 р.

■ Олександр Блок на військовій службі. 1916 р.

Друга поетична книга Блока «Ненавмисна радість» (1907) істотно відрізняється від першої. Прекрасна Діва перетворилася тут на Незнайому.

Непрості взаємини склалися у Блока з побратимами по перу, для яких наступні книги поета були «зрадою» символізму.

1906—1908 роки були кризовими для Блока. Вихід із глухого кута все частіше пов'язувався у свідомості поета з образом Росії. Одна із провідних тем третьої збірки віршів Блока «Земля у снігу» (1908) — тема спільності особистої долі людини з долею вітчизни.

Четверта збірка віршів Блока «Нічний годинник» (1909) належить до вершин творчості поета. Перед читачем постає зрілий митець, чия лірична наснага полонить і вражає.

1910 року Блок написав статтю «Про сучасний стан російського символізму». 1912 року вийшли три томи зібрання творів поета, кожен з яких мав символічну назву: I — «Вірші про Прекрасну Даму», II — «Несподівана радість», III — «Сніжна ніч».

У 1913 році Блок завершив п'єсу «Роза і Хрест» на основі середньовічних творів. Провідною у драмі стала тема мужнього сприйняття життя з його надіями й розчаруваннями, злетами й падіннями.

У театрі музикальної драми на виставі опери «Кармен» Блок побачив актрису Любов Дельмас. Захопленням нею народжено цикл віршів «Кармен» (1914), деякі поезії циклу «Арфи й скрипки».

У роки війни Блок випустив збірник «Вірші про Росію» (травень 1915-го), закінчив поему «Солов'їний сад» (жовтень 1915-го). 1916 року поета було мобілізовано.

Після лютневих подій 1917 року Блок повернувся до Петербурга. Жовтневий переворот 1917 року він сприйняв із захопленням як стихійний рух мас. Поет був одним із небагатьох діячів мистецтва Петрограда, хто не лише прийняв більшовицьку владу, а й погодився працювати в її установах.

Блок намагався «слухати музику революції», написав поему «Дванадцять» (1918), у якій передав приголомшливе багатство ритмів цієї «музики».

Утім, революція принесла Блоку гірке розчарування, він швидко втратив надію на оновлення життя. Останні роки поета позначилися глибокою творчою кризою. Духовний злам і численні побутові труднощі перших років панування більшовицької влади підірвали його здоров'я.

Помер Блок 7 серпня 1921 року. Його поховали на Смоленському цвинтарі.

3.6.2 Олександр Блок і символізм

У перший період творчості Олександра Блока його світовідчуття якнайтісніше пов'язане з ідеями символістів. У цей час Блок перебував під величезним впливом ідеалістичного вчення **Володимира Соловйова** — відомого філософа, талановитого поета, релігійного публіциста і критика.

Блок познайомився з російськими символістами: поетами Валерієм Брюсовим, Андрієм Белим і Костянтином Бальмонтом, письменником і філософом Дмитром Мережковським і поетесою Зінаїдою Гіппіус.

Поезії Блока в його першій книзі — «Вірші про Прекрасну Даму» (1904) — сповнені романтично-містичних мотивів. У віршах цієї книги нетрадиційний для російської поезії мотив поклоніння містичній Дамі поєднується із земним почуттям.

Книга «Вірші про Прекрасну Даму» зачарувала сучасників чистотою поетичного звучання і силою любовного почуття, що, сягаючи сфер небесних, нагадувало легендарне кохання Данте до Беатріче.

Згодом Блок переріс рамки символістської естетики, бо геніальний художник не може розвиватися в тісних межах якоїсь єдиної заданої системи.

Олександр Блок і Україна

У жовтні 1907 року Олександр Блок уперше відвідав Київ. Поет зупинявся в готелі «Ермітаж» (нині вулиця Богдана Хмельницького, 26). У 1913 році Блок удруге відвідав Київ, цього разу він мешкав на вулиці Володимирській, 81.

В Україні твори Блока друкувалися в періодиці. Тільки поема «Дванадцять» вийшла окремою книгою. Українською мовою поему переклали Володимир Сосюра, Дмитро Загул, Василь Бобинський, Дмитро Павличко.

Окремі твори Блока українською мовою перекладали Павло Тичина, Михайло Жук (драма «Троянда і Хрест»), Максим Рильський, Іван Драч, Борис Олійник, Григорій Кочур, Михайло Литвинець, Степан Пінчук, Петро Іванов, Віктор Коптілов, Дмитро Паламарчук, Дмитро Павличко, Марк Зісман, Григорій Латник.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте, які чинники вплинули на формування світогляду Олександра Блока.
2. Розкрийте, чому перша збірка Олександра Блока мала назву «Вірші про Прекрасну Даму».
3. Схарактеризуйте основні етапи творчого розвитку Блока.
4. На прикладі поезії Блока дослідіть, як ідейні переконання впливають на характер творчості.
5. Поясніть, чому, на вашу думку, Анна Ахматова назвала Блока *«трагічним тенором епохи»*.
6. Поміркуйте, які риси поезії Блока роблять його одним із найвідоміших поетів «срібної доби».

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи та підготуйте доповідь із презентацією на теми:

- Кохання в житті Олександра Блока;
- Блок і символізм;
- Загадка поеми Блока «Дванадцять».

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

uk.wikipedia.org/wiki/Блок_Олександр_Олександрович

3.6.3 Поезія «Незнайома»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

■ Іван Крамської. Незнайомка. 1883 р.

Героїня поезії **«Незнайома»** — та сама таємнича *Дама* поезії Блока, але із земними рисами, у земній, навіть у приземленій обстановці. Поет змальовує прекрасне, яскраве на тлі грубої буденності, зіштовхуючи свої мрії та світ банальної реальності. Цю поезію написано в період критичної переоцінки уявлень про ідеал, сформованих філософією Соловйова. Тло, на якому з'являється прекрасна Незнайомка, їй зовсім не пасує. У весни, символу пробудження життя й кохання, тут тлінний дух, місяць, вічний супутник закоханих, «байдуже скривлюється», дивлячись, як гуляють з дамами «на всякий дотеп мастаки», і слухаючи,

як плачуть діти й вищать жінки. Гротескна картина не залишає надії на щось піднесене, романтичне, прекрасне.

Далі дія переноситься до ресторанної зали, де стирчать заспані лакеї й «пияки з очима кроликів» шукають у вині істину. І зрозуміла «важка журба» ліричного героя та його єдиного друга, які проводять час у такому товаристві.

Та ось інтонація різко змінюється, у ній з'являється щось урочисте, таємничо-тривожне. Зовсім інші епітети використовує поет, змальовуючи Незнайому, яка принесла із собою в затхлу атмосферу п'яної гулянки аромат парфумів і свіжість туманів, тугий шовк і персні на тонких пальцях. І ліричний герой перетворюється на лицаря Прекрасної Дами, загадковий образ якої шукає він під темною вуаллю, де бачить «берег зачарований і чарами пойняту даль».

І хоча в останніх рядках поезії автор намагається зруйнувати ту піднесену атмосферу, що пов'язана з появою Незнайомої, все одно враження таємничої піднесеності лишається.

■ Ілля Глазунов. Незнайомка. 1978 р.

In vino veritas! — (лат.) істина в вині.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

НЕЗНАЙОМА

Щовечора над ресторанами,
Де шал гарячий не приглух,
Правує окриками п'яними
Весни хмільний і тлінний дух.
Удалині, в нудоті вуличній,
Над замиським затишшям дач,
Ледь золотіє крендель в булочній
І ріже слух дитячий плач.
І кожний вечір, за шлагбаумами,
Заламуючи котелки,
Серед канав гуляють з дамами
На всякий дотеп мастаки.
Там кочети скриплять над озером,
І чується жіночий виск,
А в небі, все схопивши позирком,
Байдуже скривлюється диск.
І мій єдиний друг, наморений,
В моїм видніє келишку
І, тайним хмелем упокорений,
Як я, таїть журбу важку.

А там, біля сусідніх столиків,
Лакеї заспані стирчать,
І пияки з очима кроликів
«*In vino veritas!*» — кричать.
І кожен вечір, в час умовлений
(Чи це не мариться мені?),
Дівочий стан, шовками зловлений,
Пливе в туманному вікні.
Вона повільно йде між п'яними,
І все зажурена, одна,
Духами дишачи й туманами,
Сідає мовчки край вікна.
І віють давніми й оздобними
Пові'ями тугі шовки,
І брилик з перами жалобними,
І персні гарної руки.
Чудною близькістю закований,
За темну я дивлюсь вуаль —
І бачу берег зачарований
І чарами пойняту даль.

Мені всі тайнощі довірено
 З чийось сонцем заодно,
 І душу всю мою незмірену
 Терпке пронизує вино.
 І, сколихнувшись, пера струсячі
 У мозку тріпотять моїм.

І очі сині-сині, тужачи,
 Цвітуть на березі смутнім.
 В моїй душі є скарб, і вручено
 Від нього ключ лише мені!
 Потворо захміліла й змучена,
 Це правда: істина — в вині!

Переклад Михайла Литвинця

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, яку картину створюють перші чотири строфи поезії «Незнайома».
2. Укажіть, які риси Незнайомої вказують на її належність до реального світу.
3. Поясніть, якого змісту набуває рефрен «І кожен вечір...».
4. Дослідіть, яку роль у поезії «Незнайома» виконує антитеза.
5. Поміркуйте, хто така Незнайома: реальна жінка чи мрія ліричного героя?
6. Проаналізуйте художні засоби, за допомогою яких поет створює особливий настрій вірша «Незнайома».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і підготуйте колаж, інсталяцію, серію ілюстрацій або відеоряд до поезії Олександра Блока «Незнайома».

Інсталяція — художня техніка, яка використовує тривимірні об'єкти.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Послухайте вірш «Незнайома» у виконанні автора. Поділіться своїм враженням з однокласниками/однокласницями.

3.7 Анна Ахматова (1889–1966)

■ Анна Ахматова

Анна Ахматова пережила цілу епоху в історії своєї країни, із закінченням якої від Росії, яку вона знала, не залишилось і сліду. Водночас Ахматова була живим символом нерозривного зв'язку часів, берегинею загиблої культури. Саме вона змогла об'єднати російську поезію ХІХ і ХХ століть в одне ціле.

Анна Ахматова виконала в літературі ще одну місію: своєю творчістю вона поставила жінку-поетесу врівень із поетами-чоловіками та як ніхто інший розкрила у своїй творчості жіночу душу.

Класична довершеність форми і рідкісне почуття гармонії дають підстави вважати Анну Ахматову однією з найвидатніших майстринь поетичного слова.

3.7.1 Життя і творчість Анни Ахматової

Анна Андріївна Ахматова (справжнє прізвище *Горенко*) народилася 23 червня 1889 року в передмісті Одеси.

До шістнадцяти років Анна зростала в Царському Селі, куди переїхала сім'я. Мотиви Царського села і Пушкіна відчутні в усій її творчості.

Перший вірш Ахматова написала в одинадцять років. Училася вона в Царськосельській Маріїнській жіночій гімназії. На Святвечір 1903 року Анна Горенко познайомилася з гімназистом Миколою Гумільовим і стала постійним адресатом його віршів.

Після розлучення батьків в 1905 році Ахматова разом із матір'ю переїхала до Євпаторії, пізніше до Києва. Вона закінчила Фундуклеївську гімназію в Києві, після чого вступила на юридичне відділення Київських вищих жіночих курсів.

Увесь цей час вона листувалася з Гумільовим, який виїхав до Парижа. Навесні 1910 року Анна Ахматова погодилася стати його дружиною. Подружжя обвінчалася в Києві, медовий місяць минув у Парижі.

Уже перша збірка віршів «Вечір» (1912), попри скромний тираж у триста примірників, принесла Анні Ахматовій славу. Збірку було випущено «Цехом поетів» — об'єднанням поетів-акмеїстів.

Першого жовтня 1912 року в Парижі в Ахматової народився син Лев, майбутній історик та етнолог.

Друга збірка поетеси «Чотки» виходить у березні 1914 року накладом тисяча примірників. А в серпні Микола Гумільов добровольцем іде на фронт.

Збірка «Чотки» принесла Ахматовій всеросійську славу. Її було перевидано сім разів — величезний успіх для поета-початківця.

У вересні 1917 року вийшла третя збірка поезій Ахматової «Біла зграя».

У 1918 році почалася масова еміграція. За кордон виїжджають найближчі до Ахматової люди, але сама вона залишається вірною своїй країні.

У квітні 1918 року Анна Ахматова розлучилася з Миколою Гумільовим, а восени вдруге вийшла заміж за вченого-сходознавця, поета і перекладача Володимира Шилейка, з яким прожила недовго.

Прабабуся Анни по материнській лінії вела рід від татарського хана Ахмата; тому юна письменниця пізніше візьме собі псевдонім *Ахматова*.

■ Анна Ахматова в юності

■ Родина Гумільових

■ Анна Ахматова.
Фото 1946 р.

1921 рік — тяжкий період у житті поетеси. Помирає Блок, розстріляно Гумільова. Цього року Ахматова випускає дві збірки: «Подорожник» (у квітні, ще до трагічних подій) і «Анно Доміні» — у жовтні. Наприкінці 1922 року Анна Ахматова стала дружиною мистецтвознавця Миколи Пуніна.

У 1924 році нові вірші Ахматової публікуються востаннє перед п'ятнадцятирічною перервою. Її виключають зі Спілки письменників.

Десять років Ахматова практично не писала віршів. Вона вивчала творчість Пушкіна, займалася перекладами. Восени 1935 року практично одночасно були заарештовані Микола Пунін і Лев Гумільов. Ахматова звертається з листом про полегшення долі чоловіка та сина до Сталіна. Цього разу сталося диво — 3 листопада Миколу Пуніна і Льва Гумільова звільнили. Тоді ж поетеса почала роботу над поемою **«Реквієм»** (1935—1940).

У березні 1938 року знову заарештовують Льва Гумільова і засуджують на п'ять років таборів.

Ім'я Анни Ахматової повертається в літературу тільки в 1939 році. Її приймають до Спілки письменників, у 1940 році виходить її збірка із шести книг.

Під час війни поетеса була в евакуації в Ташкенті. Вірш Ахматової «Мужність» був опублікований у газеті «Правда» в березні 1942 року.

У 1943 році закінчився термін заслання Льва Гумільова. Він добровольцем, як колись його батько, пішов на фронт. У травні 1944-го вийшла ташкентська збірка віршів Ахматової.

Поетеса вилетіла до Москви, потім повернулася до Ленінграда. Вона їздила на Ленінградський фронт із читанням віршів, потім відбувся її творчий вечір у Москві, у Ленінграді, і всюди триумф. І раптом 14 серпня — Постанова ЦК про журнали «Звезда» і «Ленінград», на творчість Ахматової, як чужу ідеологічно, накладено анафему. У зв'язку з цією постановою не вийшли із друку вже підготовлені поетичні збірки, Ахматову знову виключили зі Спілки письменників.

У серпні 1949 року знову заарештовано Миколу Пуніна, а в листопаді — Льва Гумільова (цього разу його засуджено на десять років таборів).

У січні 1951 року Ахматову відновлено у Спілці письменників. У травні у поетеси стався перший інфаркт. У 1953 році прийшла звістка про смерть Пуніна у Воркутинському таборі.

Після смерті Сталіна почалася нова епоха. Повернувся з табору Лев Гумільов. У 1963 році Ахматова закінчила свій підсумковий твір —

«Поему без героя», над якою вона працювала понад двадцять років і яка ніби підбиває підсумки подій ХХ століття.

Тільки 8 грудня 1964 року Анна Ахматова вперше записала на папері «Реквієм». У 1965 році було видано збірку поетеси «Біг часу».

Анни Ахматової не стало 5 березня 1966 року.

Анна Ахматова і Україна

Родовід Анни Ахматової (Ганни Горенко) тісно пов'язаний з Україною. За словами поетеси, батько її був родом із козацької старшини. Дід по материнській лінії був начальником канцелярії при київському генерал-губернаторі Бібікові і брав активну участь у благоустрої Києва. Вийшовши у відставку, оселився в Україні, де були розташовані його помістя.

1989 року у зв'язку зі 100-річчям від дня народження Анни Ахматової в Шелехівській Слобідці відкрито музей поетеси.

У дитинстві Ахматова кожне літо проводила під Севастополем. В Україні є місце, яке можна вважати «родовим гніздом» Горенків: це Шелехівська Слобідка на Поділлі. Недалеко від цих місць розташувався маєток діда Анни Андріївни Еразма Івановича Стогова.

Значне місце в житті Ахматової посідають київські сторінки. З Києвом пов'язано чимало її поетичних рядків.

3.7.2 Ахматова та акмеїзм. Етапи творчості мисткині

У долі та творчості Анни Ахматової можна виділили три етапи.

ТРИ ЕТАПИ ТВОРЧОСТІ АННИ АХМАТОВОЇ		
Перший — до жовтня 1917 року	Другий — після жовтневого перевороту 1917 р. до початку 30-х років	Третій — воєнний і повоєнний
Збірки «Вечір», «Чотки», «Біла згряя»	Книги «Подорожник» і «Anno Domini»	«Поема без героя», «Реквієм»
<ul style="list-style-type: none"> акмеїзм; «Ахматова принесла в російську лірику всю величну складність і багатство російського роману ХІХ століття», — писав Осип Мандельштам 	<ul style="list-style-type: none"> ліричне "ми" замість "я"; лірична героїня — сильна жінка; інтегрування народної моралі з євангельськими заповідями 	<ul style="list-style-type: none"> вирок епосі; зв'язок долі поета з життям країни; цитування, відсилання читача до творів російської і зарубіжної класики

На першому етапі творчість Ахматової тісно пов'язана з *акмеїзмом*. У її поезіях можна знайти ту предметність обрисів, про яку писали у своїх маніфестах теоретики акмеїзму.

Другий період значно триваліший у часі. У 1930-ті роки твори Ахматової залишалися невідомими для читача. Творчий розвиток поетеси цього періоду увінчався знаменитою поемою «Реквієм». Ахмато-

■ Натан Альтман. Портрет Анни Ахматової. 1914 р.

ва оглядається у цій поемі на пройдений життєвий шлях, переглядає й переоцінює минуле. Тут, по суті, як у зародку, вся майбутня **«Поема без героя»** з її переглядом і переосмисленням пережитого.

Поезія Ахматової років війни і повоєнного періоду становить третій період її творчої біографії. Її улюблена думка — про незнищенність людського життя, вперше виникла й укріпилася в роки війни. Характерною особливістю лірики цього періоду є несподіване суміщення, здавалося б, несумісних поетичних масштабів: заго-стреної уваги до найдрібніших проявів життя та відчуття вічності.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Схарактеризуйте зв'язки поезії Анни Ахматової із традиціями класичної літератури ХІХ та ХХ століття.
2. Пригадайте, хто з російських поетів найбільше вплинув на творчість Ахматової.
3. Простежте, що спільного у Анни Ахматової з іншими поетами «срібної доби» російської поезії.
4. Дослідіть, як належність Анни Ахматової до акмеїзму позначилася на її творчості.
5. Розкрийте, як трагізм долі поетеси позначився на її творчості.
6. Поміркуйте, чому поетеса відмовилася від еміграції. Свої висновки обґрунтуйте.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи та підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Анна Ахматова і Микола Гумільов: історія кохання;
- Анна Ахматова — поет високого громадянського звучання;
- Анна Ахматова й Україна.

3.7.3 Провідні теми й мотиви ранньої лірики Ахматової. Образ ліричної героїні

Центральна тема ранньої лірики молодій Ахматової — тема кохання. Поетеса, як і символісти, вбачала в коханні одну з найвищих духовних цінностей буття, та у своїх віршах вона повернула цьому піднесеному почуттю конкретний, земний зміст, позбавлений будь-якої містики.

Любов для ліричної героїні Ахматової — це «п'ята пара року», незвичайний стан душі, крізь призму якої закохана жінка сприймає світ. Всеохоплююче почуття наповнює життя драматизмом, взаємини з

коханим часто нагадують поєдинок. Любов у житті рідко буває ідеальною, а взаєморозуміння закоханих — повним. Розрив любовних взаємин сприймається ліричною героїнею болісно, поетичні рядки просякнуті настроями гіркої образи, розчарування, туги покинутої жінки.

Вустами ліричної героїні інтимної лірики Ахматової вперше заговорила жінка, яка раніше була в поезії об'єктом любовного почуття. Поетеса мала повне право сказати: «Я навчила жінок говорити». Читачки впізнавали й упізнають себе в її ліричній героїні, переживання якої вони сприймають як точно передані порухи універсальної жіночої душі.

Якщо рання лірика Ахматової була «любовним щоденником», то у процесі творчого розвитку мисткині її поезія поступово набувала форми своєрідного «літопису» трагічної епохи.

3.7.4 Поезії «Довкола жовтий вечір ліг...», «Сіроокий король»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Поезія Ахматової «**Довкола жовтий вечір ліг...**» цілком відповідає характерній для акмеїзму спрямованості на відтворення «речової» стихії. У вірші відбувається своєрідна «матеріалізація» переживання; порухи душі «перекладаються» «тілесною» та «речовою» мовою. Поетеса виявляє тут надзвичайну майстерність у роботі із психологічною деталлю. Деталь (буденна річ — «*блакитні зошита листки*»; жест — «*присядь до мене ближче*»; особливість міміки — «*подивись веселим оком*») передає внутрішній стан ліричної героїні, яка сумує за минулим, за юністю, першими віршами, першим коханням.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ДОВКОЛА ЖОВТИЙ ВЕЧІР ЛІГ

Довкола жовтий вечір ліг,
Тремтить квітнева прохолода.
Ти запізнився на стільки літ,
Та радість буде там, де згода.
Присядь до мене ближче ти,
І подивись веселим оком:

Блакитні зошита листки —
Віршів моїх дитячі спроби.
Пробач, що сумно так жила
І сонце бачила несміло.
Пробач, пробач, що багатьма
Я багатьма переболіла.

Переклад Світлани Жолоб

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Витонченим взірцем любовної «поезії втрат» ранньої Анни Ахматової є поезія «**Сіроокий король**». Елемент стилізації під романтичну давнину робить її подібною на баладу. Проте «баладний» сюжет про загибель короля під час ловів викладений тут лаконічно в трьох рядках. Натомість у вірші яскраво зображено страждання ліричної героїні.

Поетеса з дивовижною майстерністю наповнює стислі рядки поезії глибокими почуттями, складним і фатальним переплетінням долі у любовних трикутниках («лірична героїня — її чоловік — король» та «лірична героїня — король — королева»).

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

СІРООКИЙ КОРОЛЬ

Болю безвихідний, слався тепер!
 Вчора король сіроокий помер.
 Вечір осінній задушно палав.
 Муж мій вернувся й спокійно сказав:
 «Знаєш, із ловів його принесли,
 Тіло під дубом столітнім знайшли.
 А королева, така молода,
 Сивою стала до ранку. Шкода!..»
 Люльку свою на каміні знайшов
 І на роботу нічну він пішов.
 Буду я доню будити від сну,
 В сірі очиці її зазирну.
 А за вікном тополине гілля
 Шепче: «Немає твого короля...»

Переклад Михайла Москаленка

■ Артур Х'юз. Довга обіцянка. 1855–1856 рр.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте, що спільного між поетикою молоді Ахматові та естетичною програмою акмеїзму.
2. Схарактеризуйте ліричну героїню ранньої творчості Ахматові.
3. У чому полягала своєрідність розробки теми кохання у творчості поетеси?
4. Простежте, якими художніми засобами створює поетеса настрій вірша «Сіроокий король».
5. Розкрийте, у чому виявляється новаторський характер зображення інтимних переживань ліричної героїні в поезії «Довкола жовтий вечір ліг...».
6. Сформулюйте, яке враження справила на вас поезія Анни Ахматові.

3.7.5 Поема «Реквієм» як відображення особистої й суспільної трагедії

Ахматова пережила довгі роки відчаю і страху, коли кілька разів арештовували її сина, забирали друзів, убивали чоловіків. Подібні трагедії переживали мільйони. Тому поема є голосом цілого народу.

Зображуючи всенародну трагедію, Ахматова персоніфікує образ народу в образах матері і сина. Насильницький розрив між ними призводить до порушення гармонії — основи основ. Біль зраненої матері

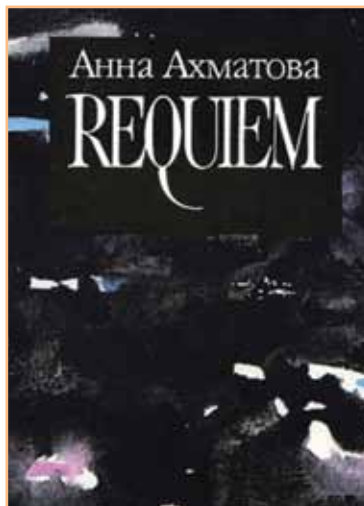
не зрівняти ні з чим, і тільки через її скорботу можна уявити велику трагедію тієї епохи.

Життя матері без сина втрачає сенс, мабуть, їй легше було б померти, ніж терпіти таке горе. Та вона знаходить у собі мужність іти цим хресним шляхом, як колись Богоматір супроводжувала сина в його стражданнях. Органічно вплітається в поему розділ про страту Ісуса Христа.

Поминаючи всіх померлих в епілозі поеми, авторка зосереджує увагу на образі матері як узагальненому образі всіх жінок. Вони різні зовні, за характером, за силою волі, але всіх їх поєднало одне горе, спіткала одна доля.

Правдивий твір Анни Ахматової про життя радянського народу в 30-ті роки ХХ ст. вийшов друком на її батьківщині лише 1988 року, коли минуло вже багато років після смерті автора поеми.

Поема стала справжнім народним твором не лише тому, що в ній відображено велику народну трагедію, а й завдяки поетичній формі, близькій до народних голосінь.

Рéквиєм — поховальна меса, католицька служба за покійним, у дослівному перекладі «прохання про спокій».

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

РЕКВІЄМ

(Уривки)

Вступ

Це було в ті часи, як всміхався
Тільки мрець: розквітався — і рад.
Наче зайвий доважок, гойдався
При в'язницях своїх Ленінград.
А коли, одурілі від муки,
Уже ткалися в'язнів полки,

Їм уривчасту пісню розлуки
Паровозні ридали гудки.
Зорі смерті стояли над нами,
І безвинна судомилась Русь
Під кривавими каблуками
І під шинами чорних «марусь».

Епілог

(...)

Хотіла б згадати я всі імена,
Та віднято список, а де він — хтозна?
Широкий покрівець зіткала я всім
Із бідних, у них же підслуханих слів.
Про них пам'ятатиму всюди й завжди,
Якої б мені не приспіло біди.
Коли ж мені стиснуть змордований рот,
Яким прокричав стомільйонний народ,

Хтось, може, нівроку, згадає мене,
 На проводи тихо мене пом'яне.
 Якщо ж у вітчизні, у нашій, трудній,
 Поставити пам'ятник схочуть мені,
 Я згодна, але заповіту мого
 Не руште: край моря не ставте його,
 Де я народилась, де сонце й пісок:
 Останній урвався із морем зв'язок,
 Ні в царськiм саду, при таємному пні,
 Де постать дівоча ще мріє мені,
 Поставте ось тут, де я триста годин
 Стояла — й замок не відкривсь ні один.
 Ось тут, бо і в смерті спасенній боюсь
 Забути про гуркіт зловісних марусь,
 Про двері, розчахнуті нагло у двір,
 Про жінку, що вила, мов ранений звір.
 Нехай мені з бронзових мертвих повік,
 Як сльози, підталий покрапує сніг,
 І голуб в'язничний туркоче в імлі,
 І тихо Невою ідуть кораблі.

Переклад Володимира Золотовітера

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, яке значення у творчій спадщині Анни Ахматової поеми «Реквієм».
2. Розкрийте, чому поему називають *поема-плач*. Якого змісту набуває назва поеми «Реквієм»?
3. Сформулюйте, якою постає у вашій уяві головна героїня «Реквієму». Які сили їй протидіють? У яких образах поетеса персоніфікує образ народу?
4. Знайдіть у поемі «Реквієм» реалії, що стосуються часу дії. Як за їхньою допомогою зображується й оцінюється епоха?
5. Дослідіть, чим пояснюється композиційна своєрідність «Реквієму» — «монтаж» окремих ліричних віршів в епічну поему.
6. З кожним розділом поеми звучання голосу поетеси різко змінюється. Дослідіть, чим визначається це звучання в кожному конкретному випадку (наприклад, у розділах 5, 8, 10 і в епілозі).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

У поемі «Реквієм» співіснують кілька змістових планів: *особистий, узагальнено-фольклорний, біблійно-символічний*. Об'єднайтеся у три групи й визначте роль кожного з них в ідейно-художній структурі твору.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

www.akhmatova.org/links/links.htm

3.8 Володимир Маяковський (1893—1930)

Поет і драматург **Володимир Маяковський** за силою та самотутністю таланту належить до чільних постатей російської та світової поезії. Навіть на тлі надзвичайно багатих талантами «срібної доби» він справляє враження велетня. Творча й особиста доля Маяковського стали однією з найяскравіших і найтрагічніших сторінок світового поетичного мистецтва. Свій шлях поет починав із бунту проти старого світу. Його трагедія полягала в тому, що, присвятивши всю свою творчість ідеї комунізму, він зрештою розчарувався в ньому і став його жертвою.

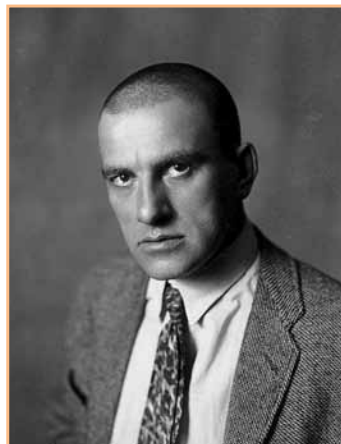
3.8.1 Життя і творчість Володимира Маяковського

Володимир Володимирович Маяковський народився 19 липня 1893 року у грузинському селищі Багдаді в родині лісника. Його мати Олександра Олексіївна походила із роду кубанських козаків. Хоча у школі та із друзями хлопчик спілкувався грузинською, удома всі одне до одного зверталися російською. 1902 року Володимир вступає до Кутаїської гімназії. Після смерті батька 1906 року Маяковський разом із матір'ю та сестрами переїздить до Москви.

Ще у віці 14 років (1907 року) Маяковський уперше взяв участь у соціалістичній демонстрації в Кутаїсі. У Москві ж юнак ще більше захоплюється ідеями марксизму. Коли 1908-го його відраховують із гімназії через неспроможність матері далі сплачувати за навчання, він радо пристає до революційної діяльності. Того ж року вступає до РСДРП, його тричі заарештовують, та Маяковський уникає покарання як неповнолітній. Перші вірші Маяковський написав саме під час ув'язнення в Бутирській в'язниці 1909 року.

У 1911 році він вступає до Московського училища живопису, скульптури та архітектури, де знайомиться із членами Російського футуристичного руху.

Перший твір Маяковського «Ніч» (1912) було надруковано у збірці «Ляпас громадському

■ Володимир Маяковський

■ Гімназист Володя Маяковський із батьками і сестрами

■ Володимир Маяковський. Фото 1911 р.

Футури́зм (від лат. futurum — майбутнє) — напрям у мистецтві й літературі ХХ століття, представники якого вважали себе революціонерами.

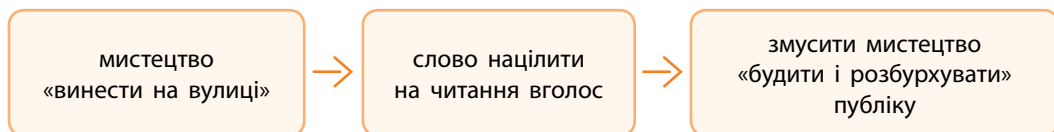
вникла на руїнах старої культури, старої моралі, старого суспільства. Бунт відповідав характеру молодого Маяковського, могутня натура шукала нових ідей і незвичайних художніх форм.

Футуристичну філософію заперечень і боротьби поет сприйняв як програму власного життя і творчості. Одягнутий у жовту кофту або піджак апельсинового кольору, він читав зі сцени свої вірші.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Футуристи наголошували на пошуках нової віршової техніки, ставали на шлях крайнього формалізму, творили свою особливу «заумну» мову, чудернацькі словосполучення, позбавлені змісту, вимагали скасування синтаксису, вживали лише дієслова неозначеної форми, сторінки тексту перетворювали на складний малюнок, у якому є не тільки букви, а й математичні та телеграфні знаки.

ФУТУРИСТИ ПРОПОНУВАЛИ:

■ Плакати, створені Маяковським

У 1913 році поет звертається до драматургії і створює трагедію **«Володимир Маяковський»**, сам ставить її та виконує головну роль.

У 1914 році через активну політичну діяльність Маяковського виключили з Московського училища мистецтв. У віршах періоду 1912–1916 років («Нате!», «Вам», «Послухайте!», поемах «Хмарина в штанах», «Війна і світ») лунав виклик старому світові, поет звинувачував натовп у бездуховності, пасивності, байдужності, закликав до боротьби. Під впливом революційних ідей безлика юрба як символ міщанського старого життя набула рис класового ворога — експлуататора трудящих мас, а скорочено — буржуа.

Упродовж 1915–1917 років Маяковський працював креслярем у Петроградському військовому автомобільному училищі. На початку революційних подій він був у Смольному, де став свідком жовтневого перевороту.

Маяковський розглядав свою творчість як естетичну революцію — аналогію революції соціальної. Свої вірші він нерідко називав «сходінками у майбутнє». Поет віддавався руйнівній революційній стихії із захопленням. За часів громадянської війни працював у «Вікнах сатири РОСТА», малюючи ночами плакати і пишучи короткі вірші до них, щоб уранці у вікнах магазинів люди їх прочитали.

Твори перших років революції (поема «15 000 000», п'єса «Містерія-Буфф», вірш «Лівий марш») пройняті вірою в перемогу ідей нового суспільства, побудованого за законами братерства і справедливості.

У мистецьких колах Радянського Союзу Маяковський був солідною фігурою. Він навіть мав привілей вільно пересуватися світом. Нова хвиля патріотизму охопила поета після подорожі до країн Заходу.

Гіперболізм світосприймання поета допомагав йому у творчості, але заважав у житті. Він прагнув великої віри, всесвітнього визнання, космічного кохання.

Нещодавно стало відомо, що в останні роки життя Володимир Маяковський почав усвідомлювати примусовий, штучний характер своїх творів. У чернетках було знайдено гірке визнання, що він «став на горло власним пісням». У відповідь на свою поему «Добре!» збирався писати нову — «Погано!».

■ Лілія Брік та Володимир Маяковський

ВІСОКА ПОЛИЦЯ

В історії поряд із його іменем згадується Лілія Брік. Вони познайомилися влітку 1915 року. На той час Лілія Брік була заміжня, що ускладнювало їхні взаємини.

Багато фактів свідчать про справжню ніжність і довіру в стосунках Маяковського та Лілії Брік. Він називав її своєю єдиною жінкою; незважаючи на те, що в його житті з'являлися й інші захоплення — американка Еллі Джонс, Тетяна Яковлева, Вероніка Полонська, — Маяковський завжди повертався до Лілії. У передсмертному листі до уряду саме Бріків поет назвав своєю родиною. ☞

У пореволюційні роки поет активно співпрацював з газетами, друкувався в журналах, працював також у рекламі. 1923 року Маяковський організував ЛЕФ (від рос. — «Лівий фронт»), випускав журнал «ЛЕФ». Але влітку 1928 року розчарувався і залишив його.

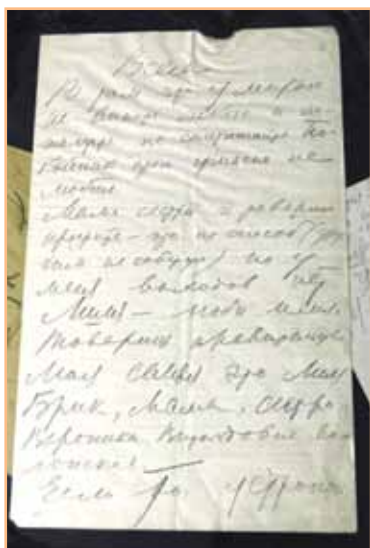
Сатиричні п'єси поета «Клоп» (1928), «Баня» (1929) були поставлені Всеволодом Мейерхольдом.

14 квітня 1930 року Маяковський вистрілив собі у серце із револьвера. Йому було 37 років. Поховано поета на Новодівичому цвинтарі.

Після смерті ім'я Володимира Маяковського знову стало об'єктом політичної гри. Через п'ять років після трагічного пострілу Сталін проголосив

Вочевидь, це було самогубство. Однак усупереч передсмертній волі самого поета: «У тому, що помираю, не звинувачуйте нікого, й, будь ласка, не пліткуйте. Покійний цього дуже не любив», — і нині продовжуються спекуляції навколо його смерті.

■ Передсмертна записка Володимира Маяковського

Поетика Маяковського ґрунтується не на музиці ритму, а на змістовому наголошуванні, на інтонації, що стало принципово новим кроком у розвитку російської та світової поезії.

Маяковського «найкращим поетом епохи». Великого бунтівника одягли у бронзу, а творчість пошматували на цитати, які справляли потрібне для влади враження.

Насправді ж творчість Володимира Маяковського невіддільна часові. За гуркотом і вибухами ритмів можна побачити і його епоху, і душу поета.

Твори Маяковського перекладали українською мовою Михайль Семенко, Микола Вороний, Микола Бажан, Платон Воронько, Сава Голованівський, Євген Дроб'язко, Роман Лубківський, Леонід Первомайський, Дмитро Павличко, Микола Лукаш та інші.

3.8.2 Особливості віршової системи Маяковського

Твори Маяковського, незалежно від того, до лірики, епосу чи драматургії вони належать, вирізняються винятковою своєрідністю, позначені печаттю яскравої, неповторної індивідуальності. У творчості раннього Маяковського панує пафос заперечення теперішнього в ім'я майбутнього, коли «люди прийдуть, найсправжнісінькі люди». Для поетичної думки молодого поета характерний незвичайний масштаб. Експерименти Володимира Маяковського з віршування сприяли створенню притаманної лише йому оригінальної системи. Це новий графічний запис віршів — «драбинкою», яка акцентувала увагу на окремих словах, незвичайні рими.

Поет не визнавав повних рим, коли збігаються слова, частини мови, не використовував традиційних рим. Він римував різні частини мови, утворював рими в середині рядка, фонетичні рими (коли збігаються не всі звуки). У його віршах могли римуватися початок і кінець

рядків і навіть слова, що належать до різних строф. Вірш його будувався не на постійному чергуванні наголошених і ненаголошених складів, а на кількості наголосів.

Таке віршування має назву тонічного і використовується в усній народній творчості, але Маяковський удосконалив його. Кількість наголосів у рядках була неоднаковою. У поета-новатора відсутній традиційний поділ віршів на строфи по 4 або 6 рядків, його строфи мають будь-яку кількість рядків.

З революційними подіями починається новий етап творчості Маяковського, різко змінюється її ідейно-емоційний зміст, сама тональність. Художнє освоєння нової дійсності, нових ідей і тем — ось магістральний напрям його новаторських шукань.

ХУДОЖНІЙ СВІТ ВОЛОДИМИРА МАЯКОВСЬКОГО

Основні мотиви

- душевні страждання
- мотиви бунту, руйнування
- світ і ліричний герой
- урбанізація (зображення міста)

Художні особливості

- відновив грандіозний образ (поєднання високого і низького)
- складена рима
- звукопис
- незвичні метафори
- розмір і ритм підпорядковують пунктуацію
- вірш «драбинкою»
- ритм — основна енергія вірша
- тонічна система віршування

Маяковський та Україна

Маяковський відвідував Київ, де виступав із літературними концертами у 1913, 1914, 1924 роках. Присвятив місту поезію «Київ» (опубліковану 1924 року в газеті «Пролетарська правда»). Поет написав також чудовий вірш «Борг Україні». У Києві іменем Маяковського названо проспект.

■ Маяковський на зустрічі з українськими письменниками

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Схарактеризуйте основні віхи життя Маяковського та його художні здобутки.
2. Сформулюйте, які новаторські відкриття зробив Маяковський у царині поезії.
3. Поясніть, чому маніфест футуристів мав назву «Ляпас суспільному смаку».
4. Розкрийте, як Маяковський реалізував засади футуризму в своїй поезії.
5. Поміркуйте, у чому полягає трагедія Маяковського як митця і як людини.
6. Укладіть інформаційне гроно «Володимир Маяковський».

ГЛОБЕТ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Об'єднайтеся в пари і послухайте вірші Маяковського у виконанні автора. Поділіться враженнями з однокласниками/однокласницями.

3.8.3 Вірші «А ви змогли б?..», «Послухайте!»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У вірші «**А ви змогли б?..**» вирізняється лексика двох видів: слова, що змальовують світ буденності, позбавлений будь-якої мети (фарба, склянка, жерстяна риба, будень); слова, які символізують існування іншого світу — прекрасного й духовного (ноктюрн, флейта, океан, поклики). Тому у творі основним є конфлікт двох світів — бездуховного і духовного.

Головний мотив вірша — прагнення до перетворення світу, пошуки духовного ідеалу в житті. Але героєві не досить того, що він сам бунтує проти застарілого й недосконалого, йому треба, щоб усе людство розпочало боротьбу з бездуховністю, міщанством, вульгарністю. Питання, що його поет виносить у назву і фінал твору: «*А ви змогли б?*»

Це питання не потребує відповіді — воно риторичне, але вимагає дії. Основні тропи у вірші — *метафори* та *епітети* («змазав карту будня», «виллиці океану»). Часто вживаються займенники «я» та «ви», що пов'язані між собою за принципом контрасту і символізують антитезу «поет — юрба», традиційну для ранньої поезії Маяковського.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

А ВЫ МОГЛИ БЫ?

Я сразу смазал карту будня,
Плеснувши краску из стакана;
Я показал на блюде студня
Косые скулы океана.
На чешуе жестяной рыбы
Прочёл я зовы новых губ.
А вы noctюрн сыграть могли бы
На флейте водосточных труб?

А ВИ ЗМОГЛИ Б?

Я вмить закреслив карту буднів,
хлюпнувши фарбами зі склянок.
Відкрив я в холодці на блюді
виллицюватість океану.
З рибин на вивісках строкатих
читав я губ нових порив.
А ви noctюрн змогли б заграти
на флейті заржавілих ринь?

Переклад Платона Воронька

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У вірші «**Послухайте!**» Володимир Маяковський звертається до теми призначення людини, сенсу її земного існування і стверджує, що особистість не проживе без краси, яку створюють диваки-поети.

Ліричний герой вірша — саме такий поет, для якого немає часових і просторових меж, він вривається до Бога, він причетний до засвічування зірок. Водночас відчуваються його самотність, беззахисність, «беззоряна мука» непорозуміння, гостра потреба у мрії, красі, зірках.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ**ПОСЛУХАЙТЕ!**

Якщо зірки засвічують —
 виходить — це комусь треба?
 Виходить — хтось хоче, щоб вони були?
 Виходить — хтось називає ці пльовочки
 перлинами неба?
 І, надриваючись,
 у заметілях полуденного пилу,
 ввірвається до Бога,
 спізниться боїться,
 плаче гірко,
 цілує йому жилисту руку,
 просить —
 щоб неодмінно була зірка! —
 присягається —
 не витрима цю беззоряну муку!
 А потім
 ходить ззовні спокійний,
 та весь тривожний.
 Говорить комусь:
 «Адже тепер тобі нічого?
 Не страшно?
 Без ліхтаря?!»
 Послухайте!
 Адже, якщо зірки
 засвічують —
 виходить — без них комусь не можна?
 Виходить — це необхідно,
 щоб кожного вечора
 понад дахами
 загорялась хоча б одна зоря?!

Переклад Кіри Шахової

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте головну тему ранньої творчості Маяковського. Проаналізуйте, у яких рядках поезій вона виражена.
2. Простежте, як у віршах розгортається протиставлення поетичної чутливості та естетичної глухоти.
3. Дослідіть, якого символічного значення набувають у поезії «А ви змогли б?» образи «холодцю», «ринв», «ноктюрна», «флейти».
4. З'ясуйте, якими художніми засобами виражена у творах жага прекрасного.

5. Проаналізуйте з погляду футуристичних пошуків поета вірші «А ви змогли б?..» та «Послухайте!».
6. Розкрийте, яким постає у вашій уяві ліричний герой. Якою є основна тональність творів?

3.8.4 Поезія «Борг Україні»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Напрочуд сучасно звучить вірш Маяковського «**Борг Україні**», який ніби ілюструють події сьогодення.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрої оригіналу.

ДОЛГ УКРАИНЕ

Знаете ли вы
украинскую ночь?
Нет,
вы не знаете украинской ночи!
Здесь
небо
от дыма
становится черно,
и герб
звездой пятиконечной вточен.
Где горилкой,
удалью
и кровью
Запорожская
бурлила Сечь,
проводов уздой
смирив Днепровье,
Днепр
заставят
на турбины течь.
И Днипро
по проволокам-усам
электричеством
течѣт по корпусам.
Небось, рафинада
и Гоголю надо!
Мы знаем,
курит ли,

пѣт ли Чаплин;
мы знаем
Италии безрукие руины;
мы знаем,
как Дугласа
галстук краплен...
А что мы знаем
о лице Украины?
Знаний груз
у русского
тощ —
тем, кто рядом,
почѣта мало.
Знают вот
украинский борщ.
Знают вот
украинское сало.
И с культуры
поснимали пенку:
кроме
двух
прославленных Тарасов —
Бульбы
и известного Шевченко, —
ничего не выжмешь,
сколько ни старайся.
А если прижмут —
зардеется розой

и выдвинет
 аргумент новый:
 возьмёт и расскажет
 пару курьёзов —
 анекдотов
 украинской мовы.
 Говорю себе:
 товарищ москаль,
 на Украину
 шуток не скаль.
 Разучите
 эту мову
 на знамёнах —
 лексиконах алых, —
 эта мова
 величава и проста:
 «Чуешь, сурмы загралы,
 час расплаты настав...»
 Разве может быть
 затрёпанней
 да тише

слова
 поистасканного
 «Слышишь»?!
 Я
 немало слов придумал вам,
 взвешивая их,
 одно хочу лишь, —
 чтобы стали
 всех
 моих
 стихов слова
 полновесными,
 как слово «чуешь».
 Трудно
 людей
 в одно истолочь,
 собой
 кичись не очень.
 Знаем ли мы украинскую ночь?
 Нет,
 мы не знаем украинской ночи!

БОРГ УКРАЇНИ

Чи знаєте ви
 українську ніч?
 Ні,
 ви не знаєте української ночі!
 Тут
 небо
 від диму
 дедалі чорніш
 і герб
 зорею п'ятикутною
 блискоче.
 Де горілкою,
 відвагою
 і кров'ю
 Запорозька
 вирувала Січ,
 загнуждавши
 у дроти Дніпров'я,
 скажуть:
 — Дніпре,
 сили нам позич! —
 І Дніпро
 по вусах дроту,
 по пасах

електричний струм
 несе
 по корпусках.
 Либонь, рафінаду
 і Гоголь радий!
 Ми знаєм,
 чи курить Чаплін,
 чи чарку хилить;
 ми знаєм
 Італії безрукі руїни;
 Ми Дугласів галстук
 напам'ять завчили...
 А що ми знаєм
 про лице України?
 Знань
 у росіянина
 не глибока товщ —
 тим, хто поруч,
 пошани мало.
 Знаємо лиш
 український борщ,
 знаємо ще
 українське сало.
 І з культури

знань не широченько:
окрім двох
уславлених Тарасів —
Бульби
та відомого Шевченка, —
ані з місця руш,
як не старайся.
Притиснеш його —
дурницю зморозить,
викладе весь
вантаж розумовий:
візьме й розповідь
зо двоє курйозів,
анекдотів
української мови.
Я кажу собі:
товаришу москаль,
на Україну
жартів не скаль.
Вивчіть мову цю
зі стягів —
лексиконів мас повсталих, —
велич в мові цій
і простота:
«Чуєш, сурми заграли,

час розплати настав...»
Хіба є щось
звичайніше
й тихіше
за слово,
витерте від уживання, —
«слышишь»?!
Я
немало слів придумав вам,
важу їх,
і хочу,
аж розчуливсь,
щоб зробились
віршів
всіх моїх
слова
важучими,
як слово «чуєш».
На один копил
людей не ліч,
щоб сором
не виїв очі.
Чи знаємо ми українську ніч?
Ні,
ми не знаємо української ночі!

Переклад Леоніда Первомайського

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть основні мотиви вірша «Борг Україні».
2. Пригадайте, з якого твору Маяковський узяв рядки «*Чи знаєте ви українську ніч? Ні, ви не знаєте української ночі!*».
3. Поясніть, хто такий Чаплін, хто такий Дуглас.
4. Розтлумачте рядок із вірша «*...Італії безрукі руїни...*».
5. Дослідіть, звідки запозичено рядки «*...Чуєш, сурми заграли, час розплати настав...*».
6. Проілюструйте новаторство Маяковського-футуриста.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення із презентацією на одну з тем:
  - Історія написання вірша «Борг Україні»;
  - Українське походження Володимира Маяковського.
2. Об'єднайтеся в пари і порівняйте оригінали та переклади творів Маяковського. Поділіться враженнями з однокласниками/однокласницями.

3.9 Борис Пастернак (1890—1960)

Поетичний стиль **Бориса Пастернака** ґрунтується на здобутках модерністської літератури початку ХХ століття і пов'язаний з естетикою імпресіонізму. Сенс буття, призначення людини, сутність світу — ось проблеми, які хвилювали митця-мислителя упродовж його творчого шляху. Поезія Бориса Пастернака — своєрідний психологічний літопис трагедії ХХ століття.

3.9.1 Життя і творчість Бориса Пастернака

Борис Леонідович Пастернак народився 10 лютого 1890 року в Москві. У будинку його батька Леоніда Йосиповича Пастернака, відомого художника-графіка, часто бували художник Михайло Врубель, композитори Олександр Скрябін і Сергій Рахманінов, письменник Лев Толстой. Борис зростає в атмосфері мистецтва. Ще до вступу в гімназію Пастернак здобув добру домашню освіту, опанував дві мови — німецьку та французьку. У дитинстві він пережив і перше серйозне творче захоплення — музикою, якою займався близько шести років.

Пастернак порвав із музикою в 1909 році, коли вступив на історико-філологічний факультет Московського університету і захопився філософією. Щоби поглибити свої філософські знання, він поїхав до Німеччини й один семестр провчився у Марбурзькому університеті, вивчав філософію Гегеля та Канта.

Поруч із філософією у Пастернака з'явилося ще одне захоплення — поезія, і саме вона витіснила й переважила все інше в колі його творчих інтересів, стала справжнім життєвим покликанням.

Перші вірші Пастернака були опубліковані в 1913 році в альманасі «Лірика». Хоча спершу він підтримував зв'язок із футуристами та символістами, згодом поет знайшов власний шлях у мистецтві. Поезія Бориса Пастернака від початку була зорієнтована не на революційне перетворення світу, а на утвердження вічних законів природи, мистецтва, людського життя. У перших книгах поет проголосив два основні закони

■ Борис Пастернак

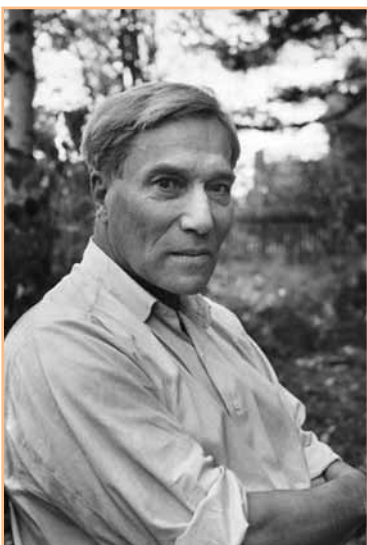
■ Борис Пастернак. 1908 р.

В особі Бориса Пастернака поєднувалися філософ, поет і музикант. Він дивився на світ як філософ, водночас відчував його як тонкий лірик, що прагне вічної гармонії, і саме цим вирізнявся серед поетів ХХ ст.

Борис Пастернак не сприйняв жовтневого перевороту, бо то було порушенням природного розвитку нації.

■ Пастернак із другою дружиною Зінаїдою Нейгауз

■ Борис Пастернак у Переделкіно. 1958 р.

Пастернак передав рукопис роману відразу у два журнали, але цензура заборонила його. У 1957 році «Доктор Живаго» був опублікований за кордоном, в Італії. Упродовж 1957–1958 років роман було перекладено 24 мовами, і лише у 1988 році він вийшов друком на батьківщині письменника.

буття: закон свободи і закон духовно-історичної еволюції. Порушення їх, на думку Пастернака, веде до деградації суспільства.

Діалог літератур

Бориса Пастернака можна порівняти з українськими неокласиками — Миколою Зеровим, Михайлом Драї-Хмарою, Павлом Филиповичем та іншими, які теж мріяли про вільний розвиток людини і розквіт української нації та культури на загальному дереві світового мистецтва. Але цим мріям не судилося здійснитися. У 30-х роках ХХ ст. українських неокласиків переслідували, арештовували, відправляли на Соловки, розстрілювали. Пастернакові доля подарувала триваліше, хоч і складне життя, проте він завжди займав позицію незалежного поета.

У пореволюційні роки Пастернак певний час працював у Театральному відділі Наркомосвіти, а потім у редакції газети «Гудок». У 1921 році поет познайомився з Євгенією Лур'є, молодою художницею, яка згодом стала його дружиною.

1922 року вийшла друком книга ліричних віршів поета «Сестра моя — життя». До середини 1920-х років Пастернак уже був відомий як автор чотирьох поетичних збірок і двох поем.

Атмосфера політичних цькувань і репресій межі 20–30 років ХХ ст., самогубство Маяковського гнітюче вплинули на Пастернака.

Літо 1930 року Пастернак провів під Києвом, в Ірпені. Там він познайомився із Зінаїдою Нейгауз, котра стала його другою дружиною. Тривога поета вщухла, він відчув новий приплив творчих сил. Збірка віршів того часу називається «Друге народження».

У країні тривали політичні розправи з видатними діячами культури того часу. У 1939 році на Пастернака завели справу в НКВС. Приводом для цього стала його дружба із режисером Всеволодом Мейєрхольдом, якого заарештували і звинуватили у зв'язках з іноземними розвідками. Пастернак марно намагався врятувати друга. Яким чином самому письменнику вдалося уникнути арешту, невідомо. Його припинили друкувати. Єдине, чим поет заробляв тоді на життя,

були переклади (з Ф. Петрарки, В. Шекспіра, Й. В. Гете, А. Міцкевича, Т. Шевченка, Г. Гейне).

Початок Другої світової війни поет зустрів на дачі в селищі Переделкіно під Москвою. Улітку 1943 року Пастернак у складі письменницької бригади виїжджав на фронт.

Восени 1945 року Борис Пастернак почав працювати над романом, про який мріяв усе життя. Роман «**Доктор Живаго**» він писав як духовний заповіт нащадкам. Герой твору Юрій Живаго — лікар, який, незважаючи ні на що, зберіг у собі відчуття особистої свободи, здатність мислити й кохати. Його смерть символічна: герой не може жити у світі зла і насильства. Роман закінчується віршами Юрія Живаго, які несуть світло високої духовності й цим самим заперечують темряву й морок жорстокості.

У 1958 році Борисові Пастернаку присудили Нобелівську премію з літератури «за видатні досягнення в сучасній ліричній поезії і на традиційній ниві великої російської прози». У зв'язку з цим навколо постаті поета та його роману розгорнулося ідеологічне цькування. Письменник був змушений відмовитися від премії, але його виключили зі Спілки письменників СРСР.

Важка ідеологічна атмосфера, у якій перебував Пастернак, остаточно підірвала його сили й ослаблене здоров'я (ще працюючи над романом, він переніс інфаркт). 30 травня 1960 року письменник помер.

3.9.2 Філософська спрямованість творчості митця. Засоби художньої виразності

Борис Пастернак зробив неоціненний внесок в російську і світову поезію ХХ століття. Висока майстерність і неповторна тональність віршів висунули поета на одне з чільних місць у могутньому поетичному русі «срібної доби» та забезпечили йому очевидну репутацію у поезії наступних десятиліть.

У ранній поезії Пастернак прагнув до «матеріальної виразності», у зрілій ліриці поет намагався досягнути глибинну сутність речей, осмислити життя в його філософському вимірі. Він створив філософську поезію, насичену складними питаннями епохи, які вирішував насамперед з моральної позиції.

Борис Пастернак посів у європейській поезії місце значного та оригінального лірика, його ритми, образи й метафори справили вплив на творчість багатьох поетів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, яку роль відіграла у мистецькому становленні поета сімейна атмосфера.
2. Розкрийте, як відобразилося у поезії Бориса Пастернака його захоплення музикою та філософією.
3. Проаналізуйте, чому поет, який починав як футурист, пізніше відійшов від цього літературного напрямку.
4. Розгляньте, які мотиви переважають у ліриці Бориса Пастернака.
5. Пригадайте, за що Бориса Пастернака виключили зі спілки письменників. Як ви оцінюєте ці події?
6. Поміркуйте, чому Пастернак приписав героєві роману «Доктор Живаго» авторство своїх найкращих поезій.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення із презентацією на одну з тем:

- Роман Бориса Пастернака «Доктор Живаго»;
- Борис Пастернак і Україна.

3.9.3 Поезія «Гамлет»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Вірш «Гамлет» був написаний Борисом Пастернаком у 1946 році і увійшов у знаменитий роман «Доктор Живаго», саме цей вірш відкриває цикл поезій головного героя.

Борис Пастернак перекладав російською мовою трагедію «Гамлет» Вільяма Шекспіра й, працюючи із першоджерелом, ніби відчував біль головного героя.

Починається вірш наче від імені актора, який готується до ролі Гамлета на сцені. Проте поет одразу переходить до філософських узагальнень. Сцена в його вірші — це і сцена життя, де розігрується драма кожної людини, і сцена вічності, де шепоче в Гетсиманському саду слова молитви про чашу Ісус Христос. Створений поетом образ — це і актор, який грає Гамлета, і шекспірівський Гамлет, і Юрій Живаго, і сам Пастернак, і будь-яка людина, перед якою рано чи пізно постає проблема життєвого вибору.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

ГАМЛЕТ

Гул затих. Я вышел на подмости.
 Прислонясь к дверному косяку,
 Я ловлю в далёком отголоске,
 Что случится на моём веку.
 На меня наставлен сумрак ночи
 Тысячью биноклей на оси.
 Если только можно, Авва Отче,
 Чашу эту мимо пронеси.
 Я люблю Твой замисел упрямый
 И играть согласен эту роль.
 Но сей час идёт другая драма,
 И на этот раз меня уволь.
 Но продуман распорядок действий,
 И неотвратим конец пути.
 Я один, всё тонет в фарисействе.
 Жизнь прожить — не поле перейти.

ГАМЛЕТ

Гомін стих. Я став на краю кону,
 Похиливсь у роздумі німім
 І ловлю в далекім відгомоні —
 Що то буде на віку моім.
 Проти мене чорна темінь ночі —
 Тисячі очей в сліпій лорнет.
 Якщо тільки можна, Авва Отче,
 Чашу цю від мене відверни.
 Я люблю той задум Твій незламний
 І я згоден роль оту нести,
 Тільки зараз грають іншу драму,
 І мене на цей раз відпусти.
 Але все накреслено у слові
 І фінал уже призначив Ти.
 Я один крізь фарисейську повинь.
 Вік прожить — не ниву перейти.

Переклад Євгена Сверстюка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного вірша.
2. Схарактеризуйте композицію поезії «Гамлет».
3. Простежте за еволюцією ліричного героя в поезії.
4. Поміркуйте, яким настроєм пройнятий вірш. Якими обставинами життя поета він викликаний?
5. Порівняйте оригінал і переклад твору. Поміркуйте, як саме перекладачеві вдалося передати настрій оригінального тексту.

3.9.4 Вірш «У всьому хочу я дійти самої суті...»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Вірш «У всьому хочу я дійти самої суті...» написаний у 1956 році. Це поетичне кредо Пастернака, підсумок його роздумів про поезію та роль поета.

Поезія, на думку митця, сповнена звуками, запахами, голосами природи, як і обожнювана ним музика. А еталон істинного мистецтва — твори його улюбленого композитора Шопена.

Природа як образ гармонії, як ідеал часто протиставляється в мистецтві життєвій метушні і штучності. Та для митця немає і не може бути нічого, що не може вмістити поезія. Для нього сповнені значущості найменші дрібниці реального життя, у яких заховано «сутність днів», що минули.

Творчість вимагає від художника найвищої напруги всіх духовних сил, вважає поет, з якою порівняна тільки «натягнута тятива тугого лука». Ця метафора, яка завершує вірш, стосується як творчості, так і життя поета, що втілив у своїх рядках сутність не тільки власного життя, а й своєї епохи.

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Послухайте вірш «У всьому хочу я дійти самої суті...» у виконанні різних акторів.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Проаналізуйте, як поет розуміє творчість. Що можна сказати про ліричного героя вірша?
2. Поміркуйте, з якою метою поет використовує у вірші умовний спосіб.
3. Простежте, якими образними засобами користується поет у вірші.

3.9.5 Поезія «Зимова ніч»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Узимку 1946 року Борис Пастернак написав вірш «Зимова ніч». Ця зима була поворотною в житті поета: він почав роботу над романом «Доктор Живаго» й познайомився з Ольгою Івінською, яка стала прототипом головної героїні твору. Ольга була набагато молодша за Бориса Пастернака, та між ними виникло справжнє кохання.

Вірш «Зимова ніч» написаний під впливом реальних подій у житті Пастернака. Проте талант великого поета перетворив життєву історію в дивовижний сплав вишуканої інтимної та глибокої філософської лірики.

Витончене відтворення особистих почуттів, виняткову музикальність тексту, філософська глибина та зворушливий ліризм — усе це робить вірш «Зимова ніч» справжнім шедевром.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ**ЗИМОВА НІЧ**

Мело, мело по всій землі,
 Мело, сніжило.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.
 Злітався сніг і вирував
 Перед шибками,
 Так влітку на вогонь мошва
 Летить роями.
 Ліпила віхола на склі
 Кружки і стріли.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.
 І протяг тіні хилитав,
 І мимоволі
 Схрестились руки і уста,
 Схрестились долі.

І черевички з ніг самі
 Упали м'яко.
 І віск із нічника слізьми
 На плаття капав.
 Все поглинала на землі
 Хуртеча біла.
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.
 На свічку дихала імла,
 Й спокуси сила
 Хрестоподібно підняла,
 Як ангел, крила.
 І доки хуга по землі
 Мела, сніжила,
 Свіча горіла на столі,
 Свіча горіла.

Переклад Леоніда Талалая

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте ідейно-художнє навантаження образів-символів у вірші «Зимова ніч».
2. Розгляньте особливості композиції вірша.
3. Поясніть, чим пояснюється особлива мелодійність поезії «Зимова ніч».
4. Розкрийте роль повторів у поезії «Зимова ніч». Якого змісту набуває образ запаленої свічки?
5. Знайдіть у тексті поезії «Зимова ніч» деталі, які характеризують повсякденне життя. Яку художню роль вони відіграють?
6. Дослідіть, як у поезії «Зимова ніч» поєднуються філософський і побутовий плани.
7. Схарактеризуйте художні засоби, які використовує поет.
8. Вивчіть напам'ять вірш Бориса Пастернака «Гамлет» або «Зимова ніч».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Послухайте романс на слова вірша Б. Пастернака «Зимова ніч». Поділіться враженнями з однокласниками/однокласницями.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

uk.wikipedia.org/wiki/Пастернак_Борис_Леонідович

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Гійом Аполлінер — французький поет першої половини ХХ століття, один із засновників авангардизму в поезії. Аполлінер запровадив термін «сюрреалізм», створив нові поетичні жанри. Сповнена суму й жалю за загиблими антивоєнна поезія-каліграма **«Зарізана голубка й водограй»**. У мелодійній поезії **«Міст Мірабо»** поету вдалося передати дух норманських народних пісень.

Райнер Марія Рільке — австрійський поет-новатор. Широковідомий вірш Рільке **«Згаси мій зір...»** зі збірки «Книга годин», написаної під впливом вражень від відвідання Києво-Печерської лаври. Вірш **«Орфей, Еврідіка, Гермес»** — перше звернення Рільке до образу Орфея, який став для нього уособленням поезії, її високої місії. Після збірки **«Сонети до Орфея»** поета назвали Орфеєм ХХ століття.

Федеріко Гарсія Лорка — найвидатніший іспанський поет і драматург ХХ століття. У творчості Гарсія Лорки гармонійно поєдналися глибинне фольклорно-міфологічне відчуття й експериментальні шукання. Казкове та буденне тісно переплітається у поезії **«Про царівну Місяцівну»** зі збірки «Циганський романсеро». Найвідоміша поезія Гарсія Лорки — вірш **«Гітара»** зі збірки «Канте хондо».

«Срібна доба» — унікальне явище російської поезії, її духовний злет. Поетичне розмаїття «срібної доби» дало світу багатьох геніальних поетів, що переросли рамки літературних течій і напрямів, у яких вони починали свій творчий шлях.

Олександр Блок — найяскравіший представник російського символізму. Його книга «Віршів про Прекрасну Даму» чарує чистотою поетичного звучання і силою любовного почуття. Згодом геніальний художник переріс рамки символістської естетики. Героїня відомої поезії **«Незнайома»** — та сама таємнича Дама поезії Блока, але із земними рисами.

Анна Ахматова починала свій творчий шлях у колі акмеїстів. Уперше жінка заговорила поетичним голосом такої сили. Весь світ ранньої лірики Ахматової пов'язаний із коханням, яке вона назвала «п'ятою порою» року.

У своїй подальшій творчості поетеса показала глибоку драму батьківщини у криваві роки, але не відмовилась від неї. Її поема **«Реквієм»** — поетичний пам'ятник трагедії народу в добу сталінських репресій.

Володимир Маяковський — найталановитіший представник російського футуризму. Творча спадщина Маяковського відзначається активним новаторством у царині поетичної мови, системи віршування, жанрів. Поет звертається до теми призначення людини, сенсу її земного існування (вірш **«Послухайте!»**), стверджує, що неможливо прожити без краси (вірш **«А ви змогли б?»**). На диво сучасно звучить поезія Маяковського **«Борг Україні»**.

Борис Пастернак зробив неоціненний внесок у російську і світову поезію ХХ століття. Поет прагнув досягнути глибинну сутність речей, осмислити життя у його філософському вимірі (як у вірші **«У всьому хочу я дійти самої суті...»**). Поезія Пастернака вражає як витонченим відтворенням особистих почуттів (вірш **«Зимова ніч»**), так і бездонною філософською глибиною (вірш **«Гамлет»**).

Розділ 4

Антиутопія у світовій літературі

4.1 Розвиток жанру антиутопії у ХХ ст.: ознаки та представники

Утопія як літературний жанр — це абстрактна модель ідеальної соціальної системи. Термін «утопія» (від лат. *u* — немає і *topos* — місце, тобто місце, якого немає) походить із назви роману англійського письменника XVI ст. Томаса Мора «Острів Утопія», де змальовано ідеальну державу, у якій усе збудовано за законами розуму та всі люди рівні.

- Мегафони пропаганди на ілюстрації до роману антиутопії Герберта Веллса «Сплячий прокидається»

Антиутопія — це зображення в літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментами над людством задля його «поліпшення», певних, часто принадливих соціальних ідеалів, антитеза утопії.

Якщо класична утопія народилася з теорії, то антиутопія продиктована крахом усіх реальних утопій ХХ століття. У цьому сенсі дві жанрові моделі «утопія» — «антиутопія» можна вважати тезою і антитезою.

В антиутопії виражений протест проти насильства, абсурдності існуючого суспільного устрою, безправного становища особистості. Автори антиутопій, спираючись на аналіз реальних суспільних процесів, за допомогою фантастики намагалися передбачити їхній розвиток у майбутньому, попередити про небезпечні наслідки.

Фантастика становить основу поетики антиутопії, але не будь-який фантастичний твір є антиутопією. Антиутопічні суспільства описані в багатьох художніх творах, дія яких найчастіше відбувається в майбутньому. Свого роду ранньою технократичною антиутопією є літаючий острів Лапута, описаний **Джонатаном Свіфтом** у третій частині «Мандрів Гуллівера». Елементи антиутопії можна знайти й у таких класиків жанру наукової фантастики, як **Жуль Верн** («П'ятсот мільйонів Бегуми») і **Герберт Веллс** («Сплячий прокидається», «Перші люди на Місяці», «Машина часу»).

Розквіту жанр антиутопії досяг у ХХ столітті. Пригадайте тотальне суспільство споживання, у якому пожежні спляють книжки, здатні збентежити уми обивателів, змальоване **Реєм Бредбері** в романі «451 градус за Фаренгейтом».

До другої половини ХХ століття домінантним жанром була **соціальна антиутопія**, але після Другої світової війни усвідомлення негативних наслідків діяльності людини — науково-технічного прогресу, урбанізації, масштабних впливів на природу, перегонів з озброєння сприяло створен-

ню нових моделей антиутопії: *екологічної, технологічної, політичної* тощо.

НАЙВІДОМІШІ АНТИУТОПІЇ

Євгеній Замятін «Ми» (1920). Особистість і тоталітарна держава; застереження людства	Андрій Платонов «Котлован» (1930). Трилогія-літопис трагічної сталінської доби	Гастингс Маслоу «Місто вічної ночі» (1920). Історія встановлення "нацистської утопії" в Німеччині	Карел Чапек «Війна з самандрами» (1936). Застереження світу про загрозу фашизму, заклик до дій	Олдос Гакслі «Прекрасний новий світ» (1932). Критика «механічної» цивілізації американського типу; передбачення, застереження, тривога за майбутнє	Джордж Орвелл «1984» (1948). Деградація особистості в тоталітарній системі
---	---	--	---	---	---

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Модернізованим варіантом антиутопії став класичний **кіберпанк** — жанр наукової фантастики, що відображає занепад людської культури на тлі технологічного прогресу в комп'ютерну епоху.

Російський письменник, публіцист, драматург **Євгеній Замятін** (1884—1937) був більшовиком, потім вийшов із партії. У 1920 році написав роман **«Ми»**, який започаткував жанр антиутопії ХХ століття. Роман ходив у списках, у 1925 році був виданий за кордоном англійською мовою, у 1927-му — російською. На батьківщині письменника роман був виданий уперше в кінці 1990-х років.

У романі «Ми» змальовано майбутнє, у якому відмова людей від власної особистості стала основою добробуту: кожний отримує ситий спокій, посильне заняття, задоволення всіх потреб в обмін на повну відмову від власних почуттів, прагнень і бажань. Саме поняття «людина» замінено тут поняттям «номер» (усі мешканці Єдиної держави, одягнені в уніформу, носять на грудях золоті бляхи з номерами). Тих, хто відмовляється підкорятися бездушній Єдиній державі, безжалюно знищують.

Деталі описаного у Замятіна тоталітарного суспільства: лоботомія для інакомислячих, загальне стеження за допомогою «жучків», маніпуляції суспільною свідомістю за допомогою засобів масової інформації, заборона на емоції, синтетична їжа — увійшли до класичного арсеналу жанру. Дійсність у Радянському Союзі перевищила найгірші побоювання письменника, мільйони людей стали «номерами» у сталінських концтаборах.

■ Євгеній Замятін

■ Ілюстрація до роману Євгенія Замятіна «Ми»

■ Ілюстрація до роману Олдоса Гакслі «Прекрасний новий світ»

На час виходу друком роману «Прекрасний новий світ» **Олдос Гакслі** (1894–1963) був уже автором есеїв, поезій та кількох романів.

«Прекрасний новий світ» зробив його знаменитим письменником. Дію у романі перенесено на шістсот років уперед, у майбутній світ, перенасичений технікою, яка, здавалося б, полегшує життя. Але технократія тут уже настільки розвинута, що маніпулювання людиною відбувається на рівні біохімії й генетики. Людей вирощують у своєрідних інкубаторах, де в них закладають необхідні для майбутнього життя й діяльності функції та навички. Книжок тут не знають, усе природне заборонене, у тому числі й людські почуття. Кожен має чітко визначене місце, усі навкруг задоволені, бо від негараздів рятують всевладні пігулки.

Важливий тут не фантастичний, а філософський аспект. Технічно довершений, цей майбутній світ цілковито знеособлений і непридатний для існування в ньому повноцінної людини. Тут ліквідовано такі поняття, як сім'я і любов, дітей вирощують штучно з використанням досягнень генної інженерії і клонування, а всі психологічні проблеми вирішують за допомогою легкого наркотику під назвою «сома». Літочислення в «чудовому новому світі» ведеться від Різдва Генрі Форда, творця масового виробництва.

Україна і світ

Перша українська антиутопія — роман Володимира Винниченка «Сонячна машина» (1928).

Після майже столітньої перерви в Україні твори в жанрі антиутопії почали з'являтися один за одним. У 2011–2014 роках Юрій Щербак видав трилогію політичних трилерів: «Час смертохристів: Міражі 2077 року», «Час Великої Гри. Фантоми 2079 року», «Час тирана. Прозріння 2084 року».

Також у жанрі антиутопії написані «Хронос» Тараса Антиповича (2011), «Маша, або Постфашизм» Ярослава Мельника (2013), «Червона зона» Артема Чапая (2014), «Кагарлик» Олега Шинкаренка (2014), «Коли у місті N дощить» Марії Косян (2015).

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте особливості роману-антиутопії як жанру літератури.
2. Назвіть авторів класичних антиутопій.
3. Простежте розвиток жанру антиутопії в ХХ столітті.
4. Поясніть, чим антиутопії відрізняються від наукової фантастики.
5. Проаналізуйте, про що попереджають людство антиутопії.
6. Поміркуйте, чому в Україні в останнє десятиліття з'явилося багато творів, написаних у жанрі антиутопії.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення або презентацію на теми:

- Жанр антиутопії в українській літературі;
- Жанр антиутопії в кіно;
- Відеоігри в жанрі антиутопії;
- Кіберпанк.

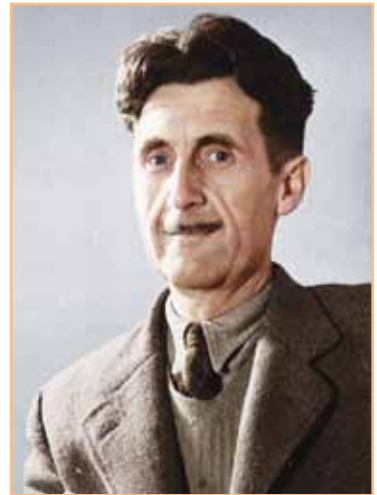
4.2 Джордж Орвелл (1903–1950)

Англієць **Джордж Орвелл** став всесвітньо відомим завдяки двом творам, написаним в останні роки життя: політичній алегорії «**Скотоферма**» («Рай для тварин», «Колгосп тварин») і роману-антиутопії «**1984**», у яких зобразив тоталітарне суспільство.

4.2.1 Життя і творчість Джорджа Орвелла

Джордж Орвелл (справжнє ім'я *Ерік Артур Блер*) народився в Індії, яка тоді була частиною Британської імперії. Його батько, Річард Блер, служив в одному з департаментів індійської адміністрації Великої Британії, мати була дочкою французького торговця. Коли Еріку виповнилося 8 років, його влаштували до приватної підготовчої школи у графстві Сассекс. Проявивши неабиякі здібності в навчанні, хлопчик одержав стипендію для подальшого навчання в Ітоні, найпривілейованішій приватній школі Великої Британії. Уже в 6 років Ерік твердо знав, що буде письменником, а в Ітоні визначилося коло його літературних пристрастей — Джонатан Свіфт, Ісаак Стерн, Джек Лондон.

Сім'я Блерів була аристократична, але бідна. Після закінчення навчання Ерік поїхав до східних колоній, як колись його батько й тисячі інших незаможних англійців. Він служив в імперській поліції, спочатку

■ Джордж Орвелл

Олдос Гакслі був учителем Еріка в Ітоні.

Святий Джордж — патрон Англії, Орвелл — невеличка річечка на тихій англійській півночі.

■ Джордж Орвелл на Бі-Бі-Сі

Орвел першим застосував термін «холодна війна» в есе «Ви і атомна бомба», написаному 10 жовтня 1945 року.

■ Джордж Орвелл із сином Річардом

в Індії, потім у Бірмі. У 1927 році Блер пішов у відставку й переселився до Лондона, потім до Парижа — осередку європейської богемі. Проте майбутній письменник вів аж ніяк не богемний спосіб життя, він жив у робочому кварталі, де заробляв миттям посуду.

1933 року Блер опублікував збірку нарисів «Фунти лиха в Парижі і Лондоні» під псевдонімом *Джордж Орвелл*.

1934 року побачила світ книга «Бірманські будні», у якій автор розповів про роки, проведені на службі в колоніях Британської імперії. У 1935 році було опубліковано роман «Дочка священика» і низку робіт із найрізноманітніших питань — політики, мистецтва, літератури.

Наприкінці 1936 року, коли в Іспанії почалася громадянська війна, Орвелл, як кореспондент Бі-Бі-Сі та лондонської газети «Обзервер», вирушив до Іспанії. Там він зіткнувся з таємною війною Сталіна за монопольний вплив на міжнародний комуністичний рух, на власні очі побачив, як агенти НКВС розправляються з політичними противниками. 1938 року Орвелл опублікував книгу «Данина Каталонії» — одну з найправдивіших розповідей про громадянську війну в Іспанії.

Під час Другої світової війни Джордж Орвелл працював на Бі-Бі-Сі, потім — редактором літературного відділу в газеті, а наприкінці війни — репортером у Європі.

У 1944 році Ерік та його дружина Елін Блер всиновили немовля, хлопчика назвали Річардом. Але вже за рік під час операції Елін померла. Після втрати дружини Орвелл із сином переселився на відлюдний острів на узбережжі Шотландії, де працював, майже ні з ким не спілкуючись. Тут він завершив роман «1984», який було опубліковано в 1949 році. Помер письменник у Лондоні в січні 1950 року у віці 46 років від туберкульозу.

4.2.2 Зв'язок творчості Джорджа Орвелла із соціально-історичною ситуацією доби

Ще в рецензії на «Майн кампф», надрукованій 1934 року, Орвелл поставив поруч імена Гітлера й Сталіна. Пізніше він дедалі наполегливіше зазначав спільність тоталітарних методів обох диктаторів. 1943 року, коли

Сталін розпустив Комінтерн, аби підкреслити свою відмову від ідеї світової революції і свою лояльність до союзників по антигітлерівській коаліції, Орвелл написав різко антисталінський памфлет «**Скотоферма**» («Колгосп тварин», англ. Animal Farm), де в хижому кабані Наполеоні з його незмінною люлькою в зубах легко впізнати Сталіна. Завершивши роботу над рукописом у лютому 1944 року, Орвелл після відмови декількох видавництв зміг опублікувати її лише в 1945 році. Видавців лякав відверто антисталіністський характер книги. Адже йшла війна, і перед загрозою фашистського рабства московські політичні процеси і радянсько-німецький пакт про ненапад витіснялися на периферію суспільної свідомості — на карту було поставлено свободу Європи. У той час і в тих умовах критика сталінізму неминуче асоціювалася з випадом проти СРСР.

Роман-антиутопія «**1984**» став ідейним продовженням «Скотоферми». У ньому Орвелл зобразив майбутнє тоталітарне суспільство як ієрархічний лад, заснований на фізичному й духовному поневоленні, пронизаний загальним страхом, ненавистю. У цій книзі вперше пролунав відомий вислів «*Старший брат пилює за тобою*» (тут і далі переклад Віктора Шовкуна).

У Великій Британії видано повне 20-томне зібрання творів Орвелла. Твори письменника перекладено 60 мовами.

У колишньому СРСР творчість Орвелла стала відома читачеві з 1988 року, коли в журналах було опубліковано «Ферму тварин» («Скотоферму»). У той же період було зняте багаторічне табу з іншої антиутопії Джорджа Орвелла — «1984», роману, що в СРСР або замовчувався, або трактувався як антирадянський, реакційний.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про Джорджа Орвелла.
2. Поясніть, які події навели письменника на думку написати антиутопії.
3. Поміркуйте, чому твори Джорджа Орвелла до сьогодні користуються популярністю.
4. Пригадайте, коли твори Орвелла стали відомі читачам у колишньому СРСР. На вашу думку, чому?

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Доберіть п'ять найяскравіших висловлювань Джорджа Орвелла про літературну творчість. Поясніть, чим вони привернули вашу увагу.
2. Підготуйте презентацію «Літературний портрет Джорджа Орвелла», використовуючи його висловлювання про свою творчість. Поділіться враженнями від роботи в соціальних мережах.

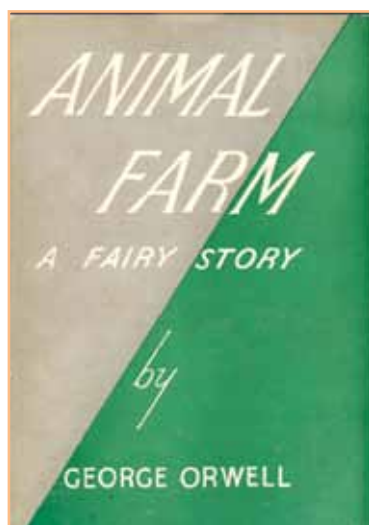
4.2.3 «Скотоферма»

«**Скотоферма**» (в інших перекладах також: «Ферма “Рай для тварин”», «Колгосп тварин», «Ферма тварин», «Скотохутір», «Хутір тварин») — повість-антиутопія Джорджа Орвелла, написана у 1943—1944 роках, уперше видана 17 серпня 1945 року.

- М. Григоріїв. Обкладинка першого видання українською мовою. Мюнхен. 1947 р.

Повість-антиутопія «Скотоферма» Джорджа Орвелла посідає 61-ше місце в «Рейтингу 100 найкращих книг усіх часів» журналу «Ньюсвік».

- Обкладинка першого видання повісті Орвелла

Видання «Колгоспу тварин» українською мовою 1947 року — перший переклад «Animal Farm» з англійської іншими мовами. Перекладач умовив автора написати передмову, і Орвелл навіть видав книгу власним коштом. Видання було призначене для українців, які перебували в окупаційній зоні армії США.

У «Скотофермі» відображено переродження революційних принципів і програм, тобто поступовий перехід від ідей загальної рівності і побудови утопії до диктатури і тоталітаризму. Цей твір — притча, алегорія на жовтневий переворот 1917 року і наступні події в СРСР під час становлення та існування епохи сталінізму перед Другою світовою війною.

Орвелл як соціаліст і член Незалежної лейбористської партії критично ставився до Йосипа Сталіна та керованої з Москви політики комуністичних партій, особливо після участі у громадянській війні в Іспанії.

Ідея написання «Скотоферми» виникла в автора, коли він, невдовзі після повернення з Іспанії, побачив, як малий хлопець б'є коня. Після цього Орвелл «взявся перекладати теорію Маркса на мову тваринячих понять» — де, замість визискування буржуазією пролетаріату, люди експлуатують домашню худобу.

У повісті зображено еволюцію тварин (які вигнали з ферми її попереднього власника, жорстокого містера Джонса) від безмежної свободи до диктатури свині на прізвисько Наполеон.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

На фермі «Садиба», яка розташована поруч із містечком Віллінгдон в Англії, зріє повстання. Фермою володіє місцевий фермер-алкоголік містер Джонс, справи в нього йдуть кепсько.

Уночі старий кнур збирає в коморі всіх тварин ферми та виголошує полум'яну промову про те, що причиною їхнього рабства та злиднів є Джонс, який привласнює собі плоди їхньої праці. На його думку, єдиним виходом із ситуації є повстання, тобто як тільки тварини звільняться від людини, то відразу стануть багатими і щасливими.

Очолили повстання свині, які вважалися найрозумнішими тваринами на фермі. На чолі з лідерами Наполеоном і Сніжком тварини прогнали Джонса і стали господарями ферми, яку перейменували на «Скотоферму».

Тварини проголосили сім заповідей, яких усі мають дотримуватися:

1. Хто ходить на двох ногах, є ворогом.
2. Хто ходить на чотирьох ногах або має крила, є другом.
3. Тварини не носять одяг.
4. Тварини не сплять у ліжку (пізніше додали: із простирадлами).
5. Тварини не п'ють спиртного (пізніше додали: надміру).
6. Тварина не вб'є іншу тварину (пізніше додали: без причини).
7. Усі тварини рівні (пізніше додали: але деякі рівніші за інших).

Тварини, які жили на «Скотофермі», вважали себе вільними і щасливими, незважаючи на те, що їм доводилося працювати від заходу до світанку. Та ось на одному із зібрань Наполеон захопив владу на фермі, спираючись на підтримку десяти величезних псів, яких він сховавав ще цуценятами та виростив. Інший лідер повстання, Сніжок, утік, і його більше ніхто не бачив.

Щоб полегшити собі життя, тварини вирішують збудувати вітряк. Вони всі завзято працюють, та одного разу буря знищує майже закінчену споруду. Наполеон оголошує, що це диверсія втікача Сніжка, і заочно засуджує його до смерті. За наказом Наполеона собаки страчують декількох тварин і птахів за звинуваченнями в таємному зв'язку зі Сніжком. Поступово, одну за одною, Наполеон виправляє, а потім і зовсім скасовує всі заповіді, крім однієї. Та ця найголовніша заповідь тепер виглядає так: *«Усі тварини рівні, але деякі рівніші за інших»*.

Усі рішення на «Скотофермі» приймають Наполеон і наближені до нього свині. За кілька років уже не залишилося тварин, які пам'ятають часи повстання. Свині переселяються до будинку Джонса, надягають його одяг, п'ють його вино, грають у карти з людьми — сусідами з інших ферм. Закінчується повість сваркою людей і свиней, у якій *«неможливо визначити, хто є хто»*.

Художні образи героїв «Скотоферми» мають або конкретні історичні, або узагальнені прототипи. Трудяга-кінь символізує робітничий клас, що бачить єдину можливість поліпшити своє життя шляхом щоденної праці. Багатостраждальні кури є символом радянського селянства. Дисидентський прошарок суспільства, який уособлює старий віслук, здебільшого все мовчить, але періодично без особливого успіху відкриває тваринам очі на дії влади.

Україна і світ

На сьогодні існує п'ять перекладів книги «Animal Farm» українською мовою, включно з українським перекладом Ігоря Шевченка (під псевдо-

■ Кадр із мультфільму «Ферма для тварин». США, 1955 р.

німом Іван Чернятинський), зробленим у 1947 році. «Вільний переклад» Ірини Дибко «Хутір тварин» (1984) присвячений жертвам Голодомору в Україні. Два переклади українською мовою з'явилися 1991 року: один під назвою «Ферма “Рай для тварин”» (автор Юрій Шевчук) у журналі «Всесвіт», інший — книжкове видання, у якому твір Орвелла називається «Скотоферма» (автор Олексій Дроздовський). Наступного року в журналі «Вітчизна» було опубліковано ще один переклад твору Орвелла Наталі Околітенко під назвою «Скотохутір» із передмовою перекладачки.

Література і культура

У 1954 році у Великій Британії режисери Джой Батчелор і Джон Халас зняли мультфільм «Звіроферма», до якого зроблено український переклад.

У 1977 році гурт Pink Floyd випустив за мотивами повісті альбом «Animals».

У 2014 році Олексій Дроздовський написав п'єсу на дві дії «Скотохутір», в основу якої покладено книжку Орвелла «Колгосп тварин».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що призвело до змін на фермі. Яким стало життя тварин після того, як господаря прогнали?
2. Розкажіть, хто і з яких причин став «лідером революції».
3. Простежте, як ці «лідери» керували фермою та яких зазнали еволюційних змін.
4. Поясніть, що символізує завершення твору. На вашу думку, повість смішна чи сумна?
5. Проаналізуйте, чому події на фермі призвели до сумного фіналу.
6. Поміркуйте, які історичні аналогії можна пригадати, прочитавши «Скотоферму». Кого з відомих історичних осіб можна упізнати за образами героїв твору?

4.2.4 Роман «1984»

Роман «1984» (відомий також під назвою «Тисяча дев'ястсот вісімдесят четвертий») — антиутопія англійського письменника Джорджа Орвелла, написана 1948 року (у назві роману цифри 4 і 8 переставлені місцями) й опублікована 1949-го.

Роман розповідає історію Вінстона Сміта і його деградацію під впливом тоталітарної держави, у якій він живе. Є найвідомішою і найцитованішою антиутопією в літературі.

Роман перекладено 62 мовами. Проте він здійснив значний вплив і на саму англійську мову. Так, термін «орвелліанство» описує дії або організації, що нагадують про тоталітарне суспільство, змальоване в романі, а вислів «*Старший Брат пильнує за тобою!*» позначає будь-який акт спостереження, який сприймається як насильницький. Стали крилатими і такі вислови з антиутопії «1984»: «*Хто керує минулим, той керує*

майбутнім: хто керує сьогодні, керує минулим»; «Війна — це мир, свобода — це рабство, сила — в незнанні».

Були часи, коли роман «1984» сприймався настільки революційно і здавався настільки політично небезпечним, що був заборонений деякими бібліотеками Сполучених Штатів, не кажучи вже про тоталітарні режими.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Дія роману відбувається в 1984 році в Лондоні — головному місті провінції тоталітарної держави Океанія.

Світ контролюють три тоталітарні наддержави — Океанія, Євразія й Остазія, які ведуть між собою нескінченну війну.

Війна ведеться тільки на спірних територіях — жодна з наддержав не нападає на власну територію іншої держави. Така рівновага гарантує, за задумом еліти трьох країн, їхнє вічне панування над світом.

Океанія — держава із жорстоким тоталітарним устроєм. Жителі позбавлені громадянських прав та індивідуальності. Парламенту й уряду не існує, вся влада зосереджена в руках партії, яка поділяється на Зовнішню Партію і Внутрішню Партію. Найвищою суспільною кастою є Внутрішня Партія, до якої входять вищі чини міністерств та інше вище керівництво Океанії. У руках Внутрішньої Партії зосереджена вся влада і багатства Океанії. Члени Внутрішньої Партії отримують велику зарплату і мають доступ до таких рідкісних продуктів, як чай, білий хліб, молоко, справжня кава, вино і фрукти. Середньою кастою є Зовнішня Партія, до якої входять незліченні номенклатурні працівники й нижчі члени Партії. Члени Зовнішньої Партії живуть набагато гірше й постійно перебувають під наглядом Поліції Думок.

У Лондоні розташовані чотири міністерства управління Океанії в пірамідальних будівлях (близько 300 метрів заввишки), на фасадах яких можна побачити три гасла Партії: *«Війна — це мир, свобода — це рабство, сила — в незнанні»*. Назви міністерств є антонімами до їхніх справжніх функцій та прикладом дводумства — Міністерство Миру займається війною, Міністерство Правди — брехнею, Міністерство Любові — тортурами, а Міністерство Достатку морить голодом.

У кожному приміщенні, де бувають члени партії, наявний окремий телеекран — пристрій, що сполучає в собі телевізор з єдиним каналом і відеокамеру, яку не можна вимкнути. Через телеекран цілодобово транслюються передачі та проводиться стеження за членами Зовнішньої Партії. У будинках безпартійних телеекрани відсутні, а в будинках членів Внутрішньої Партії їх можна на деякий час вимкнути.

Формула *«Двічі по два дорівнює п'яти»*, на якій Джордж Орвелл неодноразово робить акцент у романі-антиутопії «1984», прийшла письменнику на думку, коли він почув радянське гасло *«П'ятирічку — за чотири роки!»*.

Багато аспектів океанічного суспільства Орвелл описував, орієнтуючись на еру Сталіна в Радянському Союзі. Наприклад, *«Двохвилинка Ненависті»* подібна до притаманної Сталіну демонізації його ворогів і супротивників, а опис самого Старшого Брата має фізичну подібність до образу Сталіна.

Члени Партії зобов'язані віддавати своїх дітей у військово-політичну молодіжну організацію, де їм нав'язують любов до Партії і Старшого Брата. Також дітей тренують як майбутніх солдатів, інформаторів і співробітників Поліції Думок, наприклад, учать стежити за батьками. У газетах майже щодня з'являються повідомлення про дітей, які викрили родичів у «думкозлочині» і здали їх Поліції Думок.

Найнижчою кастою є безпартійний пролетаріат («новомовою» — *проли*). Проли, на відміну від Зовнішньої Партії, є самі по собі, у їхніх будинках відсутні телеекрани, а в їхньому середовищі поширюються злочинність і спекуляція. Проли становлять близько 85 % усього населення Океанії та є основним джерелом прибутків.

Всюдисущий Старший Брат уособлює партію, його портрети постійно зображують на плакатах і телеекранах.

Освітня система Океанії спрямована на підтримку якомога нижчої здатності населення до мислення.

Офіційна ідеологія Океанії — так званий АНГСОЦ (англійський соціалізм). Офіційна мова країни — «новомова» (англ. *newspeak*) перебуває у стадії переходу від «старої мови» до того стану, коли нею не можна буде висловити жодну небезпечну для Партії думку («думкозлочин»). Перехід полягає не стільки у заміні старих слів новими та спрощенні мовних форм, скільки у скороченні словникового запасу та забороні певних слів і їхніх небезпечних значень. Факт постійного зменшення словникового запасу мови вважається її перевагою.

У романі описано масштабне та послідовне використання державою пропаганди, започатковане тоталітарними режимами Гітлера та Сталіна.

Історію Океанії постійно переписують так, щоб викреслити незручні Партії випадки, неузгодженості з партійною ідеологією, згадування про людей, яких Партія знищила тощо.

В Океанії існує культ перемоги, який підтримується повідомленнями (переважно вигаданими) про нові перемоги на фронті, у назвах багатьох товарів, наприклад поширеного джину та кави, міститься слово «перемога».

Для пролетарів виробляється окремий шар культури, що складається з низькопробних книжок і фільмів переважно на тему сексу та насильства, пісень про любов, які компілюються майже механічно пристроєм, що називається «версифікатор». Проли також люблять грати в лотерею.

В Океанії повна нестача майже всіх продовольчих і непродовольчих товарів, крім алкогольних напоїв (пиво — для пролетарів, джин — для членів Партії). Ціни на спиртне дуже низькі. Замість цукру використовується сахарин, замість чаю — листя чорниці. Джин, кава і шоколад виготовляються із замінників.

«Думкозлочин» — єдиний злочин в Океанії, що карається смертю. Ідеологія проголошує — подумавши про правопорушення, людина сама підписала собі смертний вирок. Репресивний орган, котрий запобігає думкозлочину, — Поліція Думок. «Злочинця» знищують тільки після того, як він щиросердно погоджується з постулатами ідеології і

сам просить для себе смертного вироку за свої «злочини».

Головний герой «1984» *Вінстон Сміт*, 39-річний чоловік, народився в Лондоні. З молодих років він працює в Міністерстві Правди, у відділі документації: у його обов'язки входить унесення змін до документів, які містять факти, що суперечать партійній пропаганді. Сміт, одягнений в уніформу партійного працівника Зовнішньої Партії, зовні вдає, що є прихильником партійних ідей, тоді як у душі глибоко їх ненавидить. Щоб «випустити пару» і не вчинити нерозважливо, він купує щоденник, у якому намагається викладати всі свої сумніви.

Вінстон отримує записку від Джулії, дівчина оспівдується йому в коханні. Вони зустрічаються таємно, бо працюють в одному міністерстві, а вільні романтичні стосунки між чоловіком і жінкою, які є членами партії, суворо заборонені. Вінстона не полишає думка, що вони вже небіжчики. Через деякий час їх заарештовують, бо милий старий, у якого вони винаймали кімнатку, виявився співробітником Поліції Думок.

У Міністерстві Любові Вінстона довго катують. Спочатку він намагається боротися. Проте від постійних фізичних і психічних страждань поступово відрікається від усього, крім своєї любові до Джулії. Проте й цю любов ламають кати.

Коли «вилікуваний» від революційних настроїв Вінстон сидить на волі у кафе й насолоджується життям, він раптом усвідомлює, що зрадив свою любов. У цей час по радіо передають повідомлення про чергову перемогу військ Океанії над армією Євразії. Вінстона охоплює радість, і він розуміє, що повністювилікувався. Тепер він любить тільки Партію і Старшого Брата.

Україна і світ

Уривок із роману Орвелла «1984» переклав Олександр Терех. У 2013 році роман переклав Віталій Данмер. Перший повний український переклад «1984», зроблений Віктором Шовкуном, вийшов друком 2015 року.

■ Кадр із фільму «1984». Велика Британія, 1984 р.

Роман став основою опери Лоріна Маазеля, її світова прем'єра відбулася в Ковент-Гардені в 2005 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Складіть опорну схему-конспект за сюжетом роману «1984».
2. Простежте за динамікою образу головного героя роману «1984».
3. Розкрийте особливості поетики антиутопії за романом «1984».
4. Поясніть, які асоціації у вас виникли після прочитання роману-антиутопії «1984».
5. Підготуйте повідомлення на тему «П'ять ознак антиутопії за творами Джорджа Орвелла».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи та підготуйте повідомлення із презентацією за антиутопіями Джорджа Орвелла на теми:
  - Викриття сутності тоталітарної системи в антиутопіях митця;
  - Боротьба проти страху й рабської покірності в суспільній свідомості в антиутопіях митця.
- Об'єднайтеся в пари і проаналізуйте рекламу творів Орвелла для українського читача. Розробіть свій варіант рекламного повідомлення про один із творів митця і презентуйте його в класі, підкреслюючи переваги своєї реклами.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

http://dolenko.at.ua/news/utopiji_ta_antiutopiji/2016-04-21-52

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Антиутопія — це зображення в літературі небезпечних наслідків, пов'язаних з експериментами над людством задля його «поліпшення», певних, часто принадливих соціальних ідеалів, антитеза утопії.

Розквіту жанр антиутопії досяг у ХХ столітті. Класичними зразками жанру антиутопії вважаються повість **«Скотоферма»** та роман **«1984»** англійського письменника **Джорджа Орвелла**.

У казковій повісті-притчі **«Скотоферма»** автор, вдаючись до сатири, нещадно висміює казармену дійсність тоталітаризму, за якого безправними трудівниками беззастережно маніпулюють хитрі пройдисвіти й політикани.

Роман **«1984»** розповідає історію Вінстона Сміта і його деградацію під впливом тоталітарної держави, у якій він живе. Є найвідомішою і найцитованішою антиутопією в літературі.

Ключові слова:

антиутопія, тоталітарне суспільство.

ВАШІ ПІДСУМКИ

- Антиутопія — літературний жанр, який сформувався у ХХ столітті.
  - так
  - ні
- Класичними зразками жанру антиутопії вважають «Ми» Євгена Замятіна, «Прекрасний новий світ» Олдоса Гакслі та «1984» Джорджа Орвелла.
  - так
  - ні
- В антиутопії виражений протест проти насильства, абсурдного існуючого устрою, безправного становища особистості.
  - так
  - ні

4. Виберіть одну правильну відповідь.

До написання антиутопій Орвелла підштовхнула участь у війні в:

- а) Англії
б) Німеччині
в) Іспанії

5. Виберіть одну правильну відповідь.

Автори антиутопій, спираючись на аналіз реальних суспільних процесів, намагалися передбачити їх розвиток у майбутньому за допомогою:

- а) сатири
б) фантастики
в) гротеску

6. Виберіть одну правильну відповідь.

Антиутопічні суспільства описані в багатьох художніх творах, дія яких найчастіше відбувається у:

- а) майбутньому
б) минулому
в) теперішньому часі

7. Установіть відповідність між авторами та їхніми творами:

1) Олдос Гакслі	а) «1984»
2) Євген Замятін	б) «Прекрасний новий світ»
3) Джордж Орвелл	в) «Ми»
	г) «Місто вічної ночі»

8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «Скотоферма»	а) нумера
2) «1984»	б) Вінстон Сміт
3) «Ми»	в) Наполеон
	г) саламандри

9. Установіть відповідність між тематикою творів та їхніми назвами:

1) спроба тварин на фермі побудувати щасливе життя	
2) тоталітарне суспільство в Океанії та доля Вінстона Сміта	
3) майбутній технократичний світ	
а) «1984» Орвелла	
б) «Прекрасний новий світ» Гакслі	
в) «Скотоферма» Орвелла	
г) «451 градус за Фаренгейтом» Бредбері	

10. Чи справедливим є твердження, що антиутопія продиктована крахом усіх реальних утопій ХХ століття? Відповідь аргументуйте.

11. У чому секрет популярності антиутопій Джорджа Орвелла «Скотоферма» і «1984»?

12. Поміркуйте, чому в Україні в останнє десятиліття з'явилося багато творів, написаних у жанрі антиутопії.

Розділ 5

Проблема війни та миру в літературі ХХ ст.

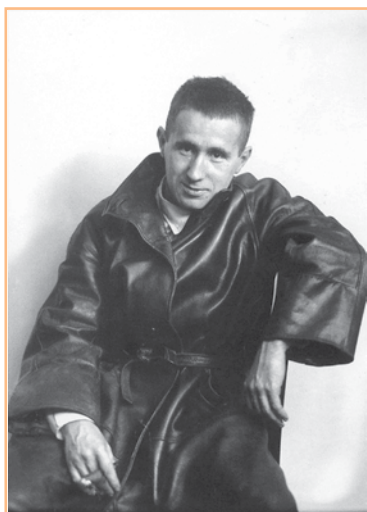
Відлік другої половини ХХ століття розпочинається із Другої світової війни, оскільки саме осмислення її трагічних наслідків найсуттєвіше вплинуло на духовний і моральний клімат на планеті в наступні десятиліття й саме з нею пов'язані історичні події, які визначили подальший розвиток західної цивілізації.

Друга світова війна стала потрясінням для мільйонів людей. Література воєнної тематики — це і лірика високого громадянського звучання, і драматична новелістика про долю людини на війні, і романи-епопеї про антифашистську боротьбу, і література «моральної відповідальності» за трагедію війни кожної окремої людини, і твори-роздуми про сутність війни як такої, її причини й наслідки для людства.

5.1 Німеччина. Бертольт Брехт (1898–1956)

Драматургію **Бертольта Брехта** вважають «важкою» для театральних постановок, однак його твори продовжують з'являтися на світовій сцені. Значення творчості Бертольда Брехта як одного з найвідоміших реформаторів театру поза сумнівом.

5.1.1 Життя і творчість Бертольта Брехта

■ Бертольт Брехт

Бертольт Брехт (повне ім'я — *Ойген Бертольт Фрідріх Брехт*) народився 10 лютого 1898 року в баварському містечку Аугсбурзі в сім'ї директора фабрики з виробництва паперу. У 1908 році він вступив до гімназії.

У роки навчання Брехт ставив шекспірівські п'єси, співав у театрі, акомпанюючи собі на гітарі. Тоді ж з'явилася його перша публікація — вірш у місцевій газеті. Батьки Брехта могли забезпечити синові матеріальний добробут, проте юного бунтівника не приваблювала роль спадкоємця батьківської справи та перспектива затишного бюргерського життя. Свій шлях як драматург Бертольт Брехт починав з одноактних драматичних творів. Першу п'єсу написав у 15 років.

З 1917 року Брехт студіював літературу та філософію, а згодом медицину в Мюнхенському університеті. У 1918 році був мобілізований до

армії, служив санітаром в одному зі шпиталів в Аугсбурзі. Тоді ж його обрали членом солдатської ради. З 1919 року він продовжив навчання в університеті.

У період із 1913 по 1919 роки Брехт написав шість п'єс, які довго залишалися поза увагою режисерів та літературознавців. І лише одну — «Весілля (дрібних бюргерів)» було поставлено пізніше в театрі «Берлінер ансамбль», де користується популярністю і нині.

У листопаді 1918 року, коли робітничий клас Німеччини піднявся на боротьбу за свої права, син директора фабрики Бертольт Брехт порвав із середовищем батьків і пішов власним шляхом. Його обрали членом Ради робітничих і селянських депутатів, створеної в Аугсбурзі. Брехт почав вивчати праці класиків марксизму, зблизився з комуністичною партією Німеччини, у його п'єси та вірші увійшли комуністичні ідеї.

П'єси Брехта цього періоду — експерименти, пошуки і перші художні перемоги. У 1922 році п'єсу «**Барабани серед ночі**» було відзначено престижною Клейстівською премією.

У 1924 році Брехт переселяється до Берліна, згодом працює на посаді драматурга в Німецькому театрі Макса Рейнгардта, виступаючи одночасно як драматург і як теоретик-реформатор театру.

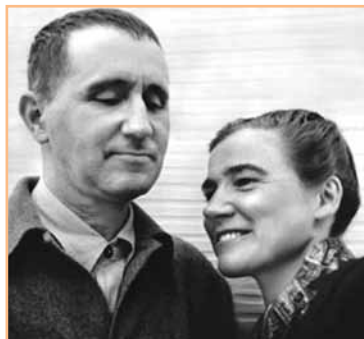
У цей час Брехт активно співпрацює з «політичним театром» режисера Ервіна Піскатора. Ця співпраця вплинула на формування його теоретичних поглядів, він перейняв у Піскатора новий погляд на театр і театральне мистецтво.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Бертольта Брехта як драматурга найбільше цікавив саме театральний глядач, він вважав, що «*театр без контакту з публікою є нонсенс*». Він уважно читав і шанував античну літературу і драматургію, Шекспіра, французьких класицистів, Ібсена і Чехова. Але це не заважало йому розуміти, що навіть спадщина Шекспіра пов'язана з певним етапом розвитку людства і не може бути абсолютним зразком. Брехт вважав недоліком Шекспіра те, що його твори не передбачають, наприклад, «дискусію про поведінку короля Ліра». 📖

Починаючи з другої половини 1920-х років митець розробляє концепцію новаторської драми й успішно апробує її в низці п'єс. Бертольт Брехт і його дружина Хелена Вайгель, яка блискуче грала провідні ролі в його драмах, стають відомими.

■ Брехт із дружиною Хеленою Вайгель

Німецька актриса *Хелена Вайгель* (1900–1971) заснувала у 1949 році театр «Берлінер ансамбль» разом із Бертольтом Брехтом, діяльність театру мала великий резонанс у світі мистецтва. Грала драматичні ролі у п'єсах Брехта (зокрема роль Матінки Кураж).

Широковідомим зробила драматурга «Тригрошова опера» (1928) — зла сатира над світом, де нема різниці між гангстером і бізнесменом, між організованою злочинністю та пристойним суспільством.

■ Пам'ятник Брехту на площі його імені перед театром. Берлін

Бертольт Брехт прагнув зберегти незалежність, він не прийняв німецького громадянства, а продовжував жити на батьківщині із закордонним (австрійським) паспортом, готовий будь-якої миті опинитися по той бік «залізної завіси».

Творча спадщина Бертольта Брехта налічує понад тридцять п'єс, за кількістю постановок його твори поступаються хіба що творам Мольєра і Шекспіра.

П'єси, створені Брехтом в кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст., були позначені ним як «Lehrstücke» («навчальна» або «повчальна» п'єса). «Навчальні» п'єси — різновид музичної п'єси, своєрідний авторський жанр Брехта, який порушував важливі суспільно-політичні проблеми. Це був виклик «театральній рутині», покликаний реалізувати прагнення автора до здійснення агітаційно-виховних завдань мистецтва.

28 лютого 1933 року, на наступний день після підпалу Рейхстагу, Бертольт Брехт змушений був покинути «коричневу» батьківщину та оселився в Данії. Розпочався період еміграції, що тривав довгих п'ятнадцять років аж до 1948 року. У 1935 році Брехта позбавили німецького громадянства.

Талант Бертольта Брехта знаходить визнання за кордоном. Зростає кількість його прихильників, п'єси успішно ставлять на сценах Парижа, Амстердама, Копенгагена. У ці роки драматург написав твори, спрямовані проти мілітаризму і фашизму («Тригрошова опера», 1934; «Гвинтівки Тереси Каррар», 1937; «Матінка Кураж та її діти», 1938; «Життя Галілея», 1939; «Страх і відчай у Третій імперії», 1939; «Швейк у другій світовій війні», 1944 тощо).

Кожна з цих п'єс по-своєму цікава, але є те, що об'єднує їх у єдиний цикл, — це п'єси про неодмінну перемогу людяності над антигуманізмом, світла на темрявою, добра над злом.

У 1940 році нацисти вторглися до Данії, і Брехт був змушений переїхати до Швейцарії, потім до Фінляндії. Попри свою «прокомуністичну» орієнтацію, місцем свого подальшого перебування навесні 1941 року він обрав не Радянський Союз, а США.

Як і інші німецькі письменники, Брехт був зарахований до штату голлівудських сценаристів, проте фільми за його сценаріями практично не знімалися.

У США Брехт продовжує інтенсивно працювати — і як драматург, і як кіносценарист, і як режисер-постановник. Проте умов для повноцінної творчої реалізації він не мав, адже був маловідомим в Америці, до того ж — підозрілим через свої симпатії до комуністичного руху. За шість років перебування тут з'явилося лише кілька його публікацій у газетах та журналах.

У 1947 році Брехта викликали на допит у Комісію з розслідування антиамериканської діяльності. Це стало приводом до рішення покинути Америку. Він виїхав до Швейцарії, а в жовтні 1948 року повернувся до Берліна, сподіваючись, що у соціалістичній Німеччині матиме найкращі можливості для творчості. Справді, він і його дружина вперше в житті отримали власний театр – заснований у 1949 році «Берлінер ансамбль», який швидко здобув славу новаторського. Тут було поставлено п'єси, написані в еміграції, і нові драматичні твори, зокрема **«Кавказьке крей-дяне коло»** (1945).

У травні 1957 року відбулися гастролі «Берлінер ансамблю» у Москві та Ленінграді (тепер Санкт-Петербург). Спектаклі пройшли з успіхом і стали стимулом до постановок п'єс та видання творів Брехта в СРСР.

Проте на тлі інтенсивної режисерської праці різко погіршилося здоров'я письменника. Брехт працював до останніх днів. 10 серпня 1956 року він ще відвідав репетицію. Утім, погане самопочуття змушує його залишити театр. Ще кілька днів він провів удома, переглядаючи свої рукописи. 14 серпня Бертольта Брехта не стало.

Україна і світ

У 60-80-х роках ХХ ст. в Україні було поставлено спектаклі «Матінка Кураж та її діти» (Чернівці), «Тригрошова опера» (Харків, Одеса), «Кавказьке крейдяне коло» (Вінниця), «Кар'єра Артура Уї» (Київ). Українською мовою твори Брехта перекладали В. Митрофанов, Ю. Лісняк, Н. Гордієнко-Андріанова, М. Зісман, Л. Череватенко, В. Коптілов, В. Стус («Життя Галілея») та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що ви знаєте про Німеччину часів Бертольта Брехта.
2. Поясніть, чому Брехт є суперечливою постаттю серед класиків літератури ХХ ст.
3. Розкажіть, як складалося творче життя Брехта. Назвіть найвідоміші його п'єси.
4. Розкрийте причини еміграції письменника.
5. Поясніть, яким ви уявили собі митця. Назвіть основні риси його характеру.
6. Підготуйте твіттер-повідомлення на тему «У життєписі Бертольта Брехта мене найбільше вразило...».

5.1.2 Епічний театр Б. Брехта: теоретичні засади й художня практика

Драматург Бертольт Брехт бажав створити театр, який би спонукав глядача до роздумів та розмірковувань, а не до співпереживання. У своїй праці «Сучасний театр – театр епічний» драматург сформулював його основні принципи, які були повною протилежністю традиційним. У п'єсах Брехта дія вільно переноситься в різні часи, місця, ситуації; переривається відомими брехтівськими піснями-зонгами, що часто не пов'язані з розвитком сюжету; він не ділить п'єсу на акти, вона склада-

Драматург Брехт активно втручався в режисуру і, якщо з'являлася можливість, ставив сам, займаючись з акторами, яким радив ставитися до образу з позиції свідка на суді, пристрасно зацікавленого в з'ясуванні істини.

ється з епізодів, які мають назви, що визначають зміст певної сцени. Автор, актор і музикант у спектаклях Брехта часто звертаються до глядача, руйнуючи межу, що відокремлює зал від сцени.

Для розкриття філософії своїх п'єс Брехт використовував принцип параболи (оповідання віддається від сучасного автору світу, іноді взагалі від конкретного часу, конкретної обстановки, а потім ніби повертається до залишеного і дає його філософсько-етичне осмислення й оцінку).

Концепція «епічного театру» Брехта ґрунтувалася на ідеї створити між глядачем і сценою дистанцію, необхідну для того, щоб глядач міг спостерігати і робити висновок, тобто — аби він далі бачив і більше розумів, ніж сценічні персонажі, аби його позиція стосовно дії була позицією духовної переваги та активних рішень («ефект відчуження»). Таке завдання, згідно з теорією епічного театру, повинні спільно вирішувати драматург, режисер і актор.

Першими творами, у яких втілилися принципи епічного театру, стали комедія «Що той солдат, що цей» (1924–1926) і «Тригрошова опера» (1928).

Брехт розробив схему, яка демонструвала б особливості його театру порівняно з драматичним театром, яку пізніше уточнив.

ДРАМАТИЧНА ФОРМА ТЕАТРУ	ЕПІЧНА ФОРМА ТЕАТРУ
Дія	Розповідь про неї
Залучає глядача до дії	Глядач має статус спостерігача
Виснажує активність глядача	Пробуджує активність
Збуджує емоції глядача	Змушує глядача приймати рішення
Передає хвилювання глядача	Дає глядачеві знання
Глядач — учасник подій	Глядач протиставляється подіям
Навіювання	Аргументування
Людина як відоме	Людина як предмет дослідження
Зацікавленість у розв'язці дії	Зацікавленість ходом дії
Попередня сцена зумовлює наступну	Кожна сцена незалежна
Розвиток	Монтаж
Події розвиваються лінійно	Події розвиваються зигзагами
Мислення визначає буття	Суспільне буття визначає мислення
У центрі уваги — відчуття	У центрі уваги — розум

У виставі можна поєднувати епічні засоби викладу із традиційно драматичними, що Брехт часто робив. Чудову особливість творів драматурга складає поєднання узагальнювальної умовності з безпосередньою життєвістю характерів.

Теорія літератури

Епічна драма (або «відкрита») — драматичний твір, в основу якого покладено синтетичне художнє мислення, внаслідок чого до драматичного роду активно проникають епічні елементи. Це характерно як для драматургії минулого (театр Кабукі і Но в Японії, музична драма в Китаї, «Обітниця Яугандхараяти» в Індії, «Перси» Есхіла у Греції), так і для сучасної драматичної творчості (Б. Брехт, М. Куліш, Е. Йонеско, Ю. Яновський, Є. Шварц). Притаманними такій драмі елементами є умовність, інтелектуалізація змісту, активне втручання автора в дію.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть принципи *епічного театру* Брехта.
2. Розкрийте особливості епічного театру. У чому, на думку письменника, полягало призначення театру такого типу?
3. Сформулюйте, що таке *ефект відчуження*. Якими засобами ефект відчуження реалізується у драмах Бертольта Брехта?
4. Проаналізуйте, як у творах драматурга поєднувалося прагнення якнайповніше відобразити реальність із його власними поглядами на життя і літературу.
5. Обґрунтуйте, чому Брехта можна назвати реформатором драми.
6. Поміркуйте, чи був для глядачів епічний театр цікавішим за звичайний драматичний.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення або презентацію на теми:
- Театр Леся Курбаса і театр Бертольта Брехта: спільне і відмінне;
  - Драматичні твори Миколи Куліша і Бертольта Брехта: що спільного та відмінного в долях драматургів-новаторів?

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Перегляньте фільм «Бертольт Брехт і європейська драма ХХ ст.». Поділіться враженнями з однокласниками/однокласницями.

5.1.3 Протест проти війни у драмі-пересторозі Брехта «Матінка Кураж та її діти»

На час вторгнення фашистів у Польщу Брехт закінчував хроніку Тридцятилітньої війни — «Матінка Кураж та її діти» (1939). Окремі сюжетні мотиви драматург запозичив із повісті німецького письменника ХVІІ ст. Ганса фон Гріммельзгаузена «Детальний і дивовижний життєпис неприторенної дурисвітки та волоцюги Кураж» (1670).

Тридцятилітня війна — перша загальноєвропейська війна у 1618—1648 роках між союзом католицьких і коаліцією протестантських держав.

Маркітантки — дрібні торговки продуктами харчування і предметами солдатського вжитку, які супроводжували армію під час походу або маневрів.

Брехтові дорікали за те, що матір не прозріла і не прокляла війну. Автор відповідав, що йому важливо було, щоб глядач виявився далекогляднішим від героїні і зрозумів просту страшну істину: «Війною думає прожити — за це потрібно заплатити». Платою за війну стає людське життя.

■ «Матінка Кураж і її діти» Брехта в «Берлінер ансамблі». Німеччина

■ Сцена з вистави «Кураж» за мотивами п'єси Брехта. Навчальний театр КНУТКІТ ім. Карпенка-Карого, Київ

Героїня п'єси — *Анна Фірлінг* на прізвисько *Кураж* — маркітантка. Три десятки років плентається за солдатами її фургон, у якому будь-який вояка може вибрати собі товар за смаком.

Для відважної язикатої крамарки війна давно стала годувальницею. Їй однаково, хто переможе в черговій битві: поляки чи шведи, католики чи протестанти. Усі вони — її покупці, і тільки.

Але героїня п'єси — матір, і на війні вона втрачає своїх дорослих синів і німу доньку Катрін. Горе не зламало Кураж, вона не помічає і не розуміє, що мимоволі стала причиною загибелі власних дітей: під час війни неможливо жити нормальним людським життям.

Сутність «епічного театру» стає особливо зрозумілою у зв'язку з «Матінкою Кураж». Теоретичне коментування поєднується в п'єсі з нещадним реалізмом. Реалізм Брехта виявляється в п'єсі не лише в окресленні головних характерів і в історизмі конфлікту, а й у життєвій достовірності епізодичних осіб, у шекспірівській багатобарвності. Кожен персонаж, втягуючись у драматичний конфлікт п'єси, живе своїм життям, глядач здогадується про його долю, про минуле і майбутнє і немов чує кожен голос у нестрункому хорі війни.

Матінка Кураж не прозріває в п'єсі, переживши потрясіння, вона дізнається *«про його природу не більше, ніж піддослідний кролик про закон біології»* (тут і далі переклад Марка Зісмана). Трагічний (особистий і історичний) досвід, збагативши глядача, нічого не навчив Матінку Кураж і ніскільки не збагатив її.

Швейцеркас, один із синів Матінки Кураж, гине на війні як герой, рятуючи полкову касу. А його брат Ейліф — мародер, гине в мирні дні. Ці дві смерті — героїчна й ганебна — свідчення трагедії, яку завжди приносить війна. Це розуміє донька Кураж Катрін, хоч вона й виросла на війні. Але Катрін німа, вона не може нікому нічого пояснити словами. Німота Катрін символічна: ті, хто намагаються жити війною, не хочуть чути про її злочинність.

Катрін протестує проти війни по-своєму. Поки Матінка Кураж торгує, з'являються ландскнехти. І тоді Катрін б'є в барабан, щоб урятувати мешканців міста Галле ціною власного життя.

Прибутки Матінки Кураж не витримують жодного порівняння зі страшними жертвами, які їй довелося заплатити. Отже, причина її поведінки не в користолюбстві. І не в тому, що *«людина сподівається на диво, доки триває похід»*: дива не сталося. Вона в іншому — у моральній капітуляції Кураж перед війною.

У вставних піснях-монологах (*зонгах*), які зроблено у вигляді прямого звернення до глядача, Брехт підбиває певні підсумки подій. Один із зонгів, у якому викладено життєву філософію Анни Фірлінг, так і називається: *«Пісня про велику капітуляцію»*.

Відсутність віри у власну спроможність щось змінити змушує «маленьку людину» пристосовуватися до обставин. Але цей шлях призводить лише до трагедії. Коли йдеться про війну або інший злочин подібного масштабу, важко провести межу між пристосуванням і активною співучастю. Філософія капітуляції неминуче веде Матінку Кураж до трагічної розв'язки.

Доля Матінки Кураж перетворюється на метафоричне узагальнення наслідків подібної позиції, яку поділяла більшість німців у нацистській Німеччині. Не націонал-соціалістів, не людей із чіткими політичними переконаннями попереджав драматург і закликав замислитися, а пересічних громадян, подібних до Матінки Кураж, яких завжди більшість.

Кураж в останніх рядках стверджує: *«І кожен, хто ще не поліг, встає, щоб вирушити в бій»*, але в людей, які спостерігали за розвитком подій у п'єсі, її слова пробуджують протилежне бажання: не йти у бій, а сказати війні рішуче «Ні!».

П'єсу написано про події Тридцятилітньої війни, але, за задумом автора, досліджуються в ній не події історичного минулого, а актуальне для тих часів питання про відповідальність пересічних людей за історію.

■ Сцена з вистави «Матінка Кураж та її діти» Б. Брехта. Молодий театр, Київ

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, проти чого виступає Брехт у драмі «Матінка Кураж та її діти».
2. Простежте, які конфлікти визначають розвиток дії у п'єсі «Матінка Кураж».
3. Розкрийте, які проблеми піднімає автор у творі.
4. Схарактеризуйте образ Матінки Кураж за п'єсою Брехта. Як він пов'язаний із концепцією героя в теорії «епічного театру»?
5. Проаналізуйте дійових осіб драми. На які групи їх можна розподілити і чому?
6. «Матінка Кураж та її діти» — драма-попередження. Доведіть або спростуйте це твердження.

■ Генріх Белль

■ Генріх Белль. Фото 1926 р.

Найвища цінність для Генріха Белля — людина і людське життя.

■ Генріх Белль під час війни

5.2 Генріх Белль (1917–1985)

Генріха Белля можна з повним правом вважати яскравим представником «літератури моральної відповідальності», яка посіла чільне місце в європейській літературі повоєнних років. У своїх творах (майже сорок томів) письменник зображував Німеччину під час війни і в повоєнний період, гостро критикуючи фашизм та його мілітаристську політику.

5.2.1 Життя і творчість Генріха Белля

Генріх Белль народився в Кельні в багатодітній родині теслі-червонодеревника з давніми католицькими традиціями. Відвідував католицьку школу, потім гімназію імені кайзера Вільгельма. Генріх писав вірші й оповідання з раннього дитинства.

Гімназичні роки Белля збіглися зі становленням фашистської диктатури. Із 200 гімназистів лише троє, серед них і Генрі, мужньо відмовилися від вступу до «гітлерюгенду» — спілки фашистської молоді. Закінчення гімназії в 1937 році не поставило юнака перед одвічним питанням юності: «Ким бути?». Це покоління було позбавлене права вибору свого життєвого шляху.

Згодом Белль відмовився добровільно піти на військову службу. Проте юнака було залучено до примусових робіт, а в 1939 році призвано на військову службу до вермахту. Батько Белля пройшов солдатом Першу світову війну; а сам він шість років перебував на фронтах Другої світової.

Беллю довелося у складі окупаційних військ побувати на території Франції, Польщі, Румунії, Угорщини, Радянського Союзу. Потрапивши на Східний фронт, улітку 1943 року Генріх Белль опинився в Україні. Назавжди в його пам'яті залишилися українські назви: Галичина, Волинь, Запоріжжя, Львів, Черкаси, Херсон, Коломия та багато інших. Вони стали згодом у його творах символом німецьких поразок.

Белль значною мірою відрізнявся від солдатського загалу. Адже як пацифіст, за власними словами, жодного разу на війні так і не вистрелив. Утім, як і всі, він зазнав поневірянь фронтового життя: кілька разів був серйозно пора-

нений. Незадовго до кінця війни йому вдалося здатися в полон до американців, після чого він кілька місяців провів у таборі для військовополонених на півдні Франції.

В опублікованих «Листах із фронту», які Белль писав у 1940–1945 роках рідним і нареченій Анне Марі Чех, попри обережність перед цензурою, прориваються емоції: «...ненавиджу кожного, хто відчуває до війни інші почуття, ніж ненависть...». У 1942 році Генріх та Анне Марі одружилися, у сім'ї народилося четверо синів.

Повернувшись додому, Генріх Белль вступив до Кельнського університету із твердим рішенням здійснити свою давню мрію – стати письменником. Він увійшов до літературного об'єднання «Група 47» (об'єднання німецькомовних письменників, створене в 1947 році, яке проіснувало 20 років. Мета групи – осмислення пережитого упродовж Другої світової війни, нацизму, Голокосту).

Досвід війни, поразка фашизму визначили всю творчість Белля. У ранній повісті «**Поїзд точно за розкладом**» мотив історичної приреченості гітлерівського «походу на Схід» втілено в символічному образі поїзда, яким везуть солдатів на Східний фронт і який прямує до смерті.

Як національну ганьбу, що має увінчатися справедливим покаранням, сприймає злочини своїх співвітчизників у Бабиному Яру герой оповідання «**Причина смерті: ніс гачком**». Із окремих замальовок, на які можна натрапити у різних творах письменника, складається картина українського світу, побаченого очима солдатів вермахту.

Широку панораму загарбницької, безглуздої, нелюдської війни створено в романі письменника «Де ти був, Адаме?» Із високою художньою майстерністю Белль розкрив антигуманну сутність війни у збірці новел, назву якій дало оповідання «**Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...**».

У повістях і романах «І не сказав жодного слова», «Дім без господаря», «Хліб ранніх літ», «Очима клоуна», «Більярд о пів на десяту», «Груповий портрет з дамою» війна, здається, не перебуває в центрі оповіді, тут ідеться про повоєнну ФРН, яку називали «економічним дивом», про життя забезпечене і процвітаюче. Але за цією поверхнею трагедія війни лишалася нездоланною у психології німців.

У 1972 році письменникові було присуджено Нобелівську премію «за творчість, у якій поєднується широке охоплення дійсності з високим мистецтвом створення характерів і яка стала вагомим внеском у відродження німецької літератури».

Помер Белль у віці 67 років, перебуваючи під Бонном, у гостях в одного зі своїх синів, 16 липня 1985 року.

■ Генріх Белль із дружиною Анне Марі та синами. 1950-ті рр.

■ Генріх Белль у 1970-ті рр.

Україна і світ

Твори Генріха Белля набули популярності й за межами Німеччини; їх перекладено 48 мовами, зокрема й українською.

У 1989 році видавництво «Дніпро» видало двотомник Генріха Белля, до якого увійшли повісті, романи, оповідання в перекладах Галини Сварник, Галини Лозинської, Олекси Саніченка, Євгена Поповича, Євгенії Горевої, Петра Соколовського, Олекси Логвиненка, Володимира Шелеста з передмовою Дмитра Затонського.

У 2017 році вийшло українське видання роману Генріха Белля «Груповий портрет із дамою» у перекладі Євгена Поповича та Юрія Лісняка.

Генріх Белль і Василь Стус

Генріх Белль став на захист українського поета-дисидента Василя Стуса. Ось його відповідь на запитання «...У чому полягає злочин Стуса, чому його так суворо карають?» з інтерв'ю німецькому радіо 10 січня 1985 року: *«Його так званий злочин полягає в тому, що він пише свої поезії по-українськи, а це інтерпретують як антирадянську діяльність... Стус пише свідомо по-українськи. Це єдиний закид, що мені відомий. Навіть не закид у націоналізмі, що також легко застосовують, а винятково на підставі української творчості, що трактують як антирадянську діяльність».*

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОСТІ ГЕНРІХА БЕЛЛЯ

Генріх Белль у своїх творах не змальовує фашизму як явища. Його герої — солдати, ефрейтори, фельдфебелі, обер-лейтенанти — прості служаки, виконавці чужої волі, що не знайшли в собі сили протистояти фашизмові, а тому самі певною мірою страждають від своєї причетності до його злочинів. Письменник не виправдує їх — він співчуває їм як людям.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про життєвий і творчий шлях німецького письменника Генріха Белля.
2. Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях виявився протест Генріха Белля проти нацизму та його ідеології.
3. Поясніть, що об'єднало письменників у «Групу 47».
4. Розгляньте, які проблеми часто порушував Генріх Белль у своїх прозових творах.
5. Наведіть назви найвідоміших творів письменника.
6. Поміркуйте, чому Генріх Белль присвятив своє життя. Яким пафосом пройняті його твори?

5.2.2 «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» Засудження антигуманної сутності Другої світової війни в оповіданні

У 1950 році була надрукована збірка оповідань Генріха Белля, де автор розповідав про страшну долю свого покоління. Її заголовком стала назва одного з оповідань — «**Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...**», що є обірваним рядком з епітафії давньогрецького поета Симоніда Кеоського:

*Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту,
повідай там, що ти бачив.*

Тут ми всі полягли, бо так звелів нам закон.

Ці слова були вирізьблені на кам'яній надмогильній плиті, що її греки спорудили біля Фермопіл, де в битві з персами загинуло 300 спартанців на чолі з царем Леонідом, урятувавши життя еллінів. Вони мужньо виконали наказ батьківщини — «стояти до смерті».

Нацисти поставили на службу своїй злочинній ідеології найвищі досягнення людства, починаючи з античності. Гіркою іронією до змісту оповідання звучать у його назві обірвані слова з давньогрецької епітафії.

Це коротке вражаюче оповідання, сповнене антивоєнного пафосу, немов «один суцільний крик, волення про даремно загублене життя», заклик ніколи не допустити більше того, що трапилося з його головним героєм.

В оповіданні «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» ідеться про долю молодого солдата, який був на війні лише три місяці. І ось тепер його, тяжко пораненого, скаліченого, привезли до шпиталю. Юнака несуть коридорами, і він, тамуючи біль, з подивом бачить знайомі стіни своєї школи.

Письменник не дає імені героєві оповідання, не називає місто, де відбуваються події (хоч має на увазі Бендорф). Читач не знає, чи виживе юнак, який, провалюючись у небуття перед операцією, просить молока. А якщо залишиться живий, як буде жити далі, безрукий і безногий каліка. Як у дзеркалі, відбиваються в долі одного молодого солдата безліч доль, понівечених війною.

Головна тема твору — «людина на війні», людина звичайна, проста, пересічна. Герой оповідання — лише жертва війни, бо жодних злочинів він не скоїв, адже його відправили на фронт прямо від шкільної парті.

Служіння Третьюму рейху освячувалося ідеєю справедливості воєн, до яких школа готувала німецьких юнаків. Вірш про битву під Фермопілами — давня формула подвигу у справедливій війні. Саме в такому дусі виховували німецьку молодь до та під час Другої світової війни.

■ Сальвадор Далі. Обличчя війни. 1940 р.

Оповідання побудоване у формі *монологу*, у якому перед читачем розкривається внутрішній світ головного героя. У ньому повністю відсутня авторська характеристика юного солдата, розповідь ведеться від першої особи. І при цьому читачеві весь час вчувається голос автора.

Глибокого психологізму й символічності надають оповіданню промовисті деталі (таблиця з іменами полеглих; не затертий до кінця хрест із часів, коли гімназія носила ім'я святого Хоми; запис на дошці; трупарня в підвалі школи, у якій готували учнів до «геройської» смерті тощо).

Кульмінація оповідання — це момент упізнання юнаком своєї гімназії, герой усвідомив нарешті, що з ним сталося: він каліка, у нього немає обох рук і правої ноги. Так символічно закінчилася система виховання, яку запровадили нацисти в гімназії Адольфа Гітлера, що була колись християнською гімназією святого Хоми.

Коротеньке оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» пронизане величезним антивоєнним пафосом. У ньому йдеться про заперечення не лише фашизму, а й будь-якої війни.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...

(Уривок)

(...) Я знову заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш вивідати, що в тебе за рана і чи ти справді у своїй школі. Усе тут було таке далеке мені та холодне, начеб мене принесли до якогось музею міста мертвих — у світ, глибоко чужий мені й байдужий, що його чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лишень три місяці, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд із мармеладом, поволі сходив униз, — повз Ніцше, Гермеса, Того, повз Цицерона, Цезаря, Марка Аврелія у коридор, де висіла «Медея», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко — в ту малу, тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути і закурити сигарету, хоча на куріння в гімназії була сувора заборона. (...)

Аж ось санітари знову ввійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруге поплив повз двері і, пропливаючи, заглядив ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, тоді, як ця гімназія звалася ще школою святого Хоми; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні зостався свіжий темно-жовтий слід од нього, — такий виразний, що його було, мабуть, ще краще видно, ніж самого того старого, маленького, ветхого хреста, якого вони зняли; на

диво помітний і гарно відбитий, виступав той знак на злинялому просторі стіни; тоді, розлютившись, вони перефарбували всю стіну, але все марно, бо маляр не потрапив як треба добрати фарби, і хрест знову виступив, брунатний і чіткий на рожевому полі стіни. Вони злостилися, але нічого не допомогло: темний і виразний, хрест, як і перше, виділявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вбили усі свої гроші на ті фарби, та не могли нічого вдіяти: хрест було видно, і, як приглянутись пильніше, можна було розгледіти навіть нерівний слід на його правому кінці, там, де роками висіла букова галузка, що її чіпляв сторож Біргелер, коли ще було вільно мати по школах хрести.

Усе це промайнуло мені в голові за ту коротку мить, коли мене несли за дошку, де горіло ясне світло. (...)

Мене покладали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкороченого, угорі, в ясному світлі лампочки, — такий куценький, білий, вузький сувій марлі, немов якийсь химерний небувалий кокон.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах, старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки і всміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле бородою, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав; і враз поза його плечима, на зашмарованому другому боці дошки я вздрів щось, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, обізвалося моє серце: десь у якомусь потаємному його куточку народився переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало мені в грудях — на дошці стояв напис моєю рукою. Угорі, в найвищому рядку. Я знаю свою руку: побачити своє письмо — гірше, ніж побачити себе самого в дзеркалі: куди більше ймовірності. Я вже ніяк не міг узяти під сумнів ідентичність власного письма. Усе інше не було ще доказом: ані «Медея» чи Ніцше, ні профіль верховинця з кінофільму, ні навіть слід хреста над дверима; усе це могло бути по всіх інших школах. Та годі було сподіватися, що по всіх інших школах писали на дошках моєю рукою. Ось він, ще й досі стоїть там, той вислів, що його нам звеліли тоді писати, в тому безнадійному житті, яке скінчилося лишень три місяці тому: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не так як слід розрахував, узяв завеликі літери, — а потім він сам, похитуючи головою, написав тим-таки шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Сім разів стояло там — моїм письмом, латинським шрифтом, готичним, курсивом, італійським і рондо: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

На тихий лікарів поклик пожежник одступив від дошки, і я побачив увесь вислів, тільки трохи зіпсований, тим що я не розрахував як слід, вибрав завеликі літери.

Я весь стенувся, почувши укол у стегно, я хотів підвестися на лікті й не зміг, а проте встиг поглянути на себе і побачив, — вони мене розмотали, — що в мене не було обох рук, не було правої ноги, тому-то я одразу впав на спину, бо не мав тепер на що спертися; я закричав; лікар з пожежником злякано подивились на мене; потому лікар тільки зни-

зав плечима і знову натиснув на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитись на дошку, одначе пожежник стояв тепер зовсім близенько біля мене й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його мундира, і бачив тільки його втомлений, скорботний вид — і раптом я пізнав його: то був Біргелер.

— Молока, — тихо сказав я...

Переклад Євгенії Горевої

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, як побудовано сюжет оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».
2. Проаналізуйте, про яку систему виховання свідчить детально змальований в оповіданні реквізит гімназії тогочасної нацистської Німеччини.
3. Поясніть, чому юнак попросив молока перед операцією.
4. Поміркуйте, що символізує напис на дошці, винесений у назву оповідання.
5. Розкрийте образ головного героя оповідання. Які зміни відбулися з ним.
6. Сформулюйте головну думку оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи й доберіть відеоряд та музичний супровід до оповідання Генріха Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...».
2. Об'єднайтеся в пари і уважно розгляньте схему «Особливості творчості Генріха Белля» (с.166). Знайдіть у ній ті особливості, які притаманні оповіданню «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», та проілюструйте їх прикладами з тексту.

5.3 Німецькомовна поезія. Пауль Целан (1920—1970)

Пам'ять і забуття — стрижнева вісь творчості **Пауля Целана**. Ця пам'ять була важким хрестом, що його ніс поет крізь роки літературної творчості. Деякі його вірші стали «знаменням ХХ століття», насамперед це стосується «Фуги смерті». Зашифровані образи, метафоричні ланцюги, смислова багатшаровість, асоціації — усе це створює «безодні» підтексту, наділяє його поезію здатністю навіювати певний емоційний стан, впливати на інтелект і півсвідомість читачів.

5.3.1 Життя і творчість Пауля Целана

Пауль Целан (справжнє ім'я — *Пауль Лео Анчель*) народився 23 листопада 1920 року в місті Чернівці (Буковина), яке входило тоді до королівської Румунії, у родині німецькомовних євреїв румунського підданства. Його батько був небагатим комерсантом.

Мати Пауля дуже любила читати і прищепила синові любов до літератури. Пауль навчався в кількох школах — єврейській «народній школі», німецькій, а також українській та румунській гімназіях. Він був дуже здібним хлопчиком у вивченні мов, але рідною завжди вважав німецьку.

В юності поет захоплювався ідеями марксизму та анархізму. Його літературні уподобання сформувалися під впливом творчості Рільке.

За бажанням батьків Пауль вступив на медичний факультет у Турі, що у Франції. Але медицина мало цікавила його, і він приділяв майже весь свій час читанню книжок.

У 1939 році Пауль повернувся додому на канікули. Це літо змінило його життя назавжди — адже почалася Друга світова війна. Оскільки Німеччина напала на Польщу, то шлях до Франції виявився закритий. Целан вирішує вступати до Чернівецького університету на факультет романістики.

У липні 1940 року в Буковину увійшла Червона армія. Пауль отримав радянське громадянство. Він намагався пристосуватися до нових умов життя: вивчав російську мову і працював перекладачем.

Коли Німеччина напала на Радянський Союз, сім'я Целана потрапила до єврейського гетто. Початок наступного року ознаменувався трагедією в житті Пауля — його батьків відправили до концтабору, де батько помер від тифу, а матір застрелив німецький офіцер. Сам Пауль Целан потрапив до румунського трудового табору на примусові дорожні роботи, де, незважаючи на страшні умови, залишився в живих.

На початку 1945 року Целан відновив румунське підданство. Пауль працював у видавництві «Російська книга» у Бухаресті, перекладав румунською російську прозу, писав власні вірші. Саме тут у 1947 році в авангардистському журналі «Агора» було надруковано три вірші, підписані новим, нікому ще невідомим прізвищем — *Целан*.

У тому ж році журнал «Contemporanul» надрукував «**Фугу смерті**» в перекладі румунською мовою під назвою «Tangoul Mortii» («Танго смерті»).

У 1947 році поет доклав зусиль і перебрався до Австрії. Як нащадок громадян Австрії та жертва Голокосту, Целан отримав австрійське громадянство. У Відні в нього вперше з'явилися друзі й однодумці: молода літераторка Інгеборг Бахман, художник-сюрреаліст Едгар Жене, видавець журналу «План» Отто Базиль, які фінансово допомогли Целану видати його першу книгу віршів «Пісок з урн» (1948).

У 1948 році письменник переїхав до Парижа, де і жив до кінця життя. У Парижі поет оселився в будинку франко-німецького поета Івана

■ Пауль Целан

■ Пам'ятник Паулю Целану в Чернівцях

Німецьке написання свого прізвища, «Ant-schel», Пауль переробив у псевдонім Zelan (помінявши місцями склади), але пізніше писав його на французький лад — Celan.

■ Пауль Целан із дружиною Жизель Лестранж. 1960-ті рр.

Голя і вивчав германістику та мовознавство в Сорбонні.

У 1951 році Пауль Целан одружився із французькою художницею Жизель Лестранж. Наступного року з'явилася перша збірка поезій Целана, видана у Франції, «Мак і пам'ять» — елегійний цикл, присвячений пам'яті загиблих.

1955 рік знаменується двома важливими подіями в житті поета: народженням сина Еріка і виходом нової збірки поезій «Від порога до порога». У 1959 році Целан став доцентом Сорбонни.

У своїй творчості Пауль Целан робив наголос на темі єврейства, продовжуючи писати німецькою мовою. Завдяки літературній і перекладацькій діяльності поет отримав багато літературних премій. Серед його нагород, зокрема, найвища німецька літературна премія імені Георга Бюхнера.

Однак потрясіння часів війни, тягар пережитого, начебто залишений у минулому, позначилися на здоров'ї Целана. Поет не знаходив сил і слів для адекватного вираження того відчаю, що переповнював його душу. Увечері 20 квітня 1970 року Пауль Целан покінчив життя самогубством, кинувшись із паризького мосту Мірабо в Сену.

Українською мовою вірші Пауля Целана перекладали Микола Бажан, Василь Стус, Петро Рихло, Мойсей Фішбейн, Леонід Череватенко та Сергій Жадан.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, які обставини вплинули на формування поетичного таланту Пауля Целана.
2. Назвіть головні теми лірики поета.
3. Простежте, як у долі Целана відбилися буремні історичні події середини ХХ століття в Європі.
4. Проаналізуйте, чому Целан обрав для проживання Париж.
5. Поясніть, чи можна назвати самогубство поета «уповільненим геноцидом».

5.3.2 «Фуга смерті» — один із найвідоміших творів про Голокост

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Фуга — послідовне повторення однієї музичної теми кількома голосами.

Найбільш відомий вірш Целана — «**Фуга смерті**» — вражає моторошною реальністю. Присвячена темі Голокосту, «Фуга смерті» поєднує в собі кілька ліричних жанрів.

«Фугу смерті» написано *верлібром*. Тема Освенціму; тема особистої та суспільної трагедії; тема кохання німецького ката до золотоконосої Маргарити; тема рівноправності і рівноцінності німців і євреїв; тема смерті і пам'яті — постійно повторюються в поезії.

ОСОБЛИВОСТІ ВІРША «ФУГА СМЕРТІ»

несхожість із класичною формою поезії

відсутність рими

відсутність розділових знаків

наявність безлічі художніх засобів (анти-тез, метафор, повторів)

В основі твору закладено *антитезу*: протиставлення «нас» і «одного чоловіка». Автор використовує уособлення: «*Ми*» — євреї, «*Один чоловік*» — ворог, що приручає змії, собак і намагається підкорити людей. Образи «Фуги смерті» не стільки пробуджують до роздумів, скільки впливають на емоції.

Жанр «Фуги смерті» важко піддається визначенню, адже вона має в собі риси елегії і балади, плачу, лірики, ритуального танцю, документального репортажу.

Вірш тематично розділений на строфи. У ньому 36 рядків і чотири частини: дев'ять віршів в першій строфі, шість і три вірші в наступних двох, вірші п'ять і три в четвертій і п'ятій строфі, вісім віршів шостої строфи та фінальний куплет.

Кожен розділ починається з лейтмотиву «*Чорне молоко світання*» (*тут і далі переклад Миколи Бажана*). Поема не має розділових знаків. Характерним для вірша, як і для музичної фуги, є використання багатослівних повторюваних мотивів і парадоксальних виразів, які натякають на історичні події, не називаючи їх конкретно.

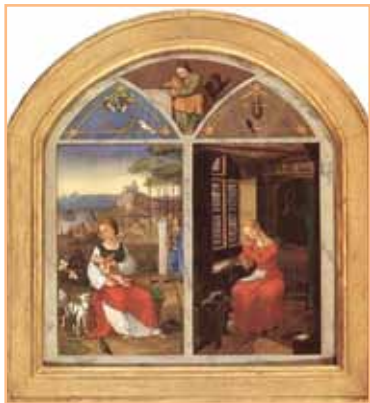
Целан не перший намагався зобразити жахливі події поєднанням різних не тільки поетичних жанрів, а й видів мистецтва. Головний колір зображення у нього — сірий, навіть чорний — як попіл, як фашистська уніформа, нацистська свастика.

Ключова метафора поеми — «*Чорне молоко світання*» — це оксюморон. У той час як іменник «молоко» сприймається позитивно й асоціюється із природою, дитинством, життям, прикметник «чорний» скасовує це значення і вказує на зовсім протилежне. Молоко тут не дає життя, а забирає — «молоко смерті». Епітет «ранній» позначає не пору дня, а невизначену зону між життям і смертю. На жахливу реальність Освенціму вказує й повторювана метафора «*могила в повітрі*», у якій буде «*лежати не тісно*». В уяві читача постають стовпчики диму, що піднімалися в небо над печами крематоріїв й несли з собою попіл невинно убієнних жертв геноциду.

Але той, хто керує цією примхливою сценічною постановкою смерті, — не просто демонічний образ зла. Він наче людина, він дивиться на небо і любить музику. Він сентиментальний, він «*пише коли темніє в Німеччині*» листи до своєї коханої Маргарет.

Написавши «Фугу смерті», Целан заперечив тезу німецького філософа Теодора Адорно: «*Писати вірші після Освенціму — це варварство*». Та жах Голокосту поет намагався виразити через недомовки, умовчування — аж до повного оніміння.

Цитата «*бо смерть — це з Німеччини майстер*» увійшла у німецьку мову як сталий вислів.

■ Франц Пфорт.
Марія і Суламіф. 1811 р.

Література і культура

У «Фугі смерті» прочитується своєрідна трансформація біблійних образів і мотивів. У Біблії можна знайти мотиви молока, пиття і танцю. До старозаповітної «Пісні пісень», пісні кохання, відсилає ім'я Суламіф. Та золото, яке в «Пісні пісень» характеризує Соломона й Суламіф, тепер належить Маргариті. А біблійні мотиви трансформуються в картину масової загибелі: «*молоко буде чорніти*», волосся «*ставати попелястим*», а танок — це «*танець смерті*». Зміна мотивів призводить до зміни жанру: пісня любові перетворюється на реквієм.

Алегорична жіноча пара Марія і Суламіф відсилає до давньої християнської традиції зіставлення й опозиції «ідеальних наречених» Старого та Нового Заповітів. Целан замінив постать новозаповітної Марії німецьким «ідеальним образом» золотисто-рудой дівчини.

Музику до «Фуги смерті» написала сучасна ізраїльська композиторка Анна Сегал, використавши для посилення та підкреслення глибини емоційного сприйняття твору нестандартні сучасні звукозображальні засоби, серед яких і звучання оригінального запису голосу самого Пауля Целана німецькою мовою під час живо виконання хору та оркестру.

Ця незбагненна суміш романтики й жорстокості, ця протиприродна, збочена естетизація процесу вбивства в поєднанні із прагненням у всьому досконалості, описані скупю й простими словами, справляють апокаліптичне враження.

Поет асоціює себе з «*ми*», це його народ приречений на загибель невідомо за що. І водночас його мовою, якою писали вірші Гете, Шиллер, Гейне, якою пише й він, віддає свої накази «з *Німеччини майстер*». У «Фугі смерті» «болюча, німецька рима» стала фатальною.

Україна і світ

Біблійний масштаб здійснюваного зла, відтвореного у «Фугі смерті» Пауля Целана, викликає паралелі із творами української літератури про Голодомор — романами Василя Барки «Жовтий князь» і Уласа Самчука «Марія».

Постійне повторення приспіву посилюють страждання, поки в останніх двох віршах поет не зіставить злочинців і жертв, Маргарет і Суламіф. «*Твоє золотисте волосся Маргарет / твоє попелясте волосся Суламіф*». Але це не біблійна наречена, чиє волосся подібне пурпуровим королівським шатам; «*попелясте волосся*» Суламіф є картиною єврейських жертв Голокосту під владою нацистів.

Українською мовою вірш «Фуга смерті» переклали Микола Бажан, Василь Стус, Петро Рихло, Мойсей Фішбейн та Леонід Череватенко.

ФУГА СМЕРТІ

Чорне молоко світання ми п'ємо його надвечір
 ми п'ємо його опівдні і зранку ми п'ємо його вночі
 ми п'ємо і п'ємо
 ми копаєм могилу в повітрі де лежати не буде тісно
 Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
 він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста коса Маргарито
 він пише це й з хати виходить і зорі блищать
 і свистить він на псів
 свистить на євреїв своїх і велить копати могилу в землі
 і грати до танцю наказує нам
 Чорне молоко світання тебе ми п'ємо вночі
 ми п'ємо тебе зранку й опівдні ми п'ємо тебе надвечір
 ми п'ємо і п'ємо
 Один чоловік живе в хаті він зі зміями грає він пише
 він пише коли темніє в Німеччині твоя золотиста
 коса Маргарито
 твоя попеляста коса Суламіф ми копаєм могилу в повітрі
 де буде лежати не тісно
 Він гукає глибше рийте землю ви перші ви другі
 співайте і грайте
 він хапається заліза в кобурі він хитається
 очі в нього блакитні
 глибше лопатами рийте ви перші ви другі
 грайте далі до танцю
 Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
 ми п'ємо тебе опівдні і зранку ми п'ємо тебе надвечір
 ми п'ємо і п'ємо
 Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
 твоя попеляста коса Суламіф він зі зміями грає
 Він гукає солодше грайте смерті бо смерть
 це з Німеччини майстер
 Він гукає темніше торкайтеся скрипок ви злинете димом в повітря
 для вас є могила у хмарах де буде лежати не тісно
 Чорне молоко світання ми п'ємо тебе вночі
 ми п'ємо тебе опівдні смерть це з Німеччини майстер
 ми п'ємо тебе зранку й надвечір ми п'ємо і п'ємо
 Смерть це з Німеччини майстер очі в нього блакитні
 він влучить у тебе свинцевою кулею він влучить точно
 Один чоловік живе в хаті твоя золотиста коса Маргарито
 Він нацьковує своїх псів на нас він дарує нам могилу в повітрі
 він зі зміями грає і марить смерть це з Німеччини майстер
 твоя золотиста коса Маргарито
 твоя попеляста коса Суламіф

Переклад Миколи Бажана

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте смисл назви поезії Пауля Целана «Фуга смерті».
2. Простежте, у яких метафорах твору розкривається стан свідомості, шокованої трагедією війни та Голокосту.
3. Розгляньте, якими художніми засобами малює поет образ коменданта табору. На чому він наголошує?
4. Поміркуйте, які проблеми порушено у «Фузі смерті».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Послухайте «Фугу смерті» Пауля Целана у виконанні Вадима Василенка. Поділіться своїми враженнями від почутого.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Бертольт Брехт — німецький драматург, реформатор театру, автор теорії «епічного театру». Героїня драми-перестороги Брехта «**Матінка Кураж та її діти**» — Анна Фірлінг на прізвисько Кураж — маркітантка, вона продає солдатам продукти та дрібний крам. Для Матінки Кураж війна давно стала годувальницею. Та вона мимоволі стала причиною загибелі власних дітей: адже під час війни неможливе нормальне існування. Платою за війну стає людське життя.

Провідна тема прози німецького письменника **Генріха Белля** — Друга світова війна і зруйнований нею світ. Маленьке оповідання Белля «**Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...**» про долю покаліченого молодого солдата, який був на війні всього лише три місяці, пронизане величезним антивоєнним пафосом. У ньому йдеться про заперечення не лише фашизму, а й будь-якої війни.

Найбільш відомий вірш німецькомовного поета **Пауля Целана** — «Фуга смерті». Присвячена темі Голокосту, «**Фуга смерті**» — вражає моторошною реальністю. Зашифровані образи, метафоричні ланцюги, смислова багатозначність, несподівані асоціації — все це створює жахливу картину буднів Освенціму, увічніює пам'ять про трагедію єврейського народу. 📱

Ключові слова:

«епічний театр», пісня-зонг, війна, жертви війни, фуга, смерть.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Бертольт Брехт** — реформатор театру.
  - а) так
  - б) ні
2. **Генріха Белля** можна з повним правом вважати яскравим представником «літератури моральної відповідальності».
  - а) так
  - б) ні
3. Деякі вірші поета **Пауля Целана** стали «знаменням ХХ століття».
  - а) так
  - б) ні

4. Виберіть одну правильну відповідь.

Бертольта Брехта як драматурга найбільше цікавили театральні:

- а) актори
б) музиканти
в) глядачі

5. Виберіть одну правильну відповідь.

Головна тема творчості письменника Генріха Белля:

- а) історія Німеччини
б) Друга світова війна і поразка нацизму
в) становлення Третього рейху

6. Виберіть одну правильну відповідь.

Пауль Целан після війни писав вірші:

- а) французькою мовою
б) німецькою мовою
в) румунською мовою

7. Установіть відповідність між авторами та їхніми творами:

1) Бертольт Брехт	а) «Фуга смерті»
2) Генріх Белль	б) «Матінка Кураж та її діти»
3) Пауль Целан	в) «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»
	г) «1984»

8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «Фуга смерті»	а) юний каліка-солдат
2) «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	б) Анна Фірлінг
3) «Матінка Кураж та її діти»	в) комендант концтабору
	г) пожежний

9. Установіть відповідність між тематикою творів та їхніми назвами:

1) неможливість прожити війною	
2) трагедія війни для простої людини	
3) трагедія Голокосту	
а) «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»	Белля
б) «Матінка Кураж та її діти»	Брехта
в) «Фуга смерті»	Целана
г) «Скотоферма»	Орвелла

10. Проти чого застерігає Бертольт Брехт у своїй п'єсі «Матінка Кураж та її діти»? Відповідь аргументуйте.

11. Розкрийте, чому збірку Генріха Белля, заголовком якої стала назва одного з оповідань — «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», можна назвати своєрідним літературним пам'ятником трагічній долі тих, хто змушений був воювати.

12. Поміркуйте, чому Пауль Целан, змальовуючи у «Фузі смерті» трагедію Голокосту, звертається до біблійних образів.

Розділ 6

Людина та пошуки сенсу існування у прозі другої половини ХХ ст.

6.1 Загальна характеристика провідних тенденцій прози другої половини ХХ ст.

Друга світова війна стала потрясінням для мільйонів людей. Пів-Європи лежало в руїнах, людство не могло оговтатися від шоку після розкриття злочинів німецького нацизму й радянського сталінізму.

Після Другої світової війни в Європі утворилися два табори — західноєвропейських країн та країн східної Європи. Разом із визволенням від фашизму СРСР приніс на територію країн соціалістичної співдружності тоталітаризм, який неминуче відобразився в мистецтві.

У країні, звідки гітлеризм розпочав кривавий похід — Німеччині, осмисленню трагедії війни присвячена література розрахунку з минулим. Яскравим явищем цієї літератури є творчість уже відомих вам німецьких авторів **Генріха Белля** і **Бертольта Брехта**, які порушили гостру проблему відповідальності кожного за події воєнного лихоліття.

Роздуми над тим, що таке людина і світ у кризовій ситуації, коли традиційні ідеали європейської цивілізації («Вінець творіння — людина») ледь не були зруйновані вщент, призвели до виникнення такого явища, як **екзистенціалізм**.

Найвидатніші філософи-екзистенціалісти ХХ ст. були водночас визначними письменниками. Ця ситуація нагадує часи Просвітництва, коли видатні філософи — Вольтер, Дідро, Руссо та інші — водночас були літераторами: за допомогою художніх творів вони пропагували свої ідеї.

У творчості письменників-філософів середини ХХ ст. на перший план виходять алегоричність, інакомовність, параболічність літературних творів.

Так, французький письменник-екзистенціаліст **Альбер Камю** (1913—1960) у своєму відомому

До подій воєнного часу зверталось у своїй творчості багато авторів. Це німецькі письменники Еріх Марія Ремарк, Генріх Белль, Бертольт Брехт, Гюнтер Грасс, американські — Ернест Гемінгвей, Ірвін Шоу, французькі — Альбер Камю, Андре Мальро, російські — Василь Биков, Віктор Некрасов, Василь Гроссман, Олександр Твардовський, Михайло Шолохов та багато інших.

Екзистенціалізм, або **філософія існування** (фр. existentialisme від лат. existentia — існування) — напрям у філософії ХХ ст., що позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. У художніх творах письменники-екзистенціалісти прагнуть збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя.

романі «Чума» начебто зобразив епідемію цієї страшної хвороби в місті Орані. Насправді, є десятки асоціацій («фашизм — коричнева чума»), натяків (чорний дим, немов дим крематоріїв концтаборів), пересторог (бацила чуми ніколи не зникає, як не зникає небезпека повторення фашизму), що свідчать про глибокий інакомовний підтекст цього літературного шедедру.

В алегоричному романі «Чума» Альбера Камю є твердження: «Люди більше заслуговують на захоплення, ніж на зневагу». І водночас виявляється мужня позиція спротиву злу, оскільки, за словами автора, сенс роману полягає також у висвітленні «боротьби європейського Опору проти фашизму» (важливо, що самі письменники-екзистенціалісти брали участь у русі Опору).

У другій половині ХХ століття суспільна й культурна атмосфера у світі поступово змінилася. Пом'якшення політичного клімату 1960-х років, бурхливий розвиток науки і техніки позначилися на всіх сферах життя. Італійський письменник Умберто Еко назвав ці роки «пробудженням від важкого сну з кривавими картинами й сценами численних убивств».

Цивілізація бурхливо розвивалася, завдяки революційним досягненням науки й техніки життя ставало легшим. Проте науково-технічний прогрес приніс і нові, нечувані раніше загрози: екологічну кризу й гонку ядерного озброєння, а також наступ бездуховної доби «масового споживання».

У цей період у прозі (як і в поезії та драмі) посилюється тенденція до поглиблення **інтелектуалізму**.

Вплив інтелектуалізму на прозу другої половини ХХ століття

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

- людина і світ
- природа і цивілізація
- техніка і культура
- прогрес і мораль
- свобода і відповідальність

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

- розвиток і зіткнення ідей та понять
- абстрагування і філософствування
- самоаналіз героїв
- напружене розмірковування
- розумові рефлексії автора, розповідача, персонажів

Як справедливо зауважив один із французьких філософів-екзистенціалістів, письменник Жан Поль Сартр: «*Екзистенціалізм — це гуманізм*».

Інтелектуалізм (лат. intellectus — розум, пізнання, intellectualis — розумовий, розсудливий) — умовна назва стильової домінанти твору або літературної течії, роду, жанру, пов'язаних із відчутною перевагою інтелектуально-розумових елементів образного мислення над емоційно-чуттєвими.

Письменник Ясунарі Кавабата став першим японським Нобелівським лауреатом у галузі літератури. Він зумів філігранно поєднати найкраще з літературної техніки Сходу і Заходу.

■ Обкладинка українського видання роману Муракамі

■ Обкладинка українського видання роману Хуліо Кортасара

Інтелектуалізація літератури другої половини ХХ століття визначила розвиток притчі, філософського роману (а також драми ідей і філософської лірики).

Інакомовлення, тяжіння до притчі притаманні творчості відомого американського письменника **Ернеста Гемінгвея**. Глибокий філософський підтекст (знаменитий принцип «айсберга») наявний у багатьох його творах. За простим малюнком часто прихований такий асоціативний ряд, що кількість коментарів до твору в кілька разів перевищує його обсяг.

У другій половині ХХ ст. до світового культурного простору активно входить художня література Японії. З 1945 року Японія стала на курс ліберально-демократичних реформ, що сприяли стрімкому політичному, економічному та культурному відродженню країни. Завдяки перекладам твори японських авторів дійшли до європейського та американського читача.

Письменники післявоєнної Японії виступали за відродження та демократизацію літератури, намагалися відділити літературу від політики, відродити вітчизняні та запровадити новочасні західні модерністські літературні традиції. Провідними темами їхньої творчості стало засудження війни, показ страждань, які вона приносить, доля «маленької людини», обдуреної хибними ідеалами минулого. У цей час виступив із літературними творами один із найвизначніших представників повоєнного японського письменства Кобо Абе. Основний мотив книг **Кобо Абе** (1924–1993) — конфлікт між людиною і суспільством. Дія романів Кобо Абе могла б відбуватися в будь-якій країні, те, про що він пише, близьке читачам і за межами Японії. Справжню славу й за межами батьківщини письменнику принесла публікація романів «Жінка в пісках», «Чуже обличчя» та «Людина-коробка».

Наприкінці 1970-х років у японській літературі з'явилася велика кількість історичних, автобіографічних, побутових, детективних творів, а також творів, що характеризуються поглибленим вивченням психології людини. Художній арсенал письменників цього часу: **Ясунарі**

Кавабати, Юкіо Місіми, Кендзабуро Ое та інших, — становлять переважно прийоми авангардистської літератури.

Про успіх японської літератури свідчить і нинішня популярність сучасного японського письменника **Харукі Мураками**.

Ще одним помітним явищем літературного процесу другої половини ХХ ст. є нечуваний розквіт латиноамериканського роману, який здобув світове визнання. З-поміж його найяскравіших представників можна назвати **Габріеля Гарсію Маркеса** (Колумбія), **Мігеля Астуріаса** (Гватемала), **Алехо Карпентьєра** (Куба), **Хуліо Кортасара** (Аргентина), **Маріо Варгаса Льосу** (Перу), **Жоржі Амаду** (Бразилія) та інших.

Сучасні латиноамериканські письменники використовують складну техніку композиції та оповіді, часові зміщення, монтаж, потік свідомості, поліфонічність, елементи фантастики, узагальнено-символічні форми, складні неоміфологічні моделі, розмаїті ремінісценції та алюзії.

Тематика латиноамериканського роману, з одного боку, активно вбирає найвищі інтелектуальні здобутки світової культури, з іншого, — глибоко і всебічно осмислює особливості культури національної. Саме звідси постає найяскравіша характерна ознака нового латиноамериканського роману — **магічний реалізм**: такий метод зображення дійсності, у якому раціонально-логічна картина світу химерно поєднується з міфологічними формами її інтерпретації. Латиноамериканські письменники активно використовували весь арсенал художніх прийомів літератури від сюрреалізму до постмодернізму та розробляли у своїх творах широкий спектр тем.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Однією з найважливіших тенденцій літературного процесу другої половини ХХ століття є використання міфів та міфологічних мотивів у художній творчості. Звернення до міфу знаходить різне художнє втілення уже в творчості письменників першої половини ХХ століття (Томас Манн, Джеймс Джойс та інші). У літературі другої половини ХХ століття можна виокремити різноманітні прояви художнього пошуку: створення універсального міфу, що дає змогу осягнути умови людського існування у сучасному світі (Вільям Голдінг), осмислити реальність крізь призму міфологізованої свідомості (Габріель Гарсія Маркес), іронічне використання міфологічних мотивів (Мілан Кундера) тощо. Але за різними тенденціями звертання до міфу у сучасній літературі можна простежити ті самі прагнення, що й у митців Давньої Греції: через зображення боротьби людини досягти її духовного очищення, катарсису; прагнення усвідомити закони людського життя з позицій вічності, відкрити загальні закони буття і свідомості. Таким чином, міф можна вважати основоположним структурним і смислотворчим елементом роману ХХ століття.

У другій половині ХХ століття розвивається також і традиційний **реалізм**, який, проте, набуває нових ознак. Реалістична література відбила розпад Всесвіту на окремі світи, показала драматизм існування людини. Зображення індивідуального буття в художніх творах поєднується з історичним аналізом, що зумовлено прагненням митців усвідомити логіку соці-

альних законів (**Генріх Белль, Еріх Марія Ремарк, Василь Биков, Нодар Думбадзе, Макс Фрїш, Фрїдріх Дюрренматт** та інші). Також помітне місце в літературі посідає філософська та політична публіцистика.

Загалом мистецтво другої половини ХХ століття відрізняється особливим драматизмом, але, як писав Ернест Гемінгвей, «*надія приходить нізвідки, і в цьому її сила*». Тож у літературі цього часу висловлюються сподівання на повернення світові втрачених ідеалів, відновлення порушених зв'язків, подолання відчуженості. ☰

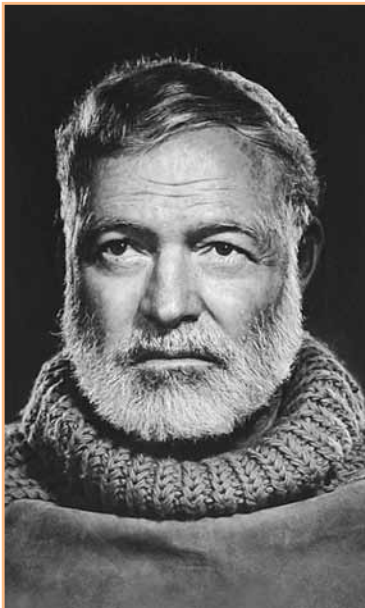
ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, хто з німецьких письменників розробляє у своїй творчості тему «моральної відповідальності» кожного німця за події часів війни.
2. Поміркуйте над причинами розвитку екзистенціалізму в літературі.
3. Розкрийте, у чому полягає одна з найважливіших тенденцій літературного процесу другої половини ХХ ст.
4. Назвіть, літератури яких країн заявили про себе у другій половині ХХ ст. і поясніть, із чим це пов'язано.
5. Поясніть, із чим пов'язане виникнення поняття *новий латиноамериканський роман*. У чому його особливості?
6. Проаналізуйте, чим зумовлюється те, що мистецтво другої половини ХХ ст. вирізняється особливим драматизмом.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари, підготуйте серію ілюстрацій або інфографіку «Людина у проза другої половини ХХ ст.» та презентуйте її у класі.

■ Ернест Гемінгвей

6.2 США. Ернест Гемінгвей (1899–1961)

Американець **Ернест Гемінгвей** був справжнім сином свого бурхливого часу. Його уславив написаний після Першої світової війни роман «Прощавай, зброе!» — вражаючий антивоєнний твір, одна з кращих історій про кохання в літературі ХХ століття. Під час Другої світової війни Гемінгвей неодноразово бував на фронті, працював кореспондентом, брав участь у бойових діях.

Усі герої Ернеста Гемінгвея, як і сам автор, — певні, що за будь-яких обставин людина має залишатися мужньою і порядною, доброю і благородною, щирою і чесною, вірною собі та власним переконанням.

6.2.1 Життя і творчість Ернеста Гемінгвея

Ернест Міллер Гемінгвей народився 21 липня 1899 року в Оук-Парку — невеликому містечку в передмісті Чикаго.

Майбутній письменник ріс у культурній, забезпеченій родині. Він був другим із шести дітей Кларенса Едмунда Гемінгвея та його дружини Грейс Ернестіни Холл. Батько — лікар за професією й етнограф-аматор за уподобаннями — захоплювався полюванням, брав Ерні з собою в ліси, водив його в індіанські селища, намагався привчити сина спостерігати природу, звірів, птахів. Мати — аматорка музики й живопису, прагнула навчити сина гри на віолончелі. Любов до музики Гемінгвей зберіг на все життя.

Оук-Паркська середня школа, де Гемінгвей отримав середню освіту, славилася високим рівнем загальноосвітньої підготовки. Майбутній письменник із вдячністю згадував своїх викладачів. У шкільні роки Гемінгвей багато читав. Пізніше він стверджував, що писати навчився, читаючи Біблію.

Після закінчення школи Гемінгвей, усупереч бажанню батьків, які мріяли, що він продовжить навчання у престижному університеті і згодом стане лікарем, переїхав до дядька, який допоміг йому отримати роботу репортера «Канзас-Сіті-стар». Юнак успішно вів рубрику кримінальної хроніки й міських пригод.

У 1918 році Гемінгвей, якому виповнилось дев'ятнадцять, поїхав до Європи, щоб добровольцем узяти участь у Першій світовій війні.

Війна й поранення травмували свідомість письменника, згадуючи війну, він завжди говорив про її жорстоке безглуздя. За участь у війні, за мужність і відвагу Гемінгвей був нагороджений військовим хрестом та срібною медаллю (найвищою нагородою Італії для іноземців).

Літературна біографія Гемінгвея бере свої витоки в Парижі 20-х років, де він оселився після війни. Париж у ті часи був Меккою модернізму. У цей нуртуючий вир і занурився молодий журналіст, який твердо вирішив стати письменником.

■ Будинок, де народився Гемінгвей

■ Гемінгвей після поранення. Мілан, Італія. 1918 р.

■ Фото, яке Гемінгвей зробив на паспорт у 1923 р.

Гемінгвей вчився писати не тільки у письменників, а й у художників у музеях Франції та Іспанії. Найближчим його літературному хистові був пост-імпресіоніст Поль Сезанн. Письменник говорив, що з живопису він «запозичував принципи зображення світу».

■ Ернест Гемінгвей і його друга дружина Поліна Пфайфер на риболовлі. 1928 р.

Гемінгвей увійшов до літературного естетського гуртка, створеного письменницею Гертрудою Стайн, що складався з найвидатніших модерністів того часу, зокрема Джеймса Джойса, Езри Паунда, Томаса Стернза Еліота.

Він читав Шекспіра, Стендаля, Бальзака, Чехова, Толстого, Достоевського, яких вважав своїми справжніми літературними вчителями.

Зазнав змін і світогляд Гемінгвея, формувалися його політичні переконання. Він багато подорожував Європою, як кореспондент кількох американських газет побував у Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Туреччині. В Італії він зрозумів, що таке фашизм, і на все життя зненавидів його. Своє журналістське і письменницьке кредо Гемінгвей визначив так: «Писати нещадну правду про життя».

Найбільшим досягненням Гемінгвея на той час були три великі книги, написані в 1920-х роках. Це збірка оповідань «**У наш час**» (1924), у якій письменник розповів про повернення з війни. Оповідання збірки відзначаються особливим стилем, лаконічним, стриманим (такий принцип організації тексту автор пізніше визначить як «принцип айсберга»). Ця збірка цікава ще й тим, що тут Гемінгвей уперше порушує проблему «втраченого покоління», геніально продовжену в повісті «**І сходить сонце**» («Фієста», 1926) про сут-

ність неприкаяного життя колишніх фронтовиків і їхніх подруг, про самотність наречених, які не дочекалися коханих, і романі «**Прощавай, зброе!**» (1929). Антивоєнна проблематика подається автором у протиставленні страхіть війни та найкращого людського почуття — кохання. Роман «Прощавай, зброе!» став знаменною віхою у творчості Ернеста Гемінгвея. Трагічна історія молодого американця-добровольця допомогла письменнику простежити процес формування «втраченого покоління» — покоління, яке пережило Першу світову війну і лишилося духовно спустошеним.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Художньою особливістю ранніх творів Гемінгвея було використання модерністських прийомів, насамперед таких, як «потік свідомості», але поступово письменник створював власний, самобутній творчий метод і стиль. Від модернізму Гемінгвея віддаляло несприйняття ірраціонального; використовуючи знайдені представниками цієї течії окремі засоби, він шукав

відповіді на поставленні життям проблеми у дійсності, а не десь інде. Поступово тематика розширювалася, розкриття тем ставало глибшим, але менш відвертим — ідеї з відкритого тексту переходили у підтекст, пряму фактографічність заступав особливий, філософський символізм, «*принцип айсберга*» за власним визначенням письменника: художній текст лише та частина айсберга, яку видно на поверхні. ☰

Якісно новий період у житті Гемінгвея розпочався після його участі в громадянській війні в Іспанії. Дотепер типовий його герой був ізольованим і відчуженим від будь-яких тривалих зв'язків з великим світом. Роман «*По кому подзвін*» (1940) продемонстрував рух митця до нових позицій. Письменника дедалі більше цікавлять загальні питання соціальних і суспільних цінностей. Більшість американських критиків назвали роман найкращим серед творів Гемінгвея, наголошуючи на вмінні автора глибоко проникнути в суть і політичних аспектів війни, і романтичних стосунків, і характеру іспанців.

Характерною рисою Гемінгвея є неможливість відокремити його мистецтво від його життя: він починав найзухваліші дослідження і брав участь у найризикованіших пригодах, схожих на ті, що переживали герої його вигаданого світу, і це тільки сприяло зростанню його популярності і слави. Письменник досить швидко став легендарною особистістю: був енергійним, войовничим будь-де — на війні, на кориді, боксерських матчах, полюванні чи спортивній риболовлі. У роки Другої світової війни Гемінгвей створив на Кубі приватну агенцію боротьби з фашистами, у чині майора очолив свій моторизований загін, з яким бував у тилу в фашистів.

Активна боротьба письменника з фашизмом поєднувалася з журналістською діяльністю. Його нариси та репортажі воєнних часів увійшли в книгу «*Люди на війні*» (1942). Під час війни Гемінгвей також працював над книгою про море, яка так і не була закінчена й вийшла вже після його смерті («*Острови в океані*», 1970 р.).

1952 рік стає черговою перемогою Гемінгвея: він пише підсумковий твір свого життя — повість «*Старий і море*». Цей твір мав нечуваний успіх, він розпродався за 48 годин у кількості 5 мільйонів 435 тисяч примірників. Це квінтесенція роздумів і міркувань письменника про людину та її місце в житті. Наступні два роки стають роками вшанування «вели-

У 1944 році Гемінгвей брав участь у визволенні Парижа. Він зі своєю «армією» ввійшов у Париж швидше за командувача, за що мало не потрапив до військового суду, бо, згідно із Женевською конвенцією, кореспонденти не мали права брати до рук зброю, а Гемінгвей був військовим кореспондентом.

■ Гемінгвей на своїй яхті. 1950 р.

■ Будинок Гемінгвея в Гавані.
Куба

кого Гема» вдома (Пулітцерівська літературна премія, 1953 р.) і визнання його діяльності у світі (Нобелівська премія, 1954 р.)

У наступні роки Гемінгвей багато мандрує (Іспанія, Франція, Східна Африка), але постійно живе на Кубі — країні, яка стала для письменника новою батьківщиною ще з часів Другої світової війни. Останнім завершеним твором великого Гемінгвея стала книга спогадів «Свято, яке завжди з тобою» (1960, опублікована 1964-го), що розкривала своєрідну атмосферу художнього життя Парижа 1920-х років.

В останні роки життя Гемінгвей хворів, не мав змоги плідно працювати, важко переживав політичну ситуацію у США — так звану «холодну війну». Усе це призвело до депресії. Письменника переслідував синдром смерті батька, який застрелився з мисливської зброї. Спроби лікарів допомогти йому не дали результатів.

2 червня 1961 року в своєму домі в Кетчумі (штат Айдахо), за кілька днів після виписки із клініки, Гемінгвей застрелився з рушниці, не залишивши передсмертної записки.

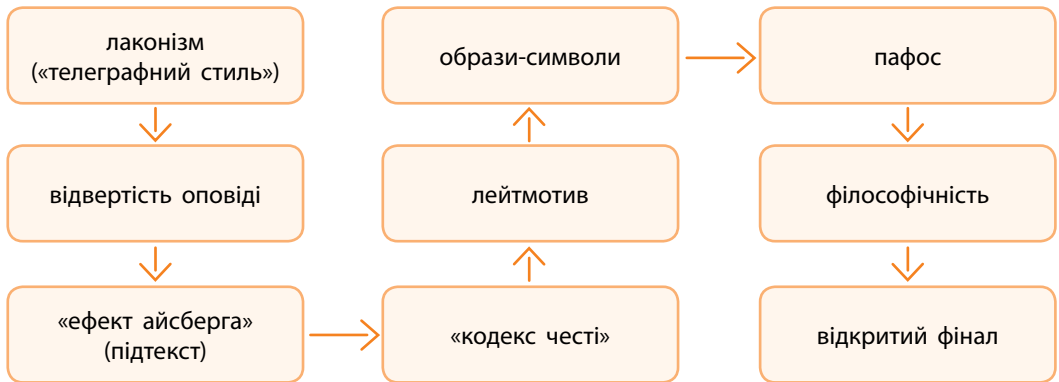
6.2.2 «Кодекс честі» героїв Ернеста Гемінгвея

Герой Гемінгвея часто опиняється незалежно від своєї волі в умовах, коли людина проходить перевірку на витривалість (глибини Африки, Перша світова війна, тайфун, арена бою биків, Латинський квартал у Парижі, громадянська війна в Іспанії), але стикається насамперед у поєдинку із самою собою. Душевний надлом, самотність — доля майже всіх героїв Ернеста Гемінгвея, провідний мотив усієї творчості письменника. Навіть у «мирних» його оповіданнях і повістях відчувається тінь війни. Разом з тим Гемінгвей, належачи, як і інші письменники свого часу, до «втраченого покоління», на відміну від англійця Річарда Олдінгтона («Смерть героя») та німця Еріха Марії Ремарка («На Західному фронті без змін»), не тільки не упокорюється долі — він сперечається із самим поняттям «втрачене покоління» як синонімом приреченості. Тож герої Гемінгвея ніколи не здаються. Поразка робить їх сильнішими, змушує шукати і знаходити сенс існування в найважливіших людських відносинах — дружбі та любові. Герої Гемінгвея — мужні люди, які протистоять долі, стоїчно долають відчуження, в кожному з них — частинка особистості автора, його незламної волі до життя.

«Мені ніколи не доводилось вибирати героїв, швидше, герої вибирали мене. Як і багато моїх попередників, я захоплювався людьми сильними, які підкорюють собі обставини», — писав Ернест Гемінгвей.

НОВАТОРСТВО ПРОЗИ ЕРНЕСТА ГЕМІНГВЕЯ

Україна і світ

Українською твори Гемінгвея перекладали: Володимир Митрофанов, Петро Соколовський, Мар Пінчевський, Сергій Сингаївський, Оксана Тараненко, Іван Лещенко, Леся Маланчук, Микола Сизоненко, Оксана Дяченко, Кіра Сухенко, Нінель Тарасенко, Юрій Покальчук, Людмила Гончар, Ольга Ночева, Соломія Павличко, Віктор Ружицький.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про життєвий і творчий шлях письменника.
2. Простежте, що вплинуло на формування характеру Ернеста Гемінгвея.
3. Розкрийте смисл поняття «втрачене покоління».
4. Оцініть «кодекс честі» героїв Ернеста Гемінгвея. Поміркуйте, наскільки він актуальний для сучасників.
5. Поміркуйте, що справило на вас найбільше враження в біографії Гемінгвея. Що саме робить письменника культовою постаттю ХХ ст.?
6. Сформулюйте значення творчості Ернеста Гемінгвея у розвитку світової літератури.

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення або презентацію на теми:

- Екранізації творів Ернеста Гемінгвея;
- Образ Ернеста Гемінгвея в кінематографі.

6.2.3 Реалістичний, міфологічний і філософський плани повісті «Старий і море»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

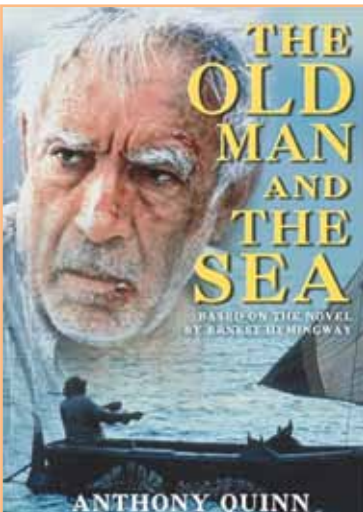
Повість **«Старий і море»** є одним з останніх завершених творів Ернеста Гемінгвея, своєрідним підсумком його творчості й вершиною роздумів про сенс життя. Її визначають як філософську притчу. Невибаглива історія

■ Грегоріо Фуентес, нібито прототип Старого

■ Обкладинка українського видання повісті

■ Постер телефільму «Старий і море». США, 1990 р.

старого рибалки Сантьяго стає узагальненою історією складного шляху людини, яка кожного дня веде нескінченну боротьбу за існування, поєднуючи її з намаганням жити у злагоді з навколишнім світом.

На перший погляд сюжет повісті-притчі Ернеста Гемінгвея «Старий і море» не складний. Старий рибалка Сантьяго вирушає далеко у відкрите море. Йому поталанило: він упіймав рибу, але вона настільки велика і дужа, що старому доводиться довго і тяжко змагатися, аби перемогти її. А на зворотному шляху акули знищили рибу, і старий приплив до берега лише з її кістяком.

Поєдинок завершено. Але чи є в ньому переможець? І якщо є, то хто саме? І взагалі, про що ця повість? Про двобій людини і риби? Чи про гармонію людини і природи? Про силу чи безсилля людини? Про людську мудрість чи про людське безумство? А можливо, про трагедію самотності у світі, у якому роз'єднаність людей, відчуженість людини від суспільства і навколишньої природи сприймається як норма? І в чому, врешті, пафос повісті? В утвердженні сили людини чи, навпаки, її безсилля? У палкому письменницькому заклику до єднання людей чи у констатації їхньої роз'єднаності?

Притча завжди повчає. І це повчання, як і сюжет, має позачасовий, наднаціональний, вселюдський, всеохоплюючий сенс. Гемінгвей не тлумачить змісту своєї притчі. Читач завдяки асоціативності мислення немовби відновлює те, чого автор не висловив уголос. Такий художній прийом він назвав *«ефектом айсберга»*. Відсутність прямого авторського тлумачення подій позбавляє повість дидактизму.

Гемінгвей побудував свою повість на системі мотивів, які постійно повторюються в оповіді, переплітаються, взаємодіють.

Одним із провідних є мотив *незвичайної риби*, яку хотів упіймати і нарешті впіймав старий рибалка. Але цей мотив постає у творі не як щось стале, незмінне. Спочатку це просто велика риба. *«Я цілий тиждень рибалив на глибокому й нічого не піймав, — подумав старий. — Спробую сьогодні*

там, де ходять косяки марліна й тунця, — може, серед них попадеться й велика риба». (Тут і далі переклад Володимира Митрофанова). А потім настають трагічні зміни. «Звертатися до рибини він більше не міг: надто вже вона була понівечена. Та раптом у нього сяйнула думка: — Піврибини, — сказав він. — Колишня рибина... я занастив нас обох».

Чи не свідчить такий розвиток сюжету про цілковиту поразку Сантьяго? Поєдинок між старим та акулами — то лише видима частина «айсберга». У підтексті роздуми про найважливіші проблеми: *людина і суспільство, людина і природа, людина і Всесвіт*. Письменник прагне гармонії, але досягти її у звичайному житті важко. А може, і взагалі неможливо?

Адже Сантьяго не лише милується гармонійно прекрасною рибою, а й дивиться на неї як на товар для продажу. І не задля споглядання чудової риби вийшов Сантьяго в море, а задля того, щоб зловити і продати її. Сантьяго б'ється з акулами насамперед тому, що ці хижаки забирають в нього здобич, а отже, і можливість для існування.

Поведінка старого цілком умотивована. Риба — його. Він зловив її. Він віддав боротьбі з нею мало не всі свої сили. Він любить цю свою рибу, співчуває їй, навіть благає її допомогти йому. Відчувши, що сили залишають його, він звертається до неї: *«Рибино, тобі ж однаково помирати. То невже ти хочеш убити й мене?»*

Для Сантьяго битися за рибу — це означає битися за життя, причому не просто за їжу, а за своє місце в жорстокому світі, який не визнає невдач.

Старий самотній серед людей, він самотній у своєму тяжкому двобої з морем, рибою, акулами — з долею.

Проте в мотив самотності Гемінгвей не вкладає песимістичного звучання, яким парадоксальним це б не здавалося. Письменник показує, що самотність, відсутність допомоги, необхідність розраховувати лише на себе — саме це змушує старого бути мужнім і терплячим, знаходити в собі резерви сил, які дають йому змогу вийти переможцем.

Гемінгвей — прихильник активної позиції, позиції дії: людина має вірити у власні сили і спиратися у скрутну годину на них. Таке розв'язання мотиву самотності позбавляє повість похмурості, надає їй життєствердного звучання. *«А нагорі, у своїй хатині при дорозі, старий знову спав. Він спав так само долиць, і біля нього, пильнуючи його сон, сидів хлопець. Старому снилися леви»*. Так у фіналі повісті переплітаються і взаємодіють два мотиви — хлопчика і левів.

■ Слава Шульц. Ілюстрація до повісті

■ Кадр із фільму «Старий і море». США, 1958 р.

Хлопчик біля Сантьяго — то врешті-решт визнання його, старого, перемоги, то подолання його трагічної самотності, його надія на те, що в нього ще є майбутнє. А леви уві сні — це пам'ять про пережиту боротьбу, готовність знову ставати до бою за життя.

Старий Сантьяго за законами природи — переможець, хоч він — переможений за шкалою цінностей людей. З великою гордістю звучать його слова: *«Людина створена не для того, щоб терпіти поразку. Людину можна знищити, але не можна перемогти»*.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

СТАРИЙ І МОРЕ

(Уривок)

(...) Старий поглянув на безмежний простір моря й збагнув, який він тепер самотній. Проте побачив він і райдужні відсвіти в темній товщі води, й тугу напнуту жилку, що зникала в глибині, й дивне коливання тихої морської гладіні. Тепер і над морем скупчувались хмари, віщуючи пасат, а, глянувши вперед, старий побачив табун диких качок, що летіли над водою, чітко вирізняючись на тлі неба, — на якийсь час їхні обриси неначе затуманювались, тоді знов ставали чіткі, — і він зрозумів, що людина в морі ніколи не буває самотня.

Йому пригадалось, як декотрі люди бояться запливати самі в невеликому човні далеко в море, звідки не видно берега, й подумав, що в ті місяці, коли негода настає зненацька, їхній страх цілком виправданий. Але тепер була пора ураганів, а в цю пору, коли тихо, звичайно стоїть найкраща в цілому році погода.

«Та й коли насувається ураган, у морі його ознаки завжди видно за кілька днів наперед. На суходолі їх не бачать, бо не знають, на що треба зважати, — думав старий. — Певне, є відміна і в тому, що з берега хмари виглядають інакше, ніж з моря. Та найближчим часом урагану боятись нема чого».

Він подивився на небо й побачив білі купчасті хмари, подібні до накладених одна на одну апетитних кульок морозива, а над ними у високому вересневому небі видніли тонкі смужки пірчастих хмаринок,

— Буде легкий бриз, — сказав старий. — Така погода мені куди вигідніша, ніж тобі, рибино.

Ліву руку йому й досі судомило, але він уже помалу розгинав пальці...

«Якби тут був хлопець, він розтер би мені руку, і її одпустило б згори, від ліктя, — подумав старий. — Та дарма, одпустить і від пальців».

У цю мить, ще не помічаючи, як змінився нахил жилки у воді, він відчув правою рукою, що натяг слабшає. Тоді, наважившись на снасть і щосили молотячи лівою рукою по стегну, побачив, як жилка поволі підноситься все вище над водою.

— Зараз вона випливе, — мовив старий. — Ану, руко, оклигуй. Оклигуй, прошу тебе.

Жилка й далі помалу, але невпинно виринала з води, а тоді поверхня океану перед човном здулась, і рибина випливла на світ.

Вона випливала довго, наче їй кінця-краю не було, і з боків її струменіла вода. Рибина виблискувала проти сонця, голова й спина в неї були темно-фіолетові, а широкі смуги на боках видавалися в сонячному промінні блідо-бузковими. Її довгий, як бейсбольна битка, і загострений на кінці меч скидався на рапіру. Рибина показалася з води на всю свою довжину, а тоді знов пірнула — без сплеску, мов досвідчений нирець, — і старий побачив, як востаннє майнув її великий, схожий на лезо коси хвіст, і одразу ж по тому жилка швидко побігла у воду слідом за рибиною.

— Футів на два довша за мій човен, — сказав старий.

Жилка збігала швидко, але розмірено — отже, рибина не була наполохана. Старий обома руками вчепився за жилку й натяг її до відпору, силкуючись загальмувати. Він знав: якщо він не здужає сповільнити рух рибини безперервним опором, вона розмотає всю снасть і обірве її.

«Рибина величезна, і я повинен приборкати її, — думав старий. — Не можна давати їй відчутти, яка вона дужа й на що здатна, коли б стала тікати. Бувши нею, я б зараз пішов на відчай душі й дав тягу, аж поки щось урвалося б. Та, хвалити Бога, риба не така розумна, як ми, що вбиваємо її, зате куди благородніша й спритніша». (...)

Переклад Володимира Митрофанова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Складіть розповідь про старого рибалку, про його боротьбу з величезною рибою-мечем.
2. Знайдіть портретну характеристику старого у повісті «Старий і море», простежте, як письменник змальовує свого героя залежно від ситуації.
3. Поясніть, як характеризують героя роздуми. Яку рису його характеру вони увиразнюють?
4. Розкрийте роль пейзажу в повісті.
5. Простежте, як життя старого Сантьяго пов'язане із морем, як він ставиться до його мешканців.
6. Покажіть на прикладах, як море символізує буття, сповнене пристрастей, випробувань, поразок і перемог.
7. Проаналізуйте смисл життя старого рибалки Сантьяго, його погляди, захоплення (зокрема бейсболом).
8. Складіть інформаційне гроно «Моральний кодекс Сантьяго».
9. Обґрунтуйте символічні значення образів твору. Поміркуйте, які з них викликають у вас сумніви і чому.
10. Проілюструйте основні мотиви повісті «Старий і море», поясніть, яку роль вони виконують у творі.
11. Подискутуйте, чому повість «Старий і море» називають притчею.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

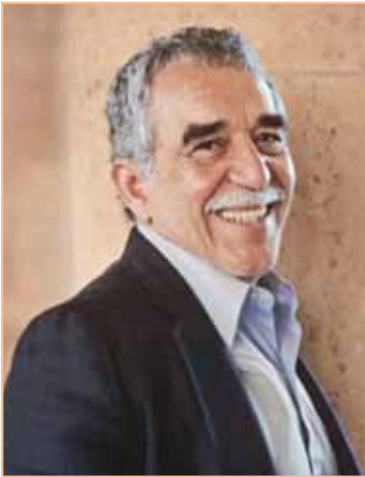
1. Об'єднайтеся в пари і підготуйтеся до дебатів на тему «Цінність людського життя у ХХІ столітті».

2. Об'єднайтеся у групи й подивіться одну з екранізацій повісті «Старий і море». Поділіться враженнями з однокласниками/однокласницями.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

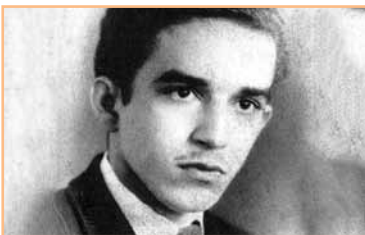
uk.wikipedia.org/wiki/Ернест_Гемінґвей

Деба́ти — чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми. Цей різновид публічної дискусії учасники дебатів спрямовують на переконання у своїй правоті третьої сторони, а не одне одного.

■ Габріель Гарсія Маркес

Письменник вважав, що головним чинником, який визначив його долю, була атмосфера домівки, побут містечка, де тісно перепліталися фантастика і реальність.

■ Габріель Гарсія Маркес у молодості

6.3 Колумбія. Габріель Гарсія Маркес (1927–2014)

Габріель Гарсія Маркес — колумбійський письменник і публіцист, один із найяскравіших представників «магічного реалізму». Для європейського культурно-історичного середовища латиноамериканська література завжди була екзотичним явищем. Гарсія Маркес одержав Нобелівську премію з літератури «за романи й оповідання, у яких фантазія і реальність, переплетені у примхливому світі, відображають життя і конфлікти континенту».

6.3.1 Життя і творчість Габріеля Гарсія Маркеса

Гарсія Маркес (повне ім'я — *Габріель Хосе де ла Конкордія Гарсія Маркес*) народився 6 березня 1928 року в провінційному містечку Аракатака в Колумбії. Його батько Габріель Гарсія був телеграфістом. На формування Гарсії Маркеса як письменника справили вплив бабуся Транкіліна, на якій тримався увесь дім, та дід Ніколас Маркес, полковник, учасник громадянської війни 1899–1903 рр. Загадковий, фантастичний світ, що виникав в оповідях діда, назавжди закарбувався в уяві онука.

Гарсія Маркес навчався в інтернаті міста Сапакіра, пробував писати. Згодом він вступив на юридичний факультет Національного університету в Боготі. Перше оповідання Гарсії Маркеса було опубліковане в 1947 році, але автор

не мислив себе професійним літератором. 1948 року внаслідок убивства лідера ліберальної партії атмосфера у столиці ускладнилася. Через «віоленті» (період довгих і кривавих воєн у Колумбії) університет закрили, і майбутній письменник переїхав до Картахени, де продовжив навчання. Адвокатська кар'єра його мало приваблювала, а невдовзі він зовсім відмовився від неї і захопився журналістикою.

Особливий вплив на становлення творчої особистості Гарсії Маркеса здійснили Ернест Гемінгвей, Вільям Фолкнер, Джеймс Джойс, Вірджинія Вулф, Франц Кафка.

Гарсія Маркес працював репортером, вів розділ хроніки, паралельно займався художньою творчістю. У 1951 році вийшла повість «**Опале листя**», у якій вперше з'являється містечко Макондо, що так нагадує рідну Аракатаку. Разом зі світом Макондо приходять і *тема самотності*, центральна для всієї творчості Гарсії Маркеса.

У 1954 році Гарсія Маркес переїхав у Боготу, продовжував працювати в газеті, займався політичною діяльністю, а в липні 1955 року як кореспондент потрапив до Європи. Він працював у Римі, одночасно навчався на режисерських курсах в Експериментальному кінематографічному центрі. Після Рима був Париж. Переворот, що стався на батьківщині, змусив письменника залишитись у французькій столиці.

Саме тут Гарсія Маркес створив повість «**Полковнику ніхто не пише**», окремим виданням книга вийшла в 1961 році. У маленькому містечку живе й намагається добитися пенсії стомлений старий полковник, який недавно втратив сина. Розповідь про звичайне життя, що переплітається зі спогадами про героїчну молодість, набуває в зображенні письменника фантастичних рис.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Повість «Полковнику ніхто не пише» позначена безумовним впливом творчості Ернеста Гемінгвея, про що Гарсія Маркес сам неодноразово говорив, а також дався взнаки репортерський досвід автора. Стилiстику твору вирізняють дивовижний лаконiзм, «снайперська точність мови», відчуття місткості та багатовимірності слова. Час дії — 1956 рік, місце дії — безіменне містечко, але у снах і споминах головного героя — полковника, учасника громадянської війни, живе інше місто — Макондо, звідки він приїхав багато років тому. Саме з Макондо входить в оповідь історичний час, у якому сплавлені воєдино реальні та легендарні події. «Полковнику ніхто не пише» — повість про самотність і про стоїчне протистояння людини абсурдності буття, злидням, голоду та немичності, бюрократичній байдужості, про непорушну віру в торжество справедливості.

У творах Маркеса все сильніше проявляється те сприйняття світу, яке він сам пізніше назве «*фантастичним реалізмом*». У його оповіданнях і повістях життя йде звично, підкоряючись законам реальності. І при цьому постійно відчувається подих дивовижної, фантастичної, незбагненої світобудови.

■ Мерседес Барча, наречена Маркеса

■ Обкладинка першого видання роману «Сто років самотності»

Ще в ранній юності Габріель познайомився з красунею Мерседес Барча. У 1958 році вони побралися, і Мерседес 56 років була вірною й відданою супутницею життя письменника. Її єдину Гарсія Маркес завжди хотів бачити в останні місяці життя.

Працюючи кореспондентом різних латиноамериканських газет, Гарсія Маркес об'їздив чимало країн Європи, деякий час мешкав у Венесуелі, а з 1961 року — у Мексиці. Спомини дитинства та думки про фатальний зв'язок насильства і самотності переслідують письменника, вимагаючи художнього втілення. Так з'являється збірка оповідань «**Похорон Великої Мами**» (1962).

У 1965 році Гарсія Маркес «добровільно ув'язнив» себе заради створення нового роману, до якого автор ішов 20 років. Роман «**Сто років самотності**» побачив світ 1967 році в Буенос-Айресі.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

У романі «Сто років самотності» реальне життя й фантастичні події так перемішані, що роз'єднати їх неможливо. Герої живуть у провінційному містечку і водночас існують у фантастичному світі. Історія містечка Макондо розповідається через історію роду Буендіа. Гарсія Маркес написав історію сім'ї, сповнену смішних пригод і шекспірівських пристрастей, сім'ї, у якій кожне покоління не зникає, а продовжується у нащадках, які носять ті самі імена та отримали у спадок від предків їхню провинку, їхні гріхи та їхню самотність. І в той же час це ніби історія всього людства. Мова роману надзвичайно соковита, музикальна, у ньому десятки дивних характерів, фантастичні повороти захопливого сюжету.

Успіх роману «Сто років самотності» був запаморочливий, наклад за три з половиною роки склав понад півмільйона примірників, що є сенсаційним для Латинської Америки, а у світі заговорили про нову епоху в історії роману та реалізму.

На сторінках численних літературознавчих праць з'являється термін **магічний реалізм**. Саме так означували оповідну манеру, властиву романові Гарсії Маркеса і творам багатьох латиноамериканських письменників. Геніальне поєднання казки і роману, міфу і притчі, пророцтва і глибокої філософії — одна зі складових, які принесли Гарсії Маркесу всесвітню славу титана літератури. У 1972 році Гарсія Маркес став лауреатом міжнародної

премії імені Ромуло Гальєгоса. У 1981 році побачила світ **«Хроніка вбивства, про яке всі знали заздалегідь»**, а в 1982 році письменникові присудили Нобелівську премію.

Поживши у Боготі, Мехіко, Барселоні, Парижі, Нью-Йорку, помандрувавши світом, Гарсія Маркес повернувся в місто своєї юності — Картахену, що на карибському узбережжі Колумбії.

На схилі літ Габріеля Гарсію Маркеса почали переслідувати хвороби, давалися ознаки невтомна праця, переїзди-мандрівки та життєві звички письменника (він викурював по три пачки цигарок на день).

Помер Габріель Гарсія Маркес 17 квітня 2014 на 87-му році життя у своєму будинку в Мехіко.

Українською мовою окремі твори Гарсії Маркеса переклали Світлана Жолоб, Віктор Шовкун, Маргарита Жердинівська, Сергій Борщевський, Богдан Бойчук та інші.

Грошова нагорода пролежала у швейцарському банку 16 років. Маркес забув про неї. «Присягаюся, це правда», — переконував він пізніше журналістів. Коли його дружина згадала про премію, Маркес забрав гроші й почав видавати тижневик.

6.3.2 Специфіка магічного реалізму Габріеля Гарсії Маркеса

Взаємодія різних способів мислення — цивілізованого та міфологічного — набуває особливого розквіту в «магічно-реалістичних» творах колумбійського письменника Гарсії Маркеса, який стверджує, що саме реальне життя є магією, зокрема — дійсність Латинської Америки, карибських держав є справжнім дивом, що й породило «міфологічний роман».

Під час вручення Нобелівської премії Гарсія Маркес сказав, що магічний реалізм наявний у творах, де «фантастичні й реалістичні елементи поєднані заради створення щедрого уявного світу, в якому відбито життя і суперечності латиноамериканського континенту». Йдеться про поєднання в межах магічного реалізму фантастики (міфічності, магії) та реальності. Магічність — віра у виконання певних обрядів, священних дій, це віра в надприродне, те, що в Європі сприймається як «дитинство» людства. Для Латинської Америки міфи, ритуали, вірування є природними.

Теорія літератури

Термін **магічний реалізм** виник у латиноамериканській літературі в середині ХХ ст. (уперше його вжив теоретик нової латиноамериканської літератури Алехо Карпентьер). До письменників-міфотворців, представників «магічного реалізму» належать: колумбієць Габріель Гарсія Маркес, аргентинець Хорхе Луїс Борхес, гватемалець Мігель Анхель Астуриас, парагваєць Августо Роа Бастос, перуанець Маріо Варгас Льюса, мексиканець Карлос Фуентес, аргентинець Хуліо Кортасар, венесуелець Мігель Отеро Сільва та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте основні віхи життя і творчості Габріеля Гарсії Маркеса.
2. Поясніть, що найбільше вплинуло на формування письменника.
3. Проаналізуйте, які твори принесли Гарсії Маркесу славу. Чим, на вашу думку, це зумовлено?
4. Поміркуйте, як характеризує письменника історія із грошовою частиною Нобелівської премії.
5. Розкрийте значення поняття «магічний реалізм». Як магічний реалізм втілюється у творчості Гарсії Маркеса?
6. Схарактеризуйте риси дійсності Латинської Америки, які сприяли виникненню магічного реалізму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення із презентацією на теми:

- «Сто років самотності» — роман, який змінив світ;
- Історія кохання Габріеля і Мерседес.

6.3.3 Синтез реального і фантастичного в оповіданні «Стариган із крилами»

Написане 1955 року оповідання Габріеля Гарсії Маркеса «**Стариган із крилами**» вперше було опубліковане іспанською мовою в 1968-му. Англійський переклад було видано 1972 року, український — у 1976-му. Як і багато інших творів Гарсії Маркеса, «Стариган із крилами» належить до напрямку магічного реалізму. Письменник творить власний, досить сумний міф про пришестья на грішну землю янгола, про людей і земне життя.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Оповідання «Стариган із крилами» — це тонкий і сповнений філософської глибини сплав реальних подій та міфологічного сюжету. У чому ж сенс несподіваної зустрічі людей із янголом? Як вони повелися в такій незвичайній ситуації? Чи виявилися гідними дива, що сталося з ними?

Жителі невеличкого селища Пелайо та Елісенда надзвичайно заклопотані своїми справами. Погода жахлива, дощ не припиняється уже впродовж трьох діб, із напівзатопленого подвір'я краби заповзають до будинку. Та ще й у дитини всю ніч був жар. І в таку негоду подружжя знаходить на своєму подвір'ї старого у брудному одязі, який не може підвестися через велетенські крила, що виглядають у нього з-за спини.

Коли люди трохи отямилися, вони дійшли висновку, що перед ними янгол. До цієї думки їх підштовхнула всезнаюча сусідка, яка заявила, що янгол прилетів за душею їхнього хворого сина. Та зовнішній вигляд старого зовсім не відповідав людським уявленням про янголів небесних. За біблійними легендами, люди уявляють янголів прекрасними юними істотами з чудовими білими крилами, як у лебедів. Навіть вислови є: «янгольський вид», «янгольський голос», «не людина, а янгол».

До того ж для практичного селянського розуму диво, яке не можна використати в хазяйстві, є зайвим, непотрібним. Тим більше, коли диво говорить якоюсь незрозумілою мовою.

Наступного дня все село вже знало, що в будинку Пелайо є живий янгол. Сусідка застерігала, що янголи о цій порі року дуже небезпечні, отож Пелайо цілий вечір не зводив зі старого очей, а на ніч замкнув його в дротяному курнику.

Згодом господарі, які знайшли янгола, мали з цього неабиякий зиск — обгородили двір парканом і пропускали бажаючих подивитися на диво за гроші. З часом поставили залізні ґрати на вікна — «щоб не залітали ангели» (*тут і далі переклад Маргарити Жердинівської*). Це справжнісінький апофеоз сарказму: проти янголів ставлять ґрати, ніби антмоскітну сітку від комарів.

Коли приміщення, де жив янгол, зруйнувалося від часу, стариган із крилами бродив по будинку туди-сюди, і його звідусіль гнали. Господиня полегшено зітхнула «за себе і за нього», коли побачила, що янгол відлітає. І ні вона, ні її чоловік навіть не подумали, що, можливо, саме янголу вони зобов'язані багатьма речами: і припиненням дощу, і одужанням дитини, і добробутом.

В оповіданні Гарсії Маркеса «Стариган із крилами» майстерно реалізовано запропонований письменником засадничий принцип магічного реалізму — принцип оживлення дива.

Стариган із крилами з оповідання Гарсії Маркеса та Грегор Замза з новели «Перевтілення» Кафки подібні своєю безмежною самотністю, відчуттям нікчемності, непотрібності у світі людей.

- Сцена з вистави «Дуже старий сеньйор з крилами», м. Чернівці

- Афіша вистави Вінницького лялькового театру за оповіданням Маркеса

Янгол, викачаний у багні, якого тримають у курнику, наче свійського птаха, якого таврують і вимагають від нього нехайних чудес, а потім виганяють віником із дому, — стає в цьому міфі символом абсурдності людського буття.

Стариган із крилами — це образ якогось дива (або дивака), що опиняється в людському світі з його цінностями і має бути тим світом поцінований. Відтак диво має бути співвіднесене з певними суспільними канонами: релігійними, побутовими тощо. Люди прагнуть побачити в ньому ті якості, які, на їхню думку, мають відповідати поняттям «янгол», «диво». Те ж диво, яким був забруднений стариган із крилами, жодною мірою не відповідало очікуванням.

Отже, люди не здатні досягнути високі, благородні істини, вони перебувають у полоні байдужості, корисливості, розрахунку. На жаль, у сучасному світі немає місця для янголів. Та чи не залишає читачеві надію фінал оповідання: янгол не помирає, а одужує й відлітає в піднебесся. Можливо, серед людей він саме такий, на якого ті заслуговують, він — їхнє відображення.

Мотив крил є чи не найважливішим у творі, він з'єднує назву з текстом оповідання, утворює його основну *антитезу*: «крилата людина та безкрилий натовп», «окриленість мрії та приземленість дійсності».

Мотив падіння й злету утворює сюжетно-композиційну канву твору: на початку янгол борсається в багнюці не в змозі піднятися, а наприкінці оповідання він із зусиллями здіймається в повітря й розчиняється в небі.

В оповіданні «Стариган із крилами» звичайне, приземлене, буденне переплітається з фантастичним, химерним, вигаданим, багато картин тут символічні, вони містять глибокий підтекст. Море символізує бурхливе і суперечливе життя. Свіжий морський вітер — відчуття свободи, потяг до широкого, безмежного простору. Крила — символ духовного злету. Вони є знаком того, що людству треба одужати морально, розправити крила й піднятися до духовних вершин.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

СТАРИГАН ІЗ КРИЛАМИ

(Уривок)

Дощ не вщухав уже третю добу, і з напівзатопленого подвір'я краби весь час повзли до будинку: Пелайо тільки те й робив, що знищував їх, а на світанку йому довелося винести і викинути в море цілий кошик цих істот. У дитини всю ніч був жар, і Пелайо з дружиною подумали, що то в неї від смороду крабів.

З вівторка світ став похмурим, небо й море були однакового попельястого кольору, а пісок на березі виблискував ночами, мов світлячки. Уранці небо стало зовсім тьмяним, і коли Пелайо повернувся з моря,

він насилу розгледів, що в глибині подвір'я щось ворухиться й стогне. Підійшовши ближче, він побачив, що це старенький дід, який упав обличчям у грязюку, борсається там, але не може підвестися, бо йому заважають великі крила.

Наляканий цим страховиськом, Пелайо побіг по свою дружину Елісенду, яка саме ставила компреси хворій дитині, й привів її на подвір'я. Обоє з німим заціпенінням дивились на старого. Він був одягнений, як жебрак, череп його був лисий, як коліно, рот беззубий, як у старезного діда, великі пташині крила, обскубані та брудні, лежали в болоті, і все це разом надавало йому кумедного й неприродного вигляду, Пелайо та Елісенда довго й уважно дивились на старого, нарешті, трохи отямившись, дійшли висновку, що він навіть симпатичний, і наважилися звернутись до нього. Той відповів якоюсь звучною, але незрозумілою мовою, отож вони вирішили, що це, мабуть, людина, яка потерпіла під час аварії якогось іноземного пароплава. Проте подружжя все-таки вирішило покликати сусідку, яка багато всіляких див бачила в своєму житті, й вона одразу все пояснила:

— Це ангел. Мабуть, він прилетів по дитину, але сердега такий старий і немічний, що злива збила його на землю.

Наступного дня все село вже знало, що в будинку Пелайо є живий ангел. Сусідка застерігала, що ангели о цій порі року дуже небезпечні, отож Пелайо, сидючи на кухні з кийком, цілий вечір не зводив зі старого очей, а перед тим, як лягти спати, витяг його з грязюки й замкнув у дротяному курнику. Опівночі дощ нарешті вщух, але Пелайо та Елісенда все ще ловили крабів. Незабаром дитина прокинулася і попросила їсти; жар у неї спав. Подружжя вирішило, що вранці вони відпустять ангела, посадять його на тин, дадуть прісної води та харчів на три дні й нехай летить у відкрите море. Проте коли вранці вийшли на подвір'я, сусіди стояли юрмою перед курником, розглядаючи ангела без ніякої святобливості, й кидали йому їжу крізь сітку, немов то було не надприродне створіння, а якась циркова звірина. (...)

Переклад Маргарити Жердинівської

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Доберіть цитатну характеристику вигляду янгола з оповідання Гарсії Маркеса. Чому письменник зобразив його саме таким?
2. Поясніть, чому автор не уникає опису зовнішнього вигляду небесного прибульця.
3. Поміркуйте, чому жителі провінційного селища не розуміють мову янгола.
4. Визначте, яка найголовніша чеснота янгола з оповідання.
5. Дослідіть, який біблійний сюжет нагадує сцена кидання каміння в старигана. Чим ця сцена кардинально відрізняється від сюжету з Біблії?
6. Проаналізуйте, чи витримало суспільство тест на людяність.

7. Схарактеризуйте риси *магічного реалізму* в оповіданні «Стариган із крилами».
8. Поміркуйте, чи однаковий символічний сенс мають образи хлопчиків у творах Гемінґвея та Гарсії Маркеса.
9. Складіть сенкани до слів *люди, янгол*.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтесь у групи та підготуйте повідомлення із презентацією на теми:

- Символічний зміст образу янгола в оповіданні «Стариган із крилами»;
- Відображення моральної деградації людства в оповіданні «Стариган із крилами».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Перегляньте буктрейлер «Стариган із крилами». Запропонуйте власний варіант буктрейлера.
2. Перегляньте відеокліпи на слова Івана Драча «Крила» та Ліни Костенко «Крила». Поміркуйте, що спільного й відмінного в цих поезіях і в оповіданні Гарсії Маркеса.

■ Ясунарі Кавабата

6.4 Японія. Ясунарі Кавабата (1899–1972)

У Японії **Ясунарі Кавабату** було удостоєно звання «людина-скарб». У своїх романах, повістях, оповіданнях письменник створив «картину душі» японської людини, завдяки якій західний читач може судити про саму країну та про її людей. Шедеври Кавабати дали змогу всьому світу відчувати, що це означає — народитися японцем.

У 1968 році Ясунарі Кавабата першим з японських письменників отримав Нобелівську премію з літератури «за письменницьку майстерність, яка передає суть японської свідомості».

6.4.1 Життя і творчість Ясунарі Кавабати

Ясунарі Кавабата народився 11 червня 1899 року в місті Осака в освіченій і багатій сім'ї. Його батько помер, коли Ясунарі було 2 роки. Матері не стало через рік після батька, і хлопчика взяли на виховання дідусь із бабусею по материнській лінії. Ці трагічні обставини вплинули на творчість майбутнього письменника, темі смерті, сирітства, самотності у творах Ясунарі Кавабати належить важливе місце.

У дитинстві Ясунарі мріяв бути художником, підлітком вирішив стати письменником, і в 1914 році починає писати автобіографічну розповідь. Її було опубліковано в 1925 році під назвою «Щоденник шістнадцятирічного».

Продовжуючи жити в родичів, майбутній письменник вступив до Токійської середньої школи, де вивчав європейську культуру. Він захоплювався скандинавською літературою, ознайомився із творами Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рембрандта, Поля Сезанна.

У 1920 році юнак став студентом Токійського університету на факультеті англійської літератури, однак на другому курсі взявся за вивчення японської літератури. Ясунарі із групою молодих письменників заснує журнал «Бунгей дзідай» («Сучасна література») — рупор модерністського напрямку в японській літературі, відомого під назвою «сінканкакуха» («неосенсуалізм»), який перебував під значним впливом модерністських письменників Заходу, особливо таких, як Джеймс Джойс і Гертруда Стайн. Молоді письменники підтримували ідеї мистецтва для мистецтва і перебували під впливом європейських течій кубізму, експресіонізму, дадаїзму та інших модерністських стилів.

Теорія літератури

Неосенсуалізм — течія модернізму, яка виникла під впливом великої трагедії Японії ХХ ст. — землетрусу 1923 року, що знищив Токіо. Представники цієї течії в мистецтві були переконані, що основоположним у житті є суб'єктивне відчуття, і література покликана розкривати саме цю сторону людської природи. В основу творчого методу письменників-неосенсуалістів покладено добре відомий на Далекому Сході прийом асоціацій за контрастом, що здавна використовувався в японській поезії та живописі.

На думку японських неосенсуалістів, література не повинна бути тільки копією об'єктивної дійсності, вона — завжди плід суб'єктивних вражень, переживань, почуттів, сумнівів автора. Однак Кавабата в цій групі молодих майстрів посідає особливе місце. На відміну від інших, він не відмовився від національних художніх традицій, класичних уявлень про прекрасне. Пізніше він писав: «У захопленні від літератури Заходу я намагався наслідувати кращі її зразки. Але по суті я — східна людина і ніколи не втрачав свого власного шляху».

Перший літературний успіх письменнику принесла повість «**Танцівниця з Ідзу**» (1925), у якій розповідається про студента, що закохався в молоду танцівницю. Твір написано методом «потoku свідомості», що підтверджує вплив творчості Джеймса Джойса і Марселя Пруста на становлення Ясунарі Кавабати як письменника, але спостерігаються в ньому й риси неосенсуалізму.

У 1930-ті роки творчість Ясунарі Кавабати стає більш традиційною, він відмовляється від ранніх літературних експериментів.

У 1931 році Кавабата одружився з Хідеко та оселився з дружиною в самурайській столиці Японії на півночі від Токіо — місті Камакура, де у них народилася дочка. Літо вони зазвичай проводили на гірському курорті Каруйдзава в котеджі західного типу, а взимку жили в будинку японського стилю в Дзусі. Неподалеку від Дзусі в письменника була

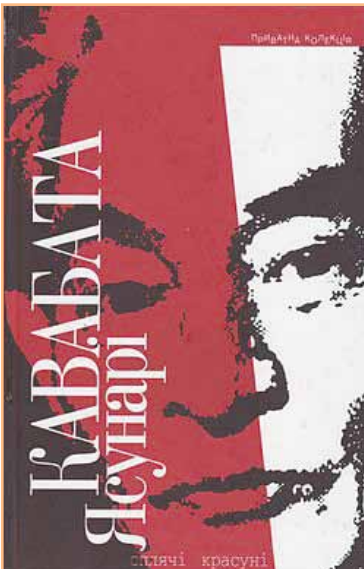

■ Кавабата з дружиною Хідеко (зліва) та її сестрою Кіміко. 1930 р.

■ Кавабата за роботою. Камакура. 1946 р.

■ Українське видання творів Кавабати

квартира, де він працював у традиційному японському кімоно і дерев'яних сандаліях.

Справжнє визнання прийшло до письменника після появи нової повісті — «Снігова країна» (1934—1947). Цей твір визнано одним із найкращих у прозі Японії. Таємниця людського кохання і таємниця принадності природи снігового краю стають предметом філософських роздумів митця, котрий намагається знайти ключ до відкриття вічної гармонії світу. Письменник довго працював над романом: перший варіант з'явився друком у 1937 році, а остаточний — тільки за десять років. Ясунарі Кавабата остаточно заявив про себе як талановитий майстер ліричної прози, у якій відбився духовний стан сучасного японця.

Під час Другої світової війни і в повоєнний період письменник намагався бути осторонь від політики. Він довго подорожував Маньчжурією та багато часу приділив вивченню «Сагі про Гендзі», класичного японського роману ХІ ст. У загадковій повісті Кавабати «Тисяча журавлів» (1949), в основу якої покладено традиційну японську чайну церемонію, простежуються елементи «Сагі про Гендзі». Саме повість «Тисяча журавлів» найкраще відома на Заході.

У повістях «Тисяча журавлів», «Голос гір», «Давня столиця», що розвивають давні традиції класичної японської словесності, Ясунарі Кавабата порушує проблеми моралі і краси, намагаючись урятувати суспільство ХХ століття від бездуховності.

Думка про те, що минуле знищити неможливо, що воно продовжує існувати, що в «давно покинутих місцях ми зустрічаємо втрачений час», надає особливого забарвлення художній творчості Кавабати. Митець був упевнений, що зв'язок часів не розпався, що минуле існує в теперішньому, пронизуючи його невидимими променями. Кавабата володів здатністю відтворювати ланцюг часів, відчуваючи світ у всіх трьох часових вимірах, що найбільш яскраво виявилось в повісті «Тисяча журавлів».

У 1960 році за підтримки держдепартаменту США Кавабата здійснив турне по кількох

американських університетах, де вів семінари з японської літератури. У своїх лекціях він указував на безперервність розвитку японської літератури з XI по XIX століття, а також на глибокі зміни, що відбулися, коли японські письменники зазнали впливу своїх західних побратимів по перу.

Імовірно, внаслідок цього впливу Ясунарі Кавабата наприкінці 1960-х порвав із політичним нейтралітетом і разом з Юкіо Місімою і двома іншими письменниками підписав петицію проти «культурної революції» в комуністичному Китаї.

У 1970 році, після невдалої спроби організувати повстання на одній із японських військових баз, Місіма здійснив харакірі (ритуальне самогубство).

Через два роки тяжкохворий Кавабата також укоротив собі віку, отруївшись газом у себе вдома в Дзусі. Цей вчинок приголомшив усю Японію, весь літературний світ. Оскільки письменник не залишив передсмертної записки, мотиви самогубства досі нез'ясовані.

Українською мовою твори Ясунарі Кавабати перекладали Іван Дзюб та Мирон Федоришин.

6.4.2 Особливості стилю письменника

У романах Ясунарі Кавабати, які вирізняються другим планом і недомовленістю, переплетено модерністські прийоми та елементи традиційної японської культури.

Наскрізний мотив творчості Кавабати — *самотність*, яку здатна подолати лише *краса*.

Кавабата — представник так званого «жіночого стилю», виразник м'якої, чутливої краси в японській літературі. Його манеру можна порівняти із цвітінням сакури, яка повільно облітає, і її пелюстки символізують прекрасні миттєвості життя. Вишукана простота звучить у кожному рядку творів Кавабати. Письменник прагнув розкрити таємний, прихований сенс буття, змушуючи читачів шукати істину разом. Поєднання вишуканої художньої форми, уявного і реального, підкреслений ліризм, поетизація почуттів, захоплення старовиною, фрагментарність композиції — основні ознаки художнього стилю Ясунарі Кавабати.

Слово *краса* найчастіше трапляється у словнику письменника. Промову на врученні Нобелівської премії він назвав «Красою Японії народжений».

Україна і світ

Доктор фізико-математичних наук, колишній працівник Інституту теоретичної фізики Іван Дзюб японську мову опанував самотужки й понад сорок років працює як перекладач творів Ясунарі Кавабати, Кобо Абе, Харукі Муракамі та інших письменників. Серед представників української школи перекладу для Івана Дзюба незаперченими авторитетом є Микола Лукаш.

Уперше в історії українсько-японських взаємин Івана Дзюба було нагороджено орденом Вранішнього Сонця за видатні досягнення у справі популяризації японської культури.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, де і коли народився Ясунарі Кавабата. Які трагічні події він пережив у дитинстві?
2. Поясніть, які твори мистецтва справили вплив на його становлення як письменника.
3. Пригадайте, який твір приніс письменникові перший успіх у публіки. Які риси стилю митця виявилися в ньому?
4. Розкрийте, які проблеми порушує письменник у своїх творах. Що характерно для його творчої манери?
5. Поміркуйте, чи можна назвати Ясунарі Кавабату представником традиційного напрямку в японській літературі. Доведіть свою думку.
6. Висвітліть, коли і за які досягнення Ясунарі Кавабата був нагороджений Нобелівською премією.

6.4.3 Відображення самобутності японської культури в повісті «Тисяча журавлів»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Композиційна побудова повісті «Тисяча журавлів» (інша назва «Тисячокрилий журавель») пов'язана із традицією чайної церемонії. Саме з цього ритуалу в храмі древнього міста Камакура (де сам Кавабата жив тривалий час) і починається знайомство читачів із головними героями: Кікудзі і Юкіко, долі яких і становлять основу сюжету. Чайна церемонія — загальний фон, а точніше, художня тканина, переплетіння «ниток» якої з'єднає минуле і теперішнє всіх персонажів.

За повість «Тисяча журавлів» Ясунарі Кавабата отримав премію Японської академії мистецтв як за твір, «у якому вищою мірою достовірно передано японські почуття».

Сутність чайного обряду — старовинної традиції, доведеної японською естетикою до рівня високого мистецтва, — полягає в тому, щоб дати можливість людині поміркувати над своїм життям, очистити душу від повсякденних турбот і суєти, нагадати про гармонійну єдність людини із природою та іншими людьми.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

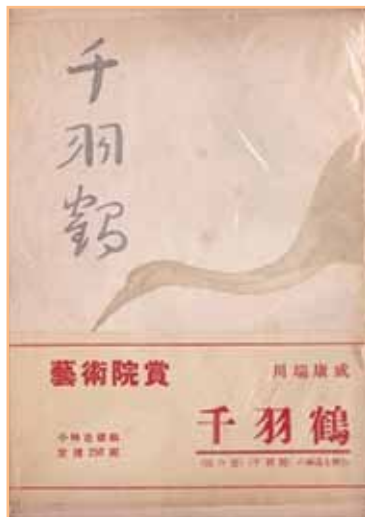
Існує чотири правила **чайної церемонії**:

- **гармонія.** Це умова існування, основа основ; постійність можлива лише тоді, коли є рівновага. Наслідуючи красу, людина вдосконалює себе та свої стосунки зі світом. Пошуки гармонії — призначення традиційного мистецтва японців;
- **чемність.** Вона передбачає щирість стосунків між людьми, співзвуччя сердець, «зустріч почуттів» не за правилами поведінки, а через те, що душа людини, яка потрапляє у світ краси та натуральності, прихильна до добра. Чайний дім — це обитель миру та спокою, сюди немає доступу людям з поганими думками;
- **чистота.** Вона повинна бути абсолютною, починаючи від почуттів та думок, закінчуючи чистотою в буквальному розумінні;
- **спокій.** Головне в чайному домі — тиша та спокій, які необхідні для рівноваги духу, для бесіди «серцями». ☺

Предмети в повісті, зокрема чайний посуд, його форма, матеріал, малюнок, колір, виконують символічну роль, а крім того, ніби є самостійними героями. Уся кераміка — вази, чашки і чайники — живуть немовби власним особливим життям, що пов'язане з минулим.

Як неодноразово підкреслював сам Кавабата, його метою був не докладний опис чайної церемонії, а застереження від вульгаризації її сучасністю. Небезпека духовного знецінення давньої традиції у повісті йде від Тікако Курімото, яка «здобула собі неабияку славу вчительки чайної церемонії» (тут і далі переклад Івана Дзюба). Із нею пов'язані всі життєві труднощі головних героїв повісті. Колись Тікако була коханкою батька Кікудзі, котрий вже по-дорослому осмислює свої дитячі спогади про неї. Пізніше ця жінка змогла увійти в довіру до його матері, ставши незамінною помічницею в родині Кікудзі, допомагаючи влаштовувати чайні церемонії і навіть прислуговуючи на кухні, коли збиралися гості. Тікако опікає й уже дорослого Кікудзі, котрий втратив батьків. Вона впливає на розвиток його стосунків із нареченою Юкіко Інамурі і чинить перешкоди його контактам з пані Оота та її донькою Фуміко. Тікако пересуває людей та їхні долі, як чашки.

Огорнений романтичним серпанком образ Юкіко, котра тримає в руках рожеву крепдеши-

■ Обкладинка першого видання повісті

■ Японська чайна церемонія

■ Обкладинка українського видання повісті

■ За чайною церемонією

■ Стародавній японський малюнок

нову хустку (фуросікі) із зображенням літаючих журавлів, заповнив уяву Кікудзі із самого початку повісті. Він закохується в Юкіко, шукаючи в ній утілення своїх мрій. Однак різні події в житті Кікудзі роблять дівчину з літаючими журавлями на фуросікі недосяжною мрією для хлопця.

У японській символіці *журавлі* — символ надії, благополуччя і щастя. Малюнок із зображенням білосніжних птахів на рожевому тлі має глибокий смисл: героїня повісті повинна мати щасливу долю. Мрія про щастя взагалі є провідною ідеєю твору, але вона лишається недосяжною.

Тисяча журавлів для японців — символ щастя й здійснення бажань. Щастя для Ясунарі Кавабати — залучення до чистої, незаплямованої краси, що й мав символізувати твір. Але щоб відітінити прекрасне, Кавабата не боїться говорити про потворне. Уже на початку повісті, згадуючи про глибоко закарбовану в пам'яті зустріч із Тікако, вульгарною і брутальною жінкою, яка навчає чайної церемонії, Кікудзі пригадує, що на даху шаруділи шури, а біля галереї квітнуло персикове дерево. Цим автор створює настрій повісті, темні пристрасті, які переповнюють інші образи-персонажі, підкреслюють чистоту і цнотливість Юкіко.

Спираючись на традиційну японську естетику, Кавабата через «сумну принадність речей» передає своє ставлення до героїв: симпатії і співчуття, милосердя і ніжність, гіркоту і біль. Розкривати внутрішній світ героїв, робити їх живими й близькими для читачів людьми допомагають письменникові також і суто японська споглядальність, тонке розуміння природи та її впливу на душу людини. Життя природи і людини, на думку письменника, поєднані невидимими ланцюгами. Усвідомлення цього первісного невід'ємного зв'язку надзвичайно важливе для митця. Рядки про природу створюють своєрідне тло, на якому розгортається життя героїв, проте нерідко природа набуває і самостійного значення, стаючи одним із образів твору. Кавабата закликає вчитися у природи, проникати в

її нерозгадані таємниці, він бачить у спілкуванні із природою шлях до морального та естетичного вдосконалення людини.

У фіналі повісті символіка речей і природи зливається воедино. Уранці, після ночі з Фуміко, Кікудзі у саду перед чайним павільйоном піднімає друзки чашки, розбитої дівчиною напередодні. З цією чашкою пов'язані стосунки чотирьох людей: батька Кікудзі з пані Оота і самого Кікудзі з Фуміко. *«Кікудзі склав разом чотири великих друзки, і в його долоні з'явилась чашка. Тільки на її краю не вистачало шматочка. Кікудзі узявся його відшукати, та згодом полишив цю спробу».*

Кікудзі, знову піднявши очі угору, ледь не скрикнув: *«Зірки вже не було. Поки він збирав друзки, ранкова зірка сховалася за хмарою».* Втративши зірку (Юкіко), Кікудзі все ж таки відчуває, що звільнився від *«гідкої чорної пелени, що застила йому світ».* Чиста хмарка Фуміко, що закрила зірку Юкіко і очистила душу самого Кікудзі, безслідно розтанула. Кікудзі ніде не може знайти дівчину, яка так раптово зникла. Згадавши її слова *«Смерть йде за мною слідом»*, він відчуває, як дерев'яніють його ноги від жахливої думки: *«Як же Фуміко могла померти, коли мене самого вона повернула до життя?»* Із цим та з багатьма іншими питаннями залишає свого героя Кавабата у фіналі повісті. І в скорботній тональності немовби відповідає на почуття Кікудзі вся природа, що також сумує разом із людиною.

Щодо Юкіко, автор не використовує тонкого психологічного аналізу, не прагне розкрити внутрішній світ героїні, а створює її образ за допомогою деталей, у яких міститься певна символіка. Для автора вона — прекрасна дівчина з рожевим фуросікі із зображенням журавлів.

Протягом усього твору вона втілює красу, природність, чистоту у всіх розуміннях. І одночасно вона — символ недсяжної краси, яку не можна збагнути розумом, а можна тільки відчути. Можливо, тому Кікудзі вважав її недсяжною. Але, як переконує хід подій, те, що вважалося недсяжним, стає реальністю. І навпаки, те, що вважалося реальним, насправді виявилось недсяжним. Герой однаково зачарований люблячою, ніжною, беззахисною Фуміко та чистою, піднесеною, цнотливою, терплячою, відданою Юкіко. Долі героїв повісті переплелися.

Лірична повість «Тисяча журавлів» написана на основі давнього естетичного принципу японського мистецтва — *міябі* (яскрава краса). Краса у творі показана всебічно: і як чуттєва, земна краса, втілена в образі пані Оота, і як вишукана, вічна краса, уособлена в образі дівчини Юкіко, і як прихована, внутрішня краса, що знайшла втілення в образі Фуміко. Автор передає відчуття краси за допомогою особливого прийому — *натяку* (йодзю), який створює настрій, викликає «надпочуття», змушуючи працювати думку й уяву читача. Назва твору промовиста: тисяча журавлів — це символ чистоти та щастя, яких шукає кожна людина, інколи не здогадуючись, що вони зовсім поруч.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ТІСЯЧА ЖУРАВЛІВ

(Уривок)

Сьодзі́ — розсувна перегородка з напівпрозорого паперу, що розділяє внутрішній простір традиційного японського житла.

Орібе́ — чашка у стилі Орібе Фурута, відомого майстра чайної церемонії XVI ст.

(...) Усі дивилися на дівчину. Вона, певно, не здогадувалася, які пристрасті вирують навколо чашки. Завченими рухами виконувала чайний обряд.

Робила все щиро, без жодної манірності. Від її стрункої постаті віяло благородством.

На сьодзі позад дівчини падала тінь від молодого листя, а її яскраве кімоно немов світилося м'яким відбитим сяйвом. Волосся теж ніби промінилося.

Як для чайної церемонії в кімнаті було надто видно, зате світло підкреслювало вроду дівчини. Її шовкова серветка, червона як полум'я, вражала не так м'якістю, як свіжістю. Здавалось, у руках дівчини розпускається червона квітка.

Кікудзі здавалось, ніби навколо дівчини от-от закружляють невеличкі білі журавлики.

Пані Оота взяла орібе в руки.

— Зелений чай у чорній чашці — яка це краса! Мимоволі спливають у пам'яті зелені весняні бруньки... — сказала вона. А про те, що ця чашка належала її чоловікові, не проходила й словом.

Потім почався традиційний огляд чайного начиння. Дівчата не дуже на цьому розумілися, а тому слухали дещо з пояснень Тікако.

Глечик і бамбуковий черпачок теж належали батькові Кікудзі, але Тікако про це не згадала, Кікудзі промовчав і собі.

Поки Кікудзі сидів і дивився, як розходяться дівчата, до нього підійшла пані Оота.

— Пробачте мою недавню нечемність! Ви не сердитесь на мене?.. Коли я вас побачила, на мене наринали спогади...

Із сусідньої кімнати гукнула Тікако:

— Кікудзі-сан!

Пані Оота неохоче підвелася. У саду на неї чекала донька.

Вони вклонилися на прощання й пішли. В очах доньки було благоганя.

У суміжній кімнаті Тікако з кількома найулюбленішими ученицями й служницею наводила лад.

— Що вам казала Оота-сан?

— Нічого особливого...

— Остерігайтеся цієї особи. В неї слова ласкаві, та думки лукаві...

— А проте у вас вона ніби частий гість? Відколи це? — вколов Кікудзі.

На Кікудзі ніби війнуло отруйними випарами, і він швидко вийшов.

Тікако подалася за ним.

— То як? Гарна дівчина?

— Гарна... Та вона б сподобалася мені ще більше, якби я зустрівся з нею десь-інде, де не було б ні вас, ні пані Оота, де не витав би дух мого батька.

— І вас турбують такі дрібниці? Оота-сан не має до неї жодного стосунку.

— Можливо... Але мені незручно перед дівчиною.

— Чому?..

— Якщо Оота-сан вам дошкулила, то я, звичайно, прошу пробачення... Хоч я її і не запрошувала... Тож можете бути певні, що донька Інамури не має нічого спільного з Оота-сан.

— А тепер будьте...

Кікудзі підвівся. Якби він не урвав розмови, то Тікако, мабуть, не так скоро відчепилася б від нього.

Лишившись на самоті, Кікудзі помітив, що дика азалія на схилі гори вбралася в пуп'янки. Він глибоко вдихнув повітря.

Кікудзі сердився на себе за те, що спокусився на лист Тікако. Зате дівчина з журавлями на фуросікі не йшла з думок. (...)

Переклад Івана Дзюба

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, у чому полягає сутність чайної церемонії у сприйнятті японців.
2. Поясніть, з якою метою використав Ясунарі Кавабата чайну церемонію у композиційній побудові повісті «Тисяча журавлів».
3. Розкрийте зміст назви твору «Тисяча журавлів».
4. Простежте, як показана природа в повісті.
5. Схарактеризуйте роль символіки у творі. Назвіть символи і розкрийте їхнє значення.
6. Поміркуйте, яку роль в житті Кікудзі відіграють пані Оота, Фуміко, Юкіко і Тікако. З якими враженнями у Кікудзі автор пов'язує стосунки з ними?
7. Сформулюйте, яким чином і за допомогою яких засобів має відбуватися чуттєве сприйняття світу, на думку письменника.
8. Проаналізуйте, з якою метою автор уводить в роман образ батька Кікудзі, який давно помер.
9. Напишіть твір про творчість Ясунарі Кавабати на тему «Красою Японії народжений».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і дослідіть національні естетичні традиції в повісті Ясунарі Кавабати «Тисяча журавлів». Представте їх у вигляді презентації.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

uk.wikipedia.org/wiki/Кавабата_Ясунарі

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Американський письменник **Ернест Гемінгвей** був справжнім сином свого бурхливого часу. Повість **«Старий і море»** є своєрідним підсумком його творчості й вершиною роздумів про сенс життя. Саме в історії про старого рибалку є знамениті слова: «Людина створена не для того, щоб терпіти поразку. Людину можна знищити, але не можна перемогти».

Габріель Гарсія Маркес — колумбійський письменник і публіцист, один з найяскравіших представників магічного реалізму. В оповіданні **«Стариган із крилами»**, сповненому філософської глибини сплаві реальних подій та оживленого дива, Маркес творить власний, досить сумний міф про пришестья на грішну землю янгола, про людей і земне життя.

Ясунарі Кавабата у своїх творах змалював «картину душі» японської людини, за якою західний читач може судити про Японію та про її людей. В основу ліричної повісті письменника **«Тисяча журавлів»** покладено традиційну японську чайну церемонію. Назва твору промовиста: тисяча журавлів — це символ чистоти та щастя, яких шукає кожна людина, інколи не здогадуючись, що вони зовсім поруч.

Ключові поняття теми:

рибалка, риба, янгол, крила, чайна церемонія, щастя.

ВАШІ ПІДСУМКИ

- Літературна біографія Ернеста Гемінгвея бере свої витoki в Парижі 20-х років ХХ ст., де письменник оселився після війни.
  - так
  - ні
- Колумбійський письменник Габріель Гарсія Маркес — один із найяскравіших представників «магічного реалізму».
  - так
  - ні
- Літературні шедеври Ясунарі Кавабати дали змогу всьому світові відчутти, що це означає — народитися японцем.
  - так
  - ні
- Виберіть одну правильну відповідь.**
Ернест Гемінгвей, якому виповнилось дев'ятнадцять років, поїхав до Європи, щоб:
  - вступити до університету
  - взяти участь у Першій світовій війні
  - відвідати музеї та бібліотеки
- Виберіть одну правильну відповідь.**
У творах Габріеля Гарсії Маркеса переплітаються:
  - реальність і фантазія
  - документалістика і вимисел
  - репортаж і художня оповідь

- 6. Виберіть одну правильну відповідь.**
 Нобелівська лекція Ясунарі Кавабати називається:
 а) «Краса Японії»
 б) «Народжений Японією»
 в) «Красою Японії народжений»
- 7. Установіть відповідність між авторами та їхніми творами:**
1) Ернест Гемінгвей	а) «Тисяча журавлів»
2) Габріель Гарсія Маркес	б) «Старий і море»
3) Ясунарі Кавабата	в) «Стариган із крилами»
	г) «Матінка Кураж...»
- 8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:**
1) «Старий і море»	а) янгол
2) «Стариган із крилами»	б) Юкіко
3) «Тисяча журавлів»	в) Сантьяго
	г) Анна Фірлінг
- 9. Установіть відповідність між тематикою творів та їхніми назвами:**
1) двобій рибалки з рибою	а) «Стариган із крилами» Маркеса
2) поява янгола	б) «Тисяча журавлів» Кавабати
3) пошуки щастя	в) «Старий і море» Гемінгвея
	г) «Матінка Кураж...» Брехта
- 10. Поясніть, що саме робить письменника Ернеста Гемінгвея культурною постаттю ХХ століття.**
- 11. Розкрийте, як магічний реалізм впливлявся у творчості Габріеля Гарсії Маркеса.**
- 12. Поміркуйте, чому письменника Ясунарі Кавабату було удостоєно в Японії звання «людина-скарб».**

Розділ 7

Література другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

Трагедія світових війн і тоталітарних режимів призвела до ґрунтовних змін цивілізаційних засад людства. Виникла зневіра в можливість побудови «ідеального світу», у розум людини та розумність світобудови. Це викликало кризу в культурній ситуації у світі другої половини ХХ — початку ХХІ століття.

Літературний процес другої половини ХХ століття визначається потужним розвитком інтелектуальної тенденції та авангардистських явищ, а також переходом від модернізму до постмодернізму.

7.1 Формування «Театру абсурду» як явища театрального авангарду

У 1950–1960-х роках ХХ століття у французькій літературі на зміну екзистенціалізму виникає **абсурдизм**. Ідеться насамперед про драматургію **Семюеля Беккета**, **Ежена Йонеско**, **Жана Жене**, а також п'єси **Фрідріха Дюрренматта** і **Макса Фрїша**.

Згідно з постулатами екзистенціалізму письменники-абсурдисти зображують життя людини в абсурдному світі за допомогою нарочитої умовності, гіперболи, іронії, акцентуючи на безпорадності людини у світі абсурду.

«**Театр абсурду**» стає значним явищем театрального авангарду другої половини ХХ століття.

Теорія літератури

«**Театр абсурду**», або **драма абсурду** — напрям у західноєвропейській драматургії й театрі, який виник у середині ХХ століття. В абсурдистських п'єсах світ зображений як безглузде, позбавлене логіки накопичення фактів, учинків, слів і доль.

Термін «**театр абсурду**» набув поширення завдяки праці англійського літературознавця **Мартіна Ессліна** «Театр абсурду» (1961). Есслін об'єднав драматургів другої половини ХХ століття за певними типологічними ознаками.

Уводячи новий термін, Есслін підкреслював, що саме поняття абсурду щодо явищ сучасної драматургії не вміщується в його словникове значення «безглуздя» чи «нісенітниця». Воно має глибокий морально-філософський сенс, і «театр абсурду» слід розглядати не як щось негативне, а як відображення суттєвих духовних тенденцій часу, як відтворення стану сучасної людини, що перебуває у розладі зі світом, природою, іншими людьми й навіть самою собою.

Основні положення, запозичені діячами «театру абсурду» у філософів-екзистенціалістів, які вони відобразили у своїх творах:

- ізольованість людини від зовнішнього світу;
- індивідуалізм і замкнутість;
- недосяжність поставленої мети;
- непереможність зла;
- неможливість спілкування одне з одним;
- беззмістовність активних дій.

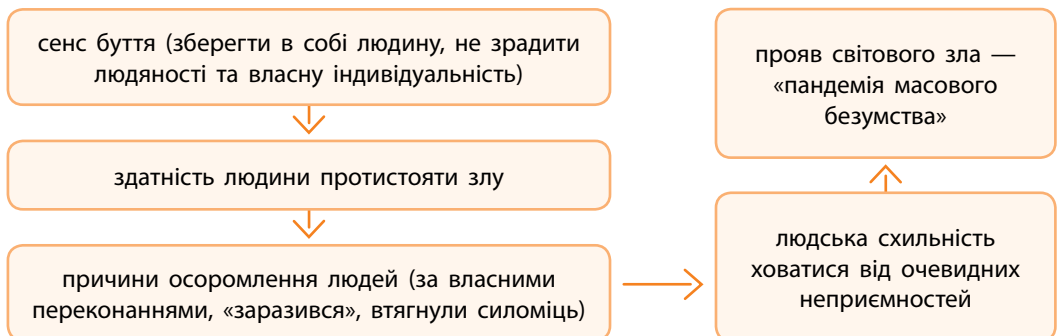
У драмі «театру абсурду» нічого не відбувається, а те, що діється, — незрозуміле, — чиниться невідомо чому й задля чого.

Екзистенційні традиції в «театрі абсурду»

У «театрі абсурду» не було «чистих» жанрів, тут панували «трагікомедія» і «трагіфарс», «псевдодрама» і «комічна мелодрама». Драматурги-абсурдисти майже одноставно стверджували, що комічне — трагічне, а трагедія — сміховинна. Підкреслений алогізм, іраціоналізм у вчинках персонажів, мозаїчна композиція творів, гротеск, чорний гумор, іронія та буфонада в засобах творення стали характерними прикметами такого мистецтва.

Крізь видимий абсурд у мистецтві абсурдистів просвічувалися приховані важливі **філософські проблеми**.

ПРОБЛЕМАТИКА ТВОРІВ «ТЕАТРУ АБСУРДУ»

Кінець 60-х років ХХ століття ознаменувався міжнародним визнанням «абсурдистів»: Ежена Йонеско обрали до Французької академії, а Семюель Беккет здобув звання лауреата Нобелівської премії.

«Театр абсурду» з його болем за людину та її внутрішній світ, з його критикою автоматизму, міщанства, конформізму, деіндивідуалізації й акомунікабельності став класикою світової літератури.

7.1.1 Огляд здобутків митців

Постановка драми **Ежена Йонеско** (1912—1994) «Голомоза співачка» у 1950 році вважається датою виникнення «театру абсурду». Постановка приголомшила глядачів: у ній усе було абсурдно, починаючи з назви, бо ні про яку голомозу співачку в драмі не йдеться. Персонажі ведуть тут безглузді розмови під акомпанемент годинника, який б'є то сім разів, то три, а то й зовсім замовкає.

У наступній п'єсі **«Носороги»** письменник створює гротескне зображення будь-якого різновиду фанатизму, який позбавляє людину здатності жити поза стадом. Перетворення на носорогів обивателі сприймають як чергову необхідність, якій треба підкорятися, щоб тебе не запідозрили у неблагонадійності. Першими «змінити шкіру» чиновники, для них уміння

підкорятися не роздумуючи є вищою чеснотою. На відміну від своїх співгромадян, які всі перетворилися на носорогів, головний герой п'єси Беранже залишається людиною. Він у відчаї, коли дізнався, що серед носорогів опинилась його кохана. П'єса закінчується повним відчаєм монологом Беранже, але в ньому звучить непохитна воля людини, яка вирішила не капітулювати, навіть якщо вона залишилась одна проти всіх.

У п'єсі досліджується психологія насилля і підкорення, якому слугує сучасна масова свідомість.

Завоювання «театром абсурду» світової сцени, спочатку скандальне, а потім тріумфальне, забезпечило **Семюелю Беккету** (1906—1989) славу класика ХХ століття. Беккет — ірландець за походженням, більшу частину життя він провів у Франції, кілька років був особистим секретарем Джеймса Джойса, який вплинув на його творче становлення. Писав Беккет і англійською, і французькою мовами. Він автор збірки оповідань, чотирьох романів і великої кількості есеїв. П'єси Семюель Беккет почав писати тільки із середини 1950-х років. Сценічний світ його населений істотами-каліками, які не здатні самостійно пересуватися. Так у зорових образах втілюється думка автора про безсилля людини. У п'єсі «Ендшпіль» дія замкнена чотирма стінами кімнати, а герої — каліки й старі люди. У «Грі» персонажі

■ Ежен Йонеско

■ Семюель Беккет

не мають імен. У «Качі-Кач» образ статичного руху створюється кріслем-качалкою, яке, не зупиняючись, не рухається з місця. Світ Беккета — це світ вічного повторення, кожний новий день схожий на попередній, ніколи жодних змін. Персонажі Беккета, проте, здатні бачити смішні відтінки свого становища, у його п'єсах немає чіткого розмежування між сміхом та сльозами.

П'єса «**У чеканні Годо**» була визнана одним із шедеврів «театру абсурду». Цю п'єсу можна вважати відгуком на цілком конкретні події: Беккет під час війни разом із дружиною брав участь у французькому Опорі та переховувався від нацистів. Мотив чекання, нескінченні розмови у вимушеному усамітненні стали змістом драматичного твору, у якому Беккет поступово відкинув всі конкретні деталі. Він створив двоактну п'єсу, майже позбавлену зовнішньої дії, де всього чотири персонажі. Головні герої, Володимир і Естрагон, чекають на якогось пана Годо, який має розв'язати всі їхні проблеми. Самотні, безпорадні, безпритульні й голодні, вони кожного ранку приходять на умовлене місце зустрічі, а ввечері йдуть ні з чим. Страх і відчай не раз наводять їх на думку про самогубство, не раз вони вирішують покинути місце зустрічі. Але хто ж тоді зустріне Годо? Чекання таємничого Годо, який так і не з'явився, — символ невимовного, яке, з точки зору Беккета, неможливо виразити словами. На питання, кого він мав на увазі, письменник відповів: «Якби я знав, я написав би про це в п'єсі».

■ Макс Фріш

Проблема людини, яка втратила себе або ж поривається стати іншою, виглядати інакше, жити по-іншому, проходить крізь усю творчість швейцарського письменника **Макса Фріша** (1911—1991). Цій темі присвячений і перший серйозний твір Фріша для театру — п'єса «**Санта Крус**».

Фріш назвав свою п'єсу «романсом» — ніби лише історією про кохання двох диваків Пелегріна та Ротмістра до дівчини Ельвіри. Та насправді «Санта Крус» — сумна оповідь про самотність людини, про її внутрішній розлад, про недосяжність щастя. Драматург детально змалював картину внутрішньої душевної втоми героїв, які давно відмовилися від повноцінного життя й поховалися у своїх закутках — у «замку» (Ротмістр) і в «піратстві» (Пелегрін).

У кінці п'єси кожен із героїв усвідомив і прийняв власну долю як хрест: «святий хрест» (саме так перекладається назва порту Санта Крус, а отже, й п'єси) дивного людського життя. «Санта Крус» закінчується торжеством хаотичних начал: у природі (сніг, що переріс у справжній катаклізм) і в людських почуттях — така сама безупинна віхола нездійснених бажань.

Швейцарець **Фрідріх Дюрренматт** (1921—1990) був не тільки письменником, а й художником, більшість своїх книг він ілюстрував власними малюнками. Слава прийшла до нього з п'єсою «**Візит старої дами**». Це жорстокий фарс, який автор радив грати з усією людяністю й обов'язково

■ Фрідріх Дюрренматт

з гумором. Стара дама — тепер американська мільярдерша Клара Цаханасьян — повертається до рідного містечка, де колись її зрадив коханий, а сама вона опинилася на панелі. Тепер вона хоче, щоб за мільярд доларів був убитий той, хто колись спокусив її. Мер відповідає їй під бурхливі овації городян, що мешканці міста поки що живуть у Європі, вони християни й відкидають цю пропозицію. Стара дама спокійно вимовляє: «Я почекаю». У п'єсі діють не чудовиська, а звичайні люди, та їм невдовзі стає зрозуміло, що благородство не можуть

замінити ні високі прибутки, ні можливість дати освіту дітям. І гроші роблять свою справу: крамаря Альфреда Ілла вбивають.

Усі твори Дюрренмата написано із властивим письменнику моторошним гумором.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть умови появи «театру абсурду» в країнах Європи.
2. Назвіть та поясніть головні ознаки «абсурдистських» творів.
3. Перерахуйте характерні прикмети мистецтва абсурдистів.
4. Розкрийте важливі філософські проблеми, які проглядають крізь видимий абсурд у мистецтві абсурдистів.
5. Поміркуйте, чому «театр абсурду» став класикою світового мистецтва.
6. Проаналізуйте, чи можна стверджувати, що на прикладі творів «абсурдистів» спостерігається поширена розбіжність між декларацією творчості і самою творчістю: їхні п'єси, написані за законами «театру абсурду», переросли авторський задум і стали чимось більшим, ніж пародія на театр.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення або презентацію на теми:

- Сценічна історія п'єс «театру абсурду»;
- «Театр абсурду» на українській сцені;
- Ежен Йонеско та його п'єса «Носороги»;
- «У чеканні Годо» Семюеля Беккета на світовій сцені;
- «Візит старої дами» Фрідріха Дюрренматта в театрі та в кіно.

7.2 Література постмодернізму

Постмодернізм — це складний і багатомірний рух сучасної думки, її своєрідна реакція на зміни у світовій цивілізації.

На думку постмодерністів, у сучасну епоху все відносно: немає істини, немає реальності, бо її успішно замінює віртуальна реальність. Немає нічого з того, що завзято критикували у попередні часи. Постмодернізму залишилося одне — використовувати здобутки попередніх культур або насміхатися з них.

7.2.1 Постмодернізм — одне із найяскравіших літературних явищ останніх десятиліть XX — початку XXI ст.

Друга світова війна стала причиною серйозного перегляду світоглядних засад західної цивілізації. Війна була не тільки зіткненням держав, а й зіткненням ідей, кожна з яких обіцяла зробити світ ідеальним, а натомість принесла ріки крові. Звідси походить зневіра людства у можливості будь-якої ідеї зробити світ кращим.

Цей період в історії світу визначають як епоху постмодернізму.

Постмодернізм — широка культурна течія, що включає філософію, естетику, літературу, мистецтво, гуманітарні науки. З одного боку, постмодернізм виник внаслідок розчарування в модерністських ідеях розвитку цивілізації, ідеалах класичної культури та гуманізму, з іншого, — як намагання скористатись усім попереднім досвідом у культурі, включити його в широкую палітру сучасного життя.

Теорія літератури

Постмодернізм (лат. *past* — префікс, що означає наступність; фр. *Moderne* — сучасний, найновіший) — загальна назва окреслених у другій половині XX ст. тенденцій у мистецтві, головними рисами яких є показ зруйнованої свідомості, деформованої дійсності, задушливої атмосфери епохи.

З'явившись у 1917 році, термін поширився наприкінці 60-х спершу в архітектурі для означення стильових течій, спрямованих проти великої стандартизації та техніцизму, а невдовзі — у літературі та живописі.

Постмодернізм зруйнував колишні естетичні табу, стер різницю між «високим і низьким», звично прекрасним і звично потворним.

Постмодернізм збагатив мову мистецтва, зробив артефакти яскравими, захопливими, зрозумілими для всіх.

- Пам'ятка архітектури постмодернізму — Танцюючий будинок у Празі (Чехія)

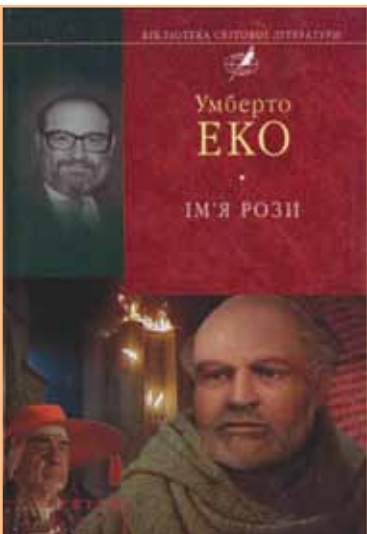

■ Колаж інтернет-речей

■ Інсталяція в театральному мистецтві

Колаж — технічний прийом в образотворчому мистецтві, який ґрунтується на введенні у твір різних за фактурою та кольором предметів: шматків газет, афіш, шпалер тощо.

Інсталяція — художня техніка, яка використовує тривимірні об'єкти, призначені для зміни сприйняття простору людиною.

У літературі **насти́ш** найчастіше це продовження або інакша сюжетна версія первинного (авторського) твору, що зберігає авторський стиль, персонажів, антураж, час дії тощо.

ВІСОКА ПОЛИЦЯ

Думки вчених про початок постмодернізму в літературі розділилися. Одні вважають першим постмодерністським твором роман Джеймса Джойса «Поминки по Фіннегану» (1939), інші — попередній його роман «Улісс», треті вважають, що постмодернізм — це не «фіксоване хронологічне явище», а духовний стан, тому «у будь-якій добі є власний постмодернізм» (Умберто Еко), четверті взагалі висловлюються про постмодернізм як про «одну з інтелектуальних фікцій нашого часу» (Юрій Андрухович).

У 60–70-ті роки ХХ ст. постмодернізм охоплює різні національні літератури, а у 80-ті він став домінуючим напрямом сучасної літератури і культури.

Найхарактернішим представником сучасної постмодерністської філософської думки є всевітньо відомий італійський учений **Умберто Еко**. У його бестселерах «Ім'я рози», «Маятник Фуко» та інших органічно поєднуються філософський підтекст, пародійний аналіз культурної плутанини сучасної свідомості, іронічне осмислення минулого та попередження про небезпеку розумової деградації.

Деякі твори постмодернізму перетворюються на **книги-цитати**. Так, роман французького письменника **Жака Ріве** «Панночки з А.» являє собою збірку 750 цитат 408 авторів.

Із постмодерністським цитатним мисленням пов'язане поняття **інтертекстуальності** — побудови твору з цитат із інших текстів. Французька дослідниця Юлія Крістева писала: «Будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст є продуктом всотування і трансформації якогось іншого тексту».

7.2.2 Постмодерністське мистецтво: елітарна та масова культура

У мистецтві постмодернізму яскраво окреслилися два напрями: масова та елітарна культури. Це сталося тому, що митці почали поєднувати традиційні художні засоби вираження з новими технічними засобами творчості (фотографія, кінематограф, відеозапис, електронні звуко-, світло- і кольоротехніка).

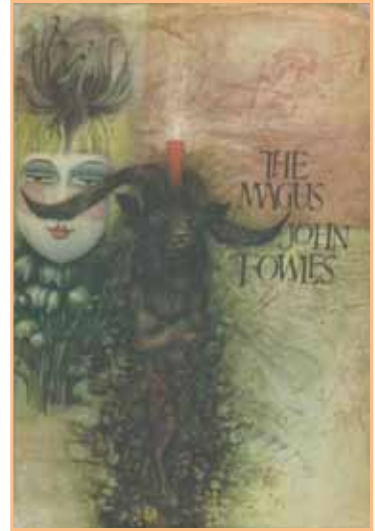
«Масова» культура («популярна культура», «індустрія розваг», «комерційна культура») на відміну від «високої» «елітарної» культури, орієнтованої на мислячу людину, свідомо орієнтується на «середній» рівень масових споживачів. Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікативної техніки (книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео- та звукозаписи). Маскульт створюють спеціалісти (менеджери, письменники, режисери, сценаристи, композитори, співаки, актори та інші), якість творчості яких визначається лише одним критерієм — комерційним успіхом.

Визначальні риси *масової літератури* — доступність, легкість сприйняття, стриманість, розважальність. Вона є джерелом норм та зразків повсякденної поведінки, засобом масової психотерапії, що виконує в суспільстві складні функції адаптації людей до соціокультурних змін.

У другій половині ХХ століття «законодавцем моди» в маскультурі стали Сполучені Штати Америки, які зосередили потужні фінансові й технічні ресурси в галузі поп-культури. Процес поширення масової культури навіть позначають терміном «американізація культури».

Елітарна культура складна, серйозна, вишукана, має новаторський характер. Елітарні твори вирізняються інтелектуальною та естетичною ускладненістю, багатим підтекстом та зашифрованою образністю. Суттєву роль у них відіграють літературний і культурний контексти. Такі твори потребують активного, освіченого і розвиненого читача, який би у процесі знайомства з текстом залучався до «співавторства».

Елітарна література розрахована на витонченого й інтелектуального читача, який має певний рівень внутрішньої культури та освіти, орієнтується в літературному процесі, здатного зрозуміти й оцінити майстерність митців, віртуозність їх художнього пошуку. У цих творах порушуються філософські та загальнолюдські проблеми. Шанувальник такої літератури переймається особистісним розвитком та прагне долучитися до ствердження принципів та ідеалів гуманізму як головних критеріїв оцінки всього, що відбувається в людині і у світі.

■ Обкладинка першого видання роману Джона Фаулза «Маг»

Україна і світ

Постмодернізм у сучасній українській літературі виявляється у творчості Юрія Андруховича, Юрія Іздрика, Любка Дереша, Олесь Ульяненко, Сергія Процюка, В'ячеслава Медведя, Оксани Забужко, Юрія Винничука та інших.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть умови появи постмодернізму в країнах Західної та Східної Європи.
2. Назвіть та поясніть головні ознаки постмодерністських творів мистецтва.
3. Розгляньте ілюстрації до статті підручника і обґрунтуйте, які з них викликали ваше особливе зацікавлення.
4. Розкрийте поняття *інтертекстуальність*.
5. Поміркуйте, з якою метою представники постмодернізму використовують різні естетичні прийоми.
6. Укладіть колаж «Постмодернізм у мистецтві».

■ Милорад Павич

7.3 Сербія. Милорад Павич (1929–2009)

Сербський письменник **Милорад Павич** — один із найяскравіших представників постмодернізму і магічного реалізму ХХ століття, твори якого перекладено майже шістдесятьма мовами.

7.3.1 Життя і творчість Милорада Павича

Милорад Павич народився 15 жовтня 1929 року в Белграді. Його батько був скульптором і походив з інтелігентної сім'ї, мати викладала філософію і була знавцем сербського фольклору. Їх поєднала любов до спорту.

Дитиною Павич пережив німецьку окупацію, став свідком бомбардувань Белграда. Удруге письменнику довелося це пережити в 1999 році під час війни у колишній Югославії. Ці переживання вже зрілий письменник відтворив у своєму романі «Зоряна мантія».

У 1949 році Милорад Павич вступив до Белградського університету, а в 1953 році закінчив відділення літератури філософського факультету. Саме тут, в університеті, Павич починає писати, виробляючи свій оригінальний стиль.

Павич здобув ступінь доктора філософії в галузі історії літератури в Загребському університеті, захоплювався літературознавством, журналістикою,

■ Обкладинка українського видання роману Павича

перекладав і викладав студентам у паризькій Сорбонні, у Відні, Фрайбурзі, Регенсбурзі та Белграді. Перша поетична збірка Павича **«Палімпсести»** вийшла друком 1967 року.

У 1991 році він увійшов до складу Сербської академії наук і мистецтв. У 2004 році номінувався на Нобелівську премію з літератури.

Павич володів російською, німецькою, французькою, кількома стародавніми мовами, перекладав Пушкіна і Байрона на сербську мову.

Помер Милорад Павич 30 листопада 2009 року у віці 80 років.

Популярність Милораду Павичу приніс роман **«Хозарський словник»** (1984), що став бестселером. За цей роман його нагородили літературною премією.

Роман «Хозарський словник» — це своєрідне поєднання історичного дослідження, художнього тексту, енциклопедичного довідника. Твір має підзаголовок — «роман-лексикон у 100 000 слів», та епіграф: *«На цьому місці лежить читач, який ніколи не відкриє цю книгу. Тут він спить вічним сном»*. Оригінальність роману полягає ще й в тому, що він існує у двох іпостасях: жіночої і чоловічої версії. Роман стилізований під давні наукові трактати і дослідження — нібито сучасну версію «Хозарського словника» 1691 року. Мова «Хозарського словника» позбавлена ясності й логічності, що наближує словник до творів Ежена Йонеско і Семюеля Беккета.

Україна і світ

Для українських читачів «Хозарський словник» цікавий із трьох причин: по-перше, хозари — складова нашої історії (так звані «козари» згадуються в «Повісті минулих літ» під 965 роком), по-друге — у тексті порушується актуальна для українців проблема меншовартості, по-третє — унікальність тексту, який сконструйовано з цитат і метафор, кожна з яких вимагає вдумливого повільного читання, «смакування» тексту і, зрештою, — його оцінки.

Крім того, у «Правовому укладі та конституції щодо прав і вольностей війська Запорозького...» читаємо: «...войовничий прадавній козацький народ, раніше званий хозарським, Господь спершу возвеличив лицарською вдачею, просторими володіннями і вікопомною славою. Той народ своїми завзятими походами морем і сухопуттю не лише довелишні племена, а й саму Східну імперію (Візантію) потрясав таким страхом, що східний імператор, прагнучи жити з ним у мирі, заручився тривким подружнім зв'язком із його зверхником — нарік своєму синові дочку кагана, тобто князя козаків».

Українською мовою твори Милорада Павича перекладали Олена Дзюба, Іван Лучук, Наталя Чорпіта, Ольга Рось, Алла Татаренко, Олег Микитенко.

В останньому інтерв'ю Павич назвав себе дуже щасливим письменником і дуже, дуже нещасною людиною: «У мене немає біографії, є тільки бібліографія».

■ Милорад Павич із дружиною Ясніною Михайлович

Після «Хозарського словника» постмодерні експерименти Павич успішно продовжив у *романі-клерисидрі* («Повість про Геро і Леандро»), *романі-кросворді* («Пейзаж, намальований чаєм»), *романі-ворожінні на картах Таро* («Остання любов у Царгороді») та *детективі* «Унікальний роман» із сотнею кінцівок, що пропонує читачеві максимально залучитися до творчості, запропонувавши свій фінал.

Сербський класик, за його власним визнанням, боявся набриднути читачеві, тож зумів його захопити, зробивши співавтором своїх творів. Постмодерністські експерименти з побудовою твору, персонажі і місця, складні сюжетні лінії — у своїх творах Павич змішував сон з дійсністю, не намагався робити між ними відмінностей і в цьому залишився неперевершений.

7.3.2 «Скляний равлик» Милорада Павича як постмодерністський твір

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Риси постмодернізму в оповіданні Милорада Павича «Скляний равлик» виявляються на різних рівнях.

Жанр твору

Новаторським є авторське визначення жанру твору — оповідання для комп'ютера й циркуля, для прочитання якого необхідний комп'ютер. Цим автор прагне не лише заінтригувати читача, а й задає правила прочитання — по колу, оскільки з часом нічого не змінюється у світі, у якому людина почувається ізольованою, самотньою, відчуженою.

Гра із твором і читачем

За принципом гри будуються описи відчуття самотності головної героїні твору панни Хатчеспут і колишньої дружини іншого головного героя Сенмута. У такий спосіб автор нашоухує читача на висновок про те, що саме самотність робить людей схожими одне на одного, а отже, зближує, духовно споріднює їх. Ідея людської самотності увиразнюється і в сюжеті. Твір розпочинається й завершується зустріччю панни Хатчеспут і Давида Сенмута, а крадені речі (запальничка й свічка) повертаються до своїх нових господарів, які поцупили їх в інших.

Упродовж життя змінюються герої, а отже, і світ, проте його риса — прагматизм — лишається непорушною. Меркантильний, егоїстичний світ приречений, він не має права на існування, а тому гине від вибуху.

Це пояснює метафоричний сенс розв'язки: вибух стався від взаємодії крадених речей, використаних як подарунки, а тому стосунки між людьми не повинні ґрунтуватися на прагматизмі, інакше вони приречені на загибель. Якщо ж читач прагне щасливого завершення твору, то можна

припустити, що декоративна свічка-равлик, палаючи, долає свою замкнутість, — любов наповнює людину новими якостями, робить її здатною перемогти самотність, перетворює на дійсність сон панни Хатчепсут про «дзбан із двома шийками», коли «вино зв'язалося вузлом і двома струменями наповнило водночас два келихи».

Значення центральної метафори

Важливу роль в оповіданні відіграє художня деталь — *скляний равлик* — метафора людини: вона ізольована, замкнута, як равлик у мушлі, і разом із тим дуже вразлива, їй легко зашкодити, як склу. Але скляний равлик — це свічка, яка горить, тобто віддає себе іншим.

■ Скляний равлик

Варіанти фіналу твору як ознака стилю Милорада Павича

Дві версії фіналу оповідання демонструють характерну для постмодерністів можливість по-різному розв'язувати проблеми, спонукаючи читача вибирати одне з двох моральних правил.

Таке новаторське художнє вирішення є творчим продовження світової літературної традиції Генріка Ібсена і Бертольта Брехта використовувати відкритий фінал драм.

Інтертекстуальність

Не менш важливою постмодерністською рисою твору є *інтертекстуальність* — використання інших творів завдяки цитуванню та наслідуванню чужих стильових правил окремих письменників, літературних шкіл і напрямів.

Милорад Павич створює інтертекстуальні зв'язки в іронічно-пародійній формі. У побудові сюжету вгадується популярна новела О'Генрі «Дари волхвів». Сюжет твору О'Генрі (передріздвяні клопоти, перипетії з подарунками) наповнюється зовсім іншим, протилежним змістом. Герої позбавлені щирості в почуттях, мудрості й благородства. Замість щасливої, хоч і бідної сім'ї, маємо роз'єднаних, загублених у своїй самотності нещасних людей. Їхнє випадкове знайомство — шанс змінити себе, а разом із тим і світ. Але чи буде використано цю можливість, залежить від читача.

«Відмова від монопольного права автора на істину»

Оповідання Милорада Павича органічно вписується у світовий літературний інтертекст, письменник і читач вступають у своєрідний діалог з митцями, котрих також хвилювала ця проблема, — росіянином Ф. Достоєвським («Ідіот»), австрійцем Ф. Кафкою («Перевтілення»), швейцарцем Ф. Дюрренматтом («Візит старої дами») та іншими. В іронічному вимірі Павич зобразив розгубленість сучасника, який не здатний піднятися на духовний рівень пошуків, а тому обмежується матеріальною буттєвою сферою, хоча відчуває при цьому дискомфорт, бо його власне людський потенціал лишається нереалізованим.

Побудова системи персонажів

У «Скляному равлику» діють дві центральні фігури — панна Хатчепсут і Давид Сенмут, дві другорядні — колишня дружина Давида й ефемерна донька Ніферуре та випадковий перехожий (єдиний персонаж, що порушує симетрію образної системи, але потрібний для зображення головних героїв у соціумі і відтворення (через крадіжку) їхнього способу встановлення контакту з людьми).

Образ доньки Ніферуре перебуває в центрі кола (місце, яке проколює голка циркуля). Вона — символ найголовнішого в житті, що люди знищують у гонитві по колу, яке окреслює циркуль їхніх цілей — фальшивих цінностей. Вона символізує загублений потенціал, хибний спосіб налагодження стосунків між чоловіком і жінкою. Але цим не обмежується її роль. Якщо спробувати використати авторську підказку — «центральна клавіша», яка застосовується на комп'ютері для створення пропуску, то можна припустити, що Ніферуре символізує втрачену можливість подолати самотність найкращим способом — завдяки створенню сім'ї, народженню дитини.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо ви не прочитали розділи «Панна Хатчепсут», «Пан Давид Сенмут, архітектор», читайте ці розділи. Якщо ж прочитали, йдіть на середню клавішу, під заголовком «Дочка, яка могла зватися Ніферуре».

СКЛЯНИЙ РАВЛИК

(Уривок)

ЗАПАЛЬНИЧКА

Напередодні Різдва архітектор Давид Сенмут знову навідався у помешкання своєї колишньої дружини, яка на той час була у від'їзді. Він помився, почистив зуби, гладенько зачесав волосся й сів, обхопивши руками коліна так, що став схожим на якийсь гральний кубик. Зо дві хвилини Давид Сенмут відпочивав у цьому положенні. Раптом йому запраглоось потримати в руках якесь маленьке створіння, може, дівчинку, захищати її й боронити... Потому він вийняв з кишені оту запальничку й поклав її в темно-синю торбинку, всипану друзками крихітних дзеркалець. Він випив віски й дістав із жінчиного бару пляшку білого італійського шипучого вина. Давид Сенмут надавав перевагу білому жіночому шампанському «блу», отому більш солодкому, із написом «muscadet», а не чоловічому, з написом «brut». Загортаючи пляшку в білий папір, він подумав, що вино — то вічний хворий, як і жінка, однак помирає як чоловік, і лише рідко яке вино переживе людський вік...

У записці продавщиці жіночої білизни він прочитав, де вона мешкає, й рушив туди із шампанським. Вона зустріла його серед соломи, якою було посипано підлогу квартири, й обійняла, простягла йому коробочку в золотому папері з бантиком.

— Це неможливо! — вигукнув він.

— Мій різдвяний подарунок для тебе,— мовила вона.

Вражений, Давид подивився на неї, і йому спало на думку, що темрява зійшла з неба до її очей, щоб тут заночувати. Самий лише брязкіт її дешевих браслетів із бубонцями був коштовніший за найдорожчого пса.

Давид розгорнув золотавий папір і на свій подив побачив у середині тільки особливу свічку для разового застосування, у вигляді равлика, наповненого блакитним пилом.

«Моя колишня дружина таки справді вміє образити чоловіка. І це подарунок?» — подумав він.

— Ти розчарований? — запитала продавщиця жіночої білизни.

— Ні. Навпаки,— відказав він, вийняв з кишені темно-синю торбинку й простяг дівчині:

— Я теж приніс тобі подарунок.

З торбинки вона витягла вже знайому їй запальничку, яку зо два дні тому вкрала в пана в чорно-лакованому пальті.

— Чудово, мені якраз бракувало запальнички!

Вона обійняла, поцілувала архітектора Давида Сенмута й додала:

— Запали скляного равлика, поки я принесу вечерю.

— Що на ній написано? — докинула вона йому, пораячись біля їжі.

— На чому?

— На запальничці.

— Маєш на увазі інструкцію для користування? Не знаю. Я її викинув. Навіщо тобі інструкція?

— Та ні, я питаю, що написано на самій запальничці!

— Не пригадую, зараз подивлюся...

Тут панна Хатчепсут випередила його й продекламувала напам'ять:

— «Якщо мене тричі поспіль креснеш, твоє бажання здійсниться!»

Хіба не це там написано?

Архітектор Давид Сенмут ще раз упродовж цього вечора був приголомшений. Він ніяк не міг пригадати, коли в продавщиці жіночої білизни вкрав ще й запальничку. Проте, якщо ця штуковина не була її, звідки дівчина знала навіть те, що на ній вигравіювано. Про нічну сорочку третього розміру він знав, але про те, що вкрав у неї ще й запальничку, не мав і гадки.

Безперечно, справи із подарунками пішли шкереберть. Треба було щось зробити, щоб не зіпсувати вечір. І він бовкнув перше, що спало йому на думку:

— Я знаю, як тебе звати!

— Невже? — відповіла продавщиця жіночої білизни. — Звідки знаєш?

— Не знаю звідки, але знаю. Тебе звати Хатчепсут.

— Уперше чую,— відказала вона і поставила скляного равлика на срібне блюдо, що стояло посередині столу.

Тут архітектор Давид Сенмут креснув запальничкою. Перший раз вона висікла гарний, блакитнуватий пломінчик. І пан Сенмут засвітив

скляного равлика. Світло розлилося по столі, осяяло кімнату. Золоте сяйво було всюди, навіть на їхніх вустах. Це було видно кожного разу, коли вони щось промовляли.

— Кресни ще раз, — мовила вона, — треба тричі!

І вдруге запальничка спрацювала добре. Але на третій раз ні. Дала осічку.

— Дарма! — мовив архітектор Сенмут панні Хатчепсут.— Не здійсниться моє бажання.

— Здійсниться, ще й як здійсниться, — сказала вона й поцілувала свого архітектора так, як його ніхто досі не цілував.

Під тим довгим поцілунком лежала на підлозі, в тіні столу, викинута інструкція щодо поводження із запальничкою:

УВАГА! НЕБЕЗПЕЧНО ДЛЯ ЖИТТЯ!

Тримати подалі від вогню. Це не проста запальничка.

Це зброя особливого призначення.

Динамітний набій у ній активується після третього послідовного загоряння приладу.

Переклад Олега Микитенка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що вас зацікавило в біографії Милорада Павича.
2. Поясніть, як сербський письменник пов'язаний з Україною.
3. Поділіться враженням про оповідання Милорада Павича «Скляний равлик».
4. Доведіть, що оповідання «Скляний равлик» — постмодерністський твір.
5. Проілюструйте улюблені художні засоби письменника.
6. Напишіть есе на тему «Причини самотності та способи її подолання».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і підготуйте повідомлення із презентацією на одну з тем:
  - Чим нас захоплюють твори постмодернізму;
  - Милорад Павич як письменник третього тисячоліття.
2. Об'єднайтеся в пари і складіть рекламний текст для оповідання «Скляний равлик».

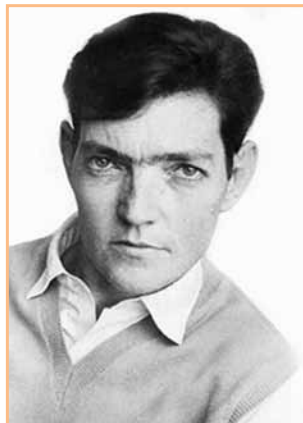
7.4 Аргентина. Хуліо Кортасар (1914–1984)

Хуліо Кортасар — видатний аргентинський письменник, один із провідних представників школи магічного реалізму, який жив і працював переважно в Парижі. Йому вдалося поєднати у своїй творчості пристрасть до європейської культури з надзвичайним інтересом до аргентинської дійсності.

Сьогодні Хуліо Кортасар, книжки якого залишаються актуальними для сучасного читача, — це класика ХХ століття, феномен розквіту латиноамериканської прози.

7.4.1 Життя і творчість Хуліо Кортасара

Хуліо Кортасар (справжнє ім'я — *Хулес Флоренсіо Кортасар*) народився 26 серпня 1914 року в Бельгії у сім'ї співробітника аргентинського торгового представництва. З окупованого німецькими військами Брюсселя родина переїхала до Швейцарії, де у 1915 році в Цюриху народилася Офелія, єдина сестра Хулеса. Після закінчення війни у 1915 році родина на кілька років переїхала до Барселони (Іспанія), а потім у 1918 році повернулася до Аргентини, у Банфільд біля Буенос-Айреса. Невдовзі батько залишив родину, яка опинилася у складній фінансовій ситуації.

■ Хуліо Кортасар

З раннього дитинства Хулес пристрасно читав, потім із захопленням сам почав писати вірші та оповідання.

У Банфільдї Хулес жив до 17 років. Закінчивши школу, Кортасар вступив до Педагогічного училища й отримав диплом учителя середньої школи.

У 1936 році юнак вступив на літературно-філософський факультет столичного університету. Соціально-економічна ситуація в Аргентині була нестабільною: військова диктатура в країні на тлі світової кризи, збагачення олігархів та збідніння народу. Усе це вплинуло на долю молодого Кортасара: через брак коштів він за рік залишив навчання і сім років пропрацював учителем у Національному коледжі в невеличкому містечку Болівар, потім сільським учителем. Молодий Кортасар захоплювався джазом, безупинно читав, писав вірші й оповідання, які нікому не показував.

Хуліо Кортасар дебютував у 1938 році як поет-символіст збіркою сонетів «Присутність» під псевдонімом *Хуліо Диніс*. Він продовжував складати вірші впродовж усього життя, але не публікував їх; лише посмертно була видана лірична книга «Тільки сутінки» (1984), куди увійшли вірші й поеми, створені від початку 1950-х до 1983 року.

У 1944–1948 роках Кортасар без університетського диплома читав курс англійської та французької літератури в університеті міста Мендос. А ще брав активну участь в антидиктаторських виступах інтелігенції, був вимушений залишити педагогічну діяльність і повернутися в Буенос-Айрес, де працював у Книжковій палаті. Потім він склав екстерном курси перекладачів з англійської та французької мов і почав займатися літературними перекладами.

Отримавши в 1951 році літературну стипендію французького уряду, Кортасар виїхав до Європи. До кінця своїх днів він жив у Парижі, довгі роки працював перекладачем при ЮНЕСКО. Багато хто вважав, що письменник залишив Батьківщину через політичні погляди. Насправді

ж Хуліо Кортасар використав унікальну можливість переїхати до Парижа, бо в усі часи це «містичне» місто зачаровувало й притягувало до себе творчі особистості.

Проте й політика цікавила письменника. Через це він багато мандрував Мексикою, Аргентиною, Перу, Еквадором, Чилі, а в 1973 році відвідав післяреволюційну Кубу. Кортасар читав лекції про латиноамериканську літературу, власні твори, брав участь у роботі Міжнародної комісії з вивчення злочинів воєнної хунти в Чилі.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Уже ставши «майстром пера», Кортасар отримав безліч нагород і звань: премія Кеннеді (Аргентина); премія Медічі серед зарубіжних письменників (Франція); кавалер Золотого Орла на фестивалі в Ніцці; орден Незалежності культури Рубена Даріо (Нікарагуа); орден Марка Твена; звання члена-кореспондента Академії літератури НДР, а також почесного доктора університетів Мехіко, Пуатьє (Франція), Менендеса Пелайо (Іспанія).

У 1981 році, проживши у Франції тридцять років, Кортасар нарешті отримав французьке громадянство, але не анулював аргентинського. Тоді ж у письменника виникли проблеми зі здоров'ям, лікарі діагностували у нього лейкемію. 12 лютого 1984 року Хуліо Кортасар помер у Парижі. Письменника поховано на «Монпарнасі» — одному з найвідоміших паризьких кладовищ.

■ «Нефантастична фантастика» Кортасара

Часто творчість Кортасара відносять до магічного реалізму. Її ще називають «нефантастичною фантастикою». Але, можливо, вона більше тяжіє до модернізму та абсурдизму, оскільки його сюрреалістичні образи дивують самотністю.

7.4.2 Специфіка індивідуального стилю митця

Перше оповідання «Захоплений будинок» Хуліо Кортасар видав у 1946 році в журналі свого художнього наставника Хорхе Луїса Борхеса — аргентинського письменника, поета й публіциста. У цій роботі змальовано образ людської слабкості перед життєвими обставинами і світом загалом. А ще тут виявилася схильність митця до своєрідного поєднання реальності з фантастикою, орієнтація на вражаючу несподіванку.

ВИСОКА ПОЛИЦЯ

Нічим не примітна і зовні стійка повсякденність у творах Кортасара починала розчинятися під впливом таємничих сил, ірреальність бентежила — романи «Іспит» (1986), «Виграші» (1960), збірки оповідань «Бестіарій» (1951), «Кінець гри»

(1956–1964). Фантастика у творах підкреслювала химерність поглядів на навколишній світ.

З роками своєрідний кортасарівський спосіб передачі фантастичного припущення видозмінився, ірраціональність подій не завжди була обумовлена втручанням сили «ззовні», нерідко незвичне, несподіване зароджувалося у внутрішньому просторі самої людини. ☰

Кортасар — визнаний майстер новели, автор збірок «Життя хронопів і фамів» (1962), «Всі вогні — вогонь» (1966), «Той, хто тут бродить» (1977), «Дехто Лукас» (1979), «Ми так любили Гленду» (1980), «Поза часом» (1982) тощо. Він вважав, що *«роман перемагає завжди за балами, оповідання має виграти нокаутом»*.

Світову славу Кортасар здобув як романіст, виступивши одним із творців **«нового латиноамериканського роману»**.

Перші романи Кортасара «Іспит» і «Виграші» були написані виключно на аргентинському матеріалі. Героями наступних романів «Гра в класики» (1963), «62. Модель для збірки» (1968) були не тільки аргентинці, а й французи, англійці, данці. У центрі уваги автора — сучасні соціальні, психологічні, етичні проблеми.

■ Пам'ятник Кортасару в Аргентині

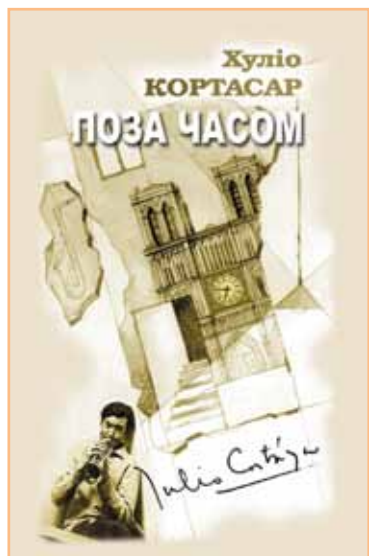
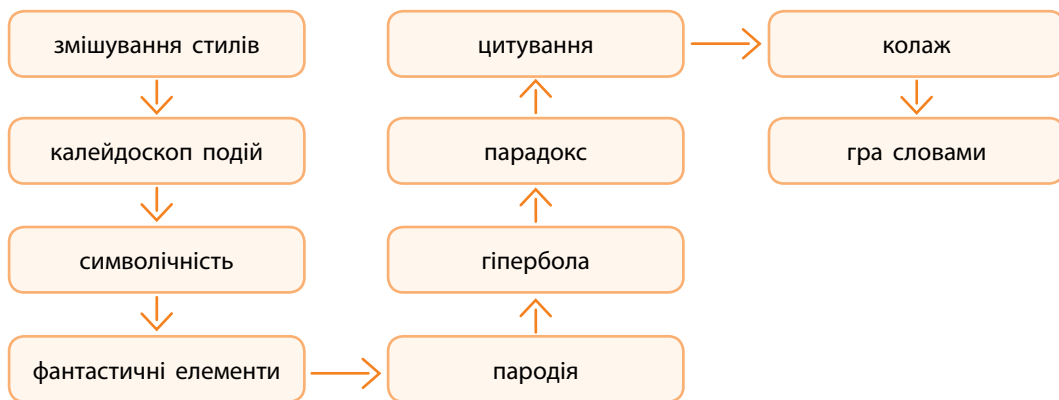

Найвідоміший роман Кортасара **«Гра в класики»** критики назвали першим «великим латиноамериканським романом». Його особливість полягає в тому, що в ньому «живуть» декілька романів, з якими читач має ознайомитися, перечитуючи розділи у певній послідовності. Це твір без початку і завершення, який можна читати послідовно сторінка за сторінкою, або починати читати з кінця чи навіть пропускаяючи окремі фрагменти. Це книжка-гра, трансформер, з яким читач може поводитися вільно.

Але найкраще, за авторським задумом, читати роман, рухаючись своєрідними зигзагами, на зразок того, як це роблять діти, граючись у «класики». З цією метою Кортасар розробив для читача спеціальний цифровий код — маршрут прочитання розділів книжки.

Життя героїв Кортасара минає в суто кортасарівському інтелектуальному просторі — це групи близьких за духом і способом мислення людей, які прагнуть своїм повсякденним існуванням спростувати умовності і стандарти суспільного життя і не бажають вести благопристойний спосіб життя.

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО МЕТОДУ ХУЛІО КОРТАСАРА

■ Обкладинка українського видання Кортасара

Мена́ди, або **Вакха́нки**, — у давньогрецькій міфології німфи, які супроводжували бога виноробства Діоніса в його мандрях і походах. Жертвою менад став напівміфічний давньогрецький співець Орфей.

Після смерті письменника вийшли друком його критичні статті, вірші, поеми, оповідання і романи. Три томи листів Кортасара збирила і опублікувала його перша дружина Аврора Бернадес — аргентинська перекладачка, яка успадкувала всі права на творчу спадщину класика латиноамериканської літератури.

Українською мовою окремі твори Кортасара переклали Юрій Покальчук, Анатоль Перепадя, Олександр Буценко, Сергій Борщевський, Вольфрам Бурґардт та інші.

7.4.3 Фантасмагорична картина безумства натовпу в оповіданні «Менади»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Події оповідання Хуліо Кортасара «Менади» розгортаються у звичайній буденній обстановці, на ювілейному концерті Маестро з оркестром у театрі «Корона». Дія твору розпочинається тим, що оповідач іде до свого місця в театрі, розмовляючи з іншими слухачами — сеньорою Джонатаном та дочками доктора Епіфанії. Розглядаючи програму концерту, оповідач завважує, з якою майстерністю дібрав Маестро твори для вико-

нання: він добре знає свою публіку, намагається, щоб людям було легко й водночас вони відчули себе дотичними до справжнього мистецтва.

У першому відділенні концерту оркестр виконав твори Мендельсона і Штрауса, які публіка зустріла шквалом овацій, що видалися оповідачеві трохи перебільшеними.

Під час антракту він прогулявся по фойє, завітав до бару, де всі обговорювали чудовий концерт і майстерність Маестро. Усі висловлювали захват, який знову видавався оповідачеві дивним та занадто екзальтованим.

Протягом другого відділення концерту всі глядачі поступово шаленіють від Маестро та його оркестру. У залі наростали гул та лемент, овації вибухали вже й під час виконання музики. Загальне збудження досягло вищої межі. Глядачі наче здичавіли, почали лізти на сцену в пошуках Маестро, намагалися схопити його, кудись потягнути.

Оплески, останнє, що нагадувало про концерт, *«ледве пробивалися крізь крики, та й хто міг аплодувати, якщо всі як одержимі ловили музикантів, щоб схопити їх у свої обійми»*.

Оповідач не мав ані найменшого бажання поділяти це загальне навіженство. Проте власна байдужість пробуджувала в ньому дивне почуття вини, ніби його поводження було в чомусь найганебніше, особливо скандальне серед цього загального неподобства.

Та ось наче почався спад напруження в усе ще нестримному і відчайдушному ревінні юрби. Крики стали вщухати, швидко припинилися зовсім, і все заповнилося невиразними шерехами відступу. Глядачі швидко й ніяково розходилися після «зустрічі з високим мистецтвом».

Отже, розповідь в оповіданні розгортається повільно, героя оточують знайомі звичайні люди, навколо відбуваються зрозумілі події. Аж раптом виникає несподіваний поворот сюжету: наче перед героєм з'являються якісь «двері», які, здається, ведуть уперед, а насправді виводять його у «задзеркалля», у якийсь інший вимір. Проте зрештою він знову повертається у звичне справжнє життя. У творі відчувається певне балансування на межі дійсності з фантастикою або сном.

Спостерігаємо парадокс: музика, яка сприяє розгортанню дикої оргії — це «П'ята симфонія» Бетховена, покликана звеличувати людські душі та пробуджувати в них найкращі почуття.

У «Менадах» розкривається одна із провідних тем Хуліо Кортасара — доля мистецтва в «суспільстві споживання».

■ Вільям Адольф Бугро.
Вакханка. 1894 р.

Кортасар-письменник дуже лаконічний, його оповідання короткі, позбавлені зайвих елементів. Це пояснюється сильним впливом творчості Едгара По, якого Кортасар багато перекладав.

Показати, не називаючи, зорієнтувати, не розповівши, збудити тривогу у читача, нічим його не лякаючи, — таким, можливо, був задум Кортасара.

Те, що видається на початку звичайним концертом у театрі «Корона» і спершу викликає ентузіазм публіки, поступово переростає в раптовий вибух диких емоцій — спонтанний, нестримний і нелюдський. До кінця неочікуваної баталії, якою завершився ювілейний концерт, читач залишається розгубленим, бо не розуміє, чи все це справді відбувається, чи це жахливий

сон, а може, він потрапив в «інший світ», у якому змішалися вигадки, приховані страхи і темні людські інстинкти.

Упродовж розгортання подій відчувається поступове нагнітання напруженої атмосфери. Основне враження від прочитаного — відчуття неспокою, що розбурхує читацьку уяву, створює дискомфорт, змушує замислитися, шукати прихований смисл.

У «Менадах» дія драматизується центральним мотивом погоні/втечі, коли маестро з оркестром тікають від збожеволілої від захвату публіки. Музиканти змушені рятуватися від переслідувачів, відчуваючи, що потрапили в пастку, з якої немає виходу. Це враження підкреслюється гнітючою атмосферою неспокою і тривоги, яка підсилює відчуття нудьги й життєвої безвиході.

Кортасар не пропонує читачам однозначного тлумачення свого твору, тим більше, що надзвичайна ситуація в театрі не шокує героя. Як інтерпретувати твір, чи справді автор зображує, як фанатичне захоплення зводить людей з розуму, змушує нехтувати правилами поведінки в соціумі та демонструвати зневагу до інших людей, вирішувати читачам. І чи погодяться вони з тим, що стадне почуття насправді руйнує людину як особистість, штовхає до зневаги до інших та свідчить про марнославство і втрату зв'язку з реальністю, — їхнє власне рішення.

Українською мовою оповідання Кортасара «Менади» переклав Юрко Покальчук.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, чим вас зацікавила творчість Хуліо Кортасара.
2. Складіть психологічний портрет письменника.
3. Обґрунтуйте, що вплинуло на формування творчого методу Кортасара.
4. Поділіться своїм враженням від оповідання «Менади».
5. Дослідіть, хто такі Менади і який смисл вони несуть в оповіданні.
6. Прокоментуйте назву художнього твору.
7. Проаналізуйте, у чому полягає фантазмагорія безумства натовпу в оповіданні і яку функцію вона виконує.
8. Подискутуйте про відображення сучасних соціальних, психологічних, етичних проблем у творі.
9. Проілюструйте специфіку індивідуального стилю митця: поєднання реалістичних і фантастичних елементів, калейдоскопічність подій, символіку, метафоризм, пародію.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і дослідіть рівень популярності творів Кортасара у сучасних читачів. Зробіть висновок про те, масовим чи елітарним письменником його можна вважати.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

МЕНАДИ

(Уривок)

(...) Весь цей час Маестро стояв спиною до публіки, ніби виражаючи до неї презирство, і, мабуть, схвально дивився на музикантів. Але ось він неквапливо обернувся, вперше удостоївши публіку легкого нахилу голови. Обличчя його було зовсім біле, ніби його доконала втома, і я навіть устиг подумати (у плутанні відчуттів, обривків думок, миттєвих спалахів усього того, що оточувало мене в цьому пеклі захвату), що він ось-ось зомліє. Маестро нахилився вдруге і, подивившись праворуч, побачив, як па сцену видирається тон самий сеньйор, білявий, у смокінгу, а за ним ще двоє. Мені здалося, ще Маестро зробив якийсь невизначений рух, ніби надумав зійти з помосту, і тут я помітив, що рух цей — судомний, що він хоче від чогось звільнитися. Ну, так і є: жінка в червоному вчепилася в його ногу. Вона вся тяглася до Маестро і при цьому кричала, я принаймні бачив її широко роззявлений рот. Думаю, що вона кричала, як усі, мабуть, як я сам. Маестро впустив паличку і розпачливо шарпнувся вбік. Він явно щось казав, але що — годі було розібрати. Один із супутників жінки обхопив руками другу ногу Маестро, і той повернувся до музикантів, ніби волаючи до них про допомогу. Музиканти, що посхоплювалися із місць, натикалися під сліпучим світлом софітів на покинуті інструменти. На сцену, юрмячись біля сходинок, лізли й лізли нові люди. Їх набралось стільки, що в тисняві важко було розрізнити оркестрантів. Пюпітри полягли на підлогу, як зім'яте колося. Блідий Маестро, силкуючись випручати ногу, ухопився за якогось чоловіка, котрий вискочив просто на підставку, але, побачивши, що цей чоловік зовсім не музикант, він різко шарпнувся назад.

Тієї миті ще одні руки обвилися круг його стану. Потім я побачив, як жінка в червоному, ніби у мольбі, розгорнула йому обійми, і несподівано Маестро зник — юрма очамрілих шанувальників понесла його зі сцени і потягла кудись у глиб партеру. Досі я стежив за цим масовим шалінням із якимось захватом і жахом ясновидця. Все мені відкривалося з особливої висоти, а може, навпаки — звідкись ізнизу. І ось зненацька пролунав цей пронизливий, гострий крик. Кричав сліпець — він звівся на весь зріст і, розмахуючи руками, немов крилами вітряка, щось випро-

хував, благав, молив. Це було понад усяку міру — я вже не міг лишатися байдужим присутнім у залі, я відчув себе справжнім учасником цього бу-яння захватів і, зірвавшись з місця, понісся до сцени. Одним стрибком я опинився на сцені, де збезумілі чоловіки і жінки із завиванням виривали у скрипалів скрипки (які хрустіли і лопали, ніби величезні руди таргани), потім стали кидати в залу всіх музикантів поспіль, і там навалювалися на них інші шаленці. Цікаво, що я не відчував ані найменшого бажання хоч якось сприяти цьому розгулу пристрастей. Мені лише хотілося бути поряд з усіма, бачити на власні очі все, що відбувається і відбудеться па цьому неймовірному ювілеї. У мене ще залишилися якісь проблис-ки здорового глузду, щоб подумати, чому це музиканти не намагаються втекти за лаштунки. Але я одразу ж збагнув, що це неможливо, — легіон слухачів заблокував обидва крила сцени, утворивши кордон, який ви-пліскувався вперед, підмиваючи під себе інструменти, підкидаючи вгору пюпітри, аплодуючи, надриваючи горлянки несамовитим ревінням. У залі стояв такий страшенний гуркіт, що він уже сприймався як тиша. Просто на мене з кларнетом у руці біг якийсь гладун, і я мало не схопив його, мало не підставив йому ногу, щоб і він дістався розлюченій публіці. Але, зрозуміло, я злегковажив, і жовтолиця сеньйора з глибоким декольте на грудях, по яких стрибали перлисті розсипи величезного намиста, подарувала мені погляд, сповнений ненависті й виклику. Вона вчепилась у кларнетиста, який щось кричав, прикриваючи свій інструмент, якихось двоє чоловіків потягли його — уже притихлого — до лож, де загальне збудження досягло вищої межі.

Оплески ледве пробивалися крізь крики, та й хто міг аплодувати, якщо всі як одержимі ловили музикантів, щоб схопити їх у свої обійми. Зала ревіла все пронизливіше й гостріше, то тут, то там серед реву, що наростав, вибухали моторошні зойки, поміж якими — як мені здалося — вирізнялися особливі, викликані фізичним болем, що взагалі-то не дивина — у такому шарварку, у такому сум'ятті і біганині можна було переламати руки й ноги. Але я все ж таки сміливо кинувся у партер зі спорожнілої сцени, туди, до музикантів, яких розтягували в різні боки — кого до лож, де було якесь незрозуміле вовтузіння, кого до вузьких біч-них проходів, які вели до фойє. Із лож бенуару, ось, виявляється, звідки неслося розпачливе завивання. Мабуть, це музиканти, задихаючись від нескінченних обіймів, благали відпустити їх. Ті, хто сидів у партері, юр-милися тепер біля входів у ложі, куди поривався і я, продираючись крізь ліс різьблених крісел. Хвилювання в залі помітно посилилося, світло почало швидко слабнути, у червонястому жеврінні лампочок обличчя були ледве видні, і постаті людей нагадували якісь дриготливі тіні, на-громадження безформних об'єктів, які то наближалися, то віддалялися один від одного. Мені здалося, що я розрізнув срібну голову Маестро у другій ложі, зовсім поряд зі мною. Але Маестро зразу зник, кудись

провалився, ніби його змусили стати навколішки. Біля мене пролунав різкий, короткий крик, і я побачив сеньйору Джонатан, вона бігла, а трохи позаду — молодшу з дочок Епіфанії. Обидві полізли в юрбу біля другої ложі. Тепер я вже не сумнівався, що саме в цій ложі опинилися і Маестро, і жінка в червоному зі своїми супутниками. Докторова донька підставила сеньйорі Джонатан сплетені пальці рук, і та, ніби хвацька наїзниця, уперлася в них ногою, як у стремено, а потім пірнула в ложу. Упізнавши мене, дочка Епіфанії щось крикнула, мабуть, просила допомогти і їй, але я відвів очі вбік і зупинився, не бажаючи долучатися до цих зовсім збезумілих від захвату людей, ладних битися одне з одним. Я бачив, як тромбоном розквасили носа Кайо Родрігесу, — ось хто відзначився, коли в партер зі сцени скидали оркестрантів! Закривавлене лице Кайо не викликало в мене співчуття, мені навіть не було шкода сліпця, який плазував рачки і натикався на крісла, заблудившись у цьому симетричному лісі, позбавленому прикмет. Мене вже ніщо не хвилювало. Хіба що хотілося знати, чи змовкнуть колись у ложах ці крики, які підхоплювалися в партері, звідки, як і раніше, лізли до лож очманілі люди, відштовхуючи одне одного...

Переклад Юрка Покальчука

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поділіться своїм враженням від прочитаного уривка з оповідання «Менади».
2. Прокоментуйте назву художнього твору.
3. Проаналізуйте, у чому полягає фантазмагорія безумства натовпу в уривку і яку функцію вона виконує.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари і підготуйте пастиш до твору (див. с. 218). Презентуйте його у класі.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

«Театр абсурду» (або **драма абсурду**) — напрям у західноєвропейській драматургії й театрі, який виник у середині ХХ століття. В абсурдистських п'єсах світ зображений як безглузде, позбавлене логіки накопичення фактів, вчинків, слів і доль.

Найяскравіші представники «театру абсурду»: драматурги **Ежен Йонеско** («Носороги»), **Семюель Беккет** («У чеканні Годо»), **Макс Фріш** («Санта Крус»), **Фрідріх Дюрренматт** («Візит старої дами»).

Постмодернізм (лат. *past* — після; фр. *moderne* — сучасний, найновіший) — загальна назва окреслених у другій половині ХХ століття тенденцій у мистецтві, головними рисами яких є показ зруйнованої свідомості, деформованої дійсності, задушливої атмосфери епохи.

Сербський письменник **Милорад Павич** — один із найвидатніших представників постмодернізму і магічного реалізму ХХ століття. Оповідання Милорада Павича «**Скляний равлик**» — яскравий приклад постмодерністського твору.

Творчість аргентинського письменника **Хуліо Кортасара** відносять до магічного реалізму, а ще називають «нефантастичною фантастикою». В оповіданні «**Менади**» Кортасар досліджує психологію натовпу. 📱

Ключові поняття теми:

абсурдизм, постмодернізм, інтертекстуальність.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. «Театр абсурду» став значним явищем театрального авангарду другої половини ХІХ століття.

а) так

б) ні

2. Постмодернізм — це складний і багатомірний рух сучасної думки, її своєрідна реакція на зміни у світовій цивілізації.

а) так

б) ні

3. У мистецтві постмодернізму яскраво окреслилися два напрями: масова та елітарна культури.

а) так

б) ні

4. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Характерними прикметами абсурдистського мистецтва у вчинках персонажів стали:

а) раціоналізм

б) логічність

в) алогізм та ірраціоналізм

5. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Побудова твору з цитат з інших текстів називається:

а) колаж

б) інтертекстуальність

в) пастиш

6. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Доступність, легкість сприйняття, стриманість, розважальність — визначальні риси літератури:

а) класичної

б) елітарної

в) масової

7. Установіть відповідність між авторами та їхніми творами:

1) Ежен Йонеско	а) «Менади»
2) Милорад Павич	б) «Носороги»
3) Хуліо Кортасар	в) «Скляний равлик»
	г) «У чеканні Годо»

8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «У чеканні Годо»	а) Маестро
2) «Скляний равлик»	б) Естрагон
3) «Менади»	в) панна Хатчепсут
	г) Беранже

9. Установіть відповідність між авторами та літературними напрямками:

1) абсурдизм	а) Хуліо Кортасар
2) постмодернізм	б) Семюель Беккет
3) магічний реалізм	в) Милорад Павич
	г) Ясунарі Кавабата

10. Чи справедливим є твердження, що крізь видимий абсурд у мистецтві абсурдистів прозирали приховані важливі філософські проблеми? Відповідь аргументуйте.

11. Поясніть, на яких рівнях виявляються риси постмодернізму в оповіданні Милорада Павича «Скляний равлик».

12. Поміркуйте, які сучасні соціальні, психологічні, етичні проблеми відображені в оповіданні Хуліо Кортасара «Менади».

Розділ 8

Сучасна література в юнацькому читанні

Сучасна література не лише розробляє багато актуальних тем і проблем, а й відкриває розмаїття жанрових різновидів, пропонує радикальний перегляд авторських та читацьких стратегій.

Сьогоднішня література, як і література ХХ століття, здебільшого зосередила свою увагу на новаторстві та експерименті. Мозаїчність, фрагментарність, композиційна деструкція, монтажність сюжету, екранність уяви, які запанували в літературі кінця ХХ — початку ХХ століття, стали свідченням докорінних змін не лише в літературному процесі, а й передусім у сприйнятті читачів.

Сучасна література розрахована на вибраних читачів-співучасників/співучасниць, читачів-супутників/супутниць. Інакше кажучи, читач отримав почесне запрошення на свято великої творчої гри, у якій він може взяти активну участь.

8.1 Україна. Крим

Таїр Халілов (нар. 1940 р.). «До останнього подиху»

■ Таїр Халілов

Таїр Халілов — кримський татарин, народився 6 вересня 1940 року в селі Карабай (нині Відродження) Старо-Кримського району Кримської АРСР.

Пережив депортацію кримських татар з історичної батьківщини. Осиротівши на чужині, потрапив до дитячого будинку.

Закінчив середню школу російською мовою. Відслужив у армії і вступив до Ташкентського сільськогосподарського інституту. У 1969 році, закінчивши інсти-

тут і відпрацювавши два роки в садвинрадгоспі Ташкентської області, з дипломом за фахом «учений-агроном, плодоовочівник-виноградар» у 1971 році приїхав до Криму. Однак кримському татарину було непросто влаштуватися на роботу, тому він знову і знову залишав рідний Крим.

На батьківщину Таїр Халілов остаточно повернувся у травні 1990 року. Є членом Спілки письменників України.

Таїр Халілов, як і інші сучасні кримськотатарські письменники, усвідомлює свою відповідальність за збереження національної самоідентифікації, замислюється над розвитком художнього мислення свого народу,

дбає про розвиток рідної мови, культури, літератури, мистецтва. Митець добре розуміє, що народ, позбавлений зв'язку із пращурами, може втратити історичну національну пам'ять, а відтак і ґрунт під ногами.

Вагомий документ геноциду кримських татар — повість Таїра Халілова «**Забрана Батьківщина**». Повість Таїра Халілова «**До останнього подиху**» увійшла до збірки «Самотній пілігрим» разом із творами інших кримськотатарських письменників.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У повісті «**До останнього подиху**» художньо відтворено останній день життя старого чоловіка, прикутого до ліжка. І поки він намагається дістатися до дверей, щоб відчинити тому, хто дзвонить у його квартиру, то втрачає свідомість, то знову приходиться до тями. Перед ним у пам'яті постає все його життя: дитинство на березі моря, перше кохання, війна, депортація, життя в Узбекистані, зрада приятеля, радянська каторга, звільнення, робота в геологічній експедиції, випадкова зустріч із жінкою, яку полюбив у юності, одруження, народження сина, смерть дружини, старість. Є в повісті діалог героя-дитини із самим собою вже дорослим. Є і болісне з'ясування вигаданої радянською ідеологією і накинutoї всьому народу кримських татар національної вини, що закінчилося в 1944 році їхньою депортацією із Криму та організованим заселенням у їхні будинки людей інших національностей.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Обґрунтуйте, які події вплинули на формування світогляду Таїра Халілова.
2. Поділіться своїми враженнями від оповідання «До останнього подиху».
3. Прокоментуйте історію життя, боротьби та любові героя оповідання «До останнього подиху».
4. Проаналізуйте віддзеркалення у творі трагічної долі кримськотатарського народу.
5. Сформулюйте «кодекс гідності» героїв твору.

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і складіть інформаційне ґроно «Риси пост-модернізму в оповіданні Таїра Халілова «До останнього подиху».
2. Об'єднайтеся у групи і підготуйтеся до дебатів на тему «Чому зв'язок зі своїм народом важливий для сучасної людини?».

8.2 США

Джон Майкл Грін (нар. 1977 р.). «Провина зірок»

Джон Грін — один із найпопулярніших письменників у добу онлайн-технологій. Особливий стиль його творів для підлітків та молоді забезпечив розвиток нової, золотой доби сучасної реалістичної підліткової белетристики після більш ніж десяти років популярності книг про молодих чарівників, вампірів та антиутопій. Відгук Гріна про будь-яку книгу в

■ Джон Грін. Фото 2017 р.

■ Кадр із фільму
«Провина зірок». 2014 р.

соцмережах може миттєво розлетітися інтернетом і викликати стрімке зростання її продажів. Книжкові блогери назвали це «ефектом Джона Гріна».

Американський письменник Джон Майкл Грін народився 24 серпня 1977 року в Індіанapolisі штату Індіана в сім'ї Майка і Сідні Грін. Уже за три тижні після його народження сім'я почала переїжджати з місця на місце і, врешті-решт, осіла в Орландо, штат Флорида. Джон навчався в підготовчій школі, потім у 2000 році закінчив Кенйон-Коледж з подвійним дипломом з англійської літератури та релігієзнавства.

Після закінчення коледжу працював у дитячій лікарні. У той час він мав намір стати священиком, але робота з дітьми, які страждають від важких захворювань, надихнула його на те, щоб стати письменником.

Письменницька біографія Джона Гріна розпочалася в Чикаго, куди він переїхав. Писав рецензії на белетристику, презентував читачам сотні книжок, створював оригінальні радіо-есе для громадської радіостанції Чикаго. А ще працював над власним романом «У пошуках Аляски», видавши який, отримав літературну нагороду — премію Майкла Л. Принца за «найкращу книгу року, написану для підлітків, виключно за її літературні переваги».

Джон Грін відомий своєю діяльністю в YouTube. У 2007 році він запустив канал Vlog

Brothers, який веде разом із братом Генком Гріном. З того часу письменник започаткував багато проєктів, створив із братом одинадцять каналів різної тематики, у тому числі навчальний канал із короткими відеолекціями про літературу, історію та науку.

У 2012 році роман Джона Гріна «Провина зірок» визнали найкращим бестселером за версією «Нью-Йорк Таймс». А письменник потрапив до списку ста найвпливовіших людей світу 2014 року за версією журналу «Тайм».

Українською мовою твори Джона Гріна перекладають Марина Марченко, Марія Пухлій, Ганна Гнедкова, Віра Назаренко.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

До написання книги «Провина зірок» Джона Гріна спонукала історія дівчини на ім'я Естер Ерл, яка мужньо боролася з невиліковною хворобою.

Це книга про перше кохання, про стосунки з батьками, про філософію життя.

Ідея цінності життя

Джон Грін у творі розмірковує над проблемою, як жити далі тим, кому було поставлено страшний діагноз. Уміння бачити позитивне здатне зробити останні миті життя максимально щасливими. Головні герої роману не зможуть реалізувати свої мрії, вони не досягнуть успіху в роботі, не створять сім'ю і не побачать своїх онуків. При цьому їм не доведеться пережити смерть своїх батьків, їм не загрожує самотня старість і неміч. Вони підуть із життя юними, оточені увагою близьких, не зазнавши самотності. Відчуття швидкої смерті вчить цінувати кожную мить, кожную хвилину, проведену без болю.

Образи головних героїв

Роман можна назвати зашифрованим посланням усьому світу «здорових і дорослих». Герої не просто переживають і люблять, вони абсолютно не по-дитячому розмірковують, критично осмислюють чужий їм навколишній світ, намагаються зрозуміти, що відбувається навколо. Вони живуть набагато повніше та яскравіше за здорових людей. І саме ця обставина робить роман Джона Гріна таким привабливим і незабутнім. Хейзел і Гас не плачуть і не стогнуть, вони, як і всі молоді люди, кохають, ненавидять, бунтують, ревнують, шукають можливостей для самовираження і самоствердження або просто теревенять ні про що. На тлі близької смерті нібито загострюються і вимагають виходу почуття в юних серцях.

Життя героїні твору Хейзел — нудне і буденне. Але лише до того моменту, поки вона не знайомиться з Огастусом Вотерсом, записавшись до групи підтримки пацієнтів зі смертельним діагнозом. Молоді люди багато часу проводять разом, переглядають фільми, читають книжки, діляться переживаннями та мріями. Гас навіть запропонував їм удвох відвідати Амстердам, аби дізнатися в автора улюбленої книжки Хейзел фінал його твору. І хоча зустріч із письменником виявилася не найприємнішою, це не завадило закоханим провести прекрасні дні в Амстердамі.

Як довго можуть тривати стосунки між молодими людьми, не має вирішального значення. Ймовірно, деякі їхні ровесники і ровесниці проживуть довге життя. Але далеко не всім пощастить пізнати справжні почуття, які були подаровані героям.

Майстерний письменник Джон Грін дивує читачів. Коли починаєш читати твір, очікуєш одного фіналу, однак автор закінчує історію несподівано. Після смерті Гаса Хейзел удалося роздобути його лист, який хлопець відправив нідерландському письменнику з варіантом фіналу його «незавершеного роману» — оспівченням коханій дівчині.

Українською мовою роман «Провина зірок» переклала Віра Назаренко.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поділіться своїми враженнями про творчість Джона Гріна. Поміркуйте, що сприяло його успіху.
2. Проаналізуйте, які актуальні проблеми піднімає Джон Грін у романі «Провина зірок».

3. Поясніть, які епізоди роману вас найбільше вразили.
4. Обґрунтуйте, чому автор у творі веде розповідь від імені головної героїні.
5. Проілюструйте цитатами ліризм оповіді.
6. Визначте функції іронії в романі «Провина зірок».
7. Назва роману Джона Гріна — відсилання до рядка із трагедії В. Шекспіра «Юлій Цезар»:

Чи не зірки, милий Брут, а самі ми

Винні в тому, що зробилися рабами.

Сформулюйте своє розуміння символіки назви твору.

8. Складіть сенкан до слів *життя, кохання*.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Об'єднайтеся в пари і перегляньте екранізацію роману «Провина зірок». Напишіть рецензію на фільм і розмістіть її в соціальних мережах.
2. Ознайомтеся з офіційним сайтом Джона Гріна за посилання <http://www.johngreenbooks.com/>. Поясніть, чим він привертає увагу читачів різних країн.

8.3 Австралія

Маркус Френк Зузак (нар. 1975 р.). «Крадійка книжок»

■ Маркус Зузак.
Фото 2017 р.

Австралійські й американські критики називають **Маркуса Зузака** «літературним феноменом», визнають його як одного з найвигадливіших та найпоетичніших романістів нового століття.

Найвідоміші твори австралійського письменника Маркуса Зузака — «**Крадійка книжок**» і «**Посланець**» — позиціонувалися як підліткові романи і стали світовими бестселерами.

Маркус Френк Зузак народився 23 червня 1975 року в Сідней у сім'ї робітників-емігрантів з Австрії, які залишили батьківщину в 50-х роках ХХ століття.

Закінчивши школу, Маркус вступив до університету Нового Південного Вельсу, де здобув вищу освіту з історії та англійської філології, здобув ступінь бакалавра мистецтв і диплом. Він повернувся до своєї школи викладачем англійської мови. І паралельно розпочав кар'єру письменника.

Першу книжку Маркус Зузак написав у шістнадцятирічному віці, але видати її вдалося лише через сім років. У 1999 році Маркус Зузак став одним із наймолодших сучасних авторів Австралії.

Два романи Зузака про братів Вулфів викликали зацікавлення одночасно в Австралії та у США. Брати Вулфи — підлітки, їхня родина потрапила у скрутне становище після поранення батька на роботі. Мати працює прибиральницею. Але її заробітків не вистачає навіть для того,

аби зводити кінці з кінцями. Тому хлопці приймають запрошення організатора нелегальних боксерських боїв, прагнучи отримати додатковий заробіток.

Зараз Маркус Зузак живе в Сідней із дружиною і донькою. Він захоплюється серфінгом, а у вільний час полюбляє переглядати фільми.

Маркус Зузак опублікував шість творів та отримав за них численні нагороди.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

В одному з інтерв'ю Зузак розповідав, що поштовхом до написання роману **«Крадійка книжок»** (2005) були розповіді його матері про жахіття Другої світової війни, які вона пережила в Німеччині.

Роман перекладено сорока мовами. Серед його відзнак: найвища позиція в рейтингу Amazon.com, у списку бестселерів New York Times, в аналогічних рейтингах Бразилії, Ірландії і Тайваню. Успішною стала також американо-німецька екранізація твору 2013 року (в українському прокаті — «Книжковий злодій»).

«Крадійка книжок» — це історія про маленьку дівчинку Лізель Мемінгер, яка у страшні роки Другої світової, навчившись читати, збагнула силу Слів і, втративши все інше, вижила — завдяки лише цій силі.

Оповідач історії — Смерть, точніше Ангел Смерті, оскільки він говорить про себе в чоловічому роді. Смерть збирає людські душі. Смерть здатен переживати всі людські почуття і стани: сумувати, стомлюватися, лякатися, любити, а також пам'ятати тих, кого довелося взяти на руки і віднести.

На очі цьому допитливому оповідачу потрапила одна дівчинка — Лізель Мемінгер. І він спостерігає за нею до останньої зустрічі. Уперше вони зустрілися взимку 1939 року в потязі, коли Смерть прийшов по її молодшого брата.

Лізель Мемінгер живе в маленькому містечку Німеччини. Її батько, невідомим чином пов'язаний із комуністами, безвісті зник. Мати прагнула врятувати дітей від лихої долі, від переслідувань нацистської влади, і тому вирішила віддати їх на виховання прийомним батькам. Дорогою до Малькінгу брат Лізель Вернер помирає на очах матері і сестри. Його ховають на цвинтарі, де дівчинка й підбирає свою першу в житті книжку — «Посібник гробаря».

Опинившись у прийомних батьків — Ганса та Рози Губерманів, маляра і пралі, Лізель оселяється на Гімелль-Штрассе, що в перекладі означає «Небесна вулиця». Другом дівчинки стає сусідський хлопчик Руді Штайнер, її перше кохання.

Друзі разом ходять до школи, грають у футбол, крадуть їжу — всі події свого життя вони переживають разом. Лізель поступово змінюється завдяки тому, що Ганс вчить її читати, виводячи букви фарбою на стіні підвалу. Читання настільки захоплює дівчинку, що вона починає красти книжки і поступово перетворюється на справжню крадійку. Кожна нова вкрадена книжка — новий етап у житті Лізель.

Важливою подією в житті головної героїні твору стає поява нового друга — Макса Ванденбурга, єврея-втікача, який переховується від нацистів у підвалі Губерманів.

Твір закінчується трагічно — вночі Небесну вулицю бомбардували. Живою залишилася лише Лізель, яка тієї ночі заснула в підвалі, коли писала свою книгу.

Лізель, якій на той момент уже виповнилося п'ятнадцять років, забрала до себе родина мера міста. Коли з війни повернувся батько її найкращого друга Руді Штайнера Алекс, дівчинка почала допомагати йому працювати в його ательє. Саме там її знаходить Макс, який повернувся зі звільненого концтабору. В епілозі Лізель, будучи вже літньою жінкою, живе в Австралії в Сідней. Туди ж до неї навідується Смерть, який показує, що знайшов її книжку.

Викриття згубного впливу нацизму у творі

У сюжеті роману автор розкриває важливі теми для Німеччини часів Другої світової війни: нацизм, Голокост, розшарування в німецькому суспільстві. Одні люди бездумно втілюють ідеї фюрера та йдуть за ним, карають незгодних і винищують євреїв. Інші мовчки не підтримують ідеології Гітлера, не піддаються системі, не реагують на пропаганду й не втрачають стійкості, не зраджують своїм цінностям.

Родина Губерманів не поділяє нацистських поглядів, але водночас боїться сказати щось проти, тому що наслідки можуть бути незворотними. Лізель ненавидить Гітлера, який занапастив обидві її сім'ї. Але вона не може нічого вдіяти. Вона на власні очі бачить усе приниження людей, які не належать до арійської раси, і все це тяжким каменем лягає їй в душу.

Маркусу Зузаку вдалося змалювати ті невимовно складні умови, у яких опинився німецький народ.

Ідеї людяності, добра, порятунку життя й культури

З перших сторінок письменнику вдається зародити у читачів теплі почуття до Лізель, спонукати до співчуття й підтримки. Упродовж розповіді про різні події в житті дівчинки, її стосунки з татом Гансом і мамою Розою, знайомство з розбишакою Руді, спілкування з Максом, ставлення до головної героїні змінюється. Вона поступово захоплює сміливістю й завзятістю, наполегливістю й відданістю, чуйністю й добротою.

Той момент, коли Лізель хоче допомогти полоненим, яких вели на смерть, яскраво демонструє людяність головної героїні. Вона кидає їм їжу, адже не може дивитися на їхні страждання і розуміє, що це — єдине, що вона може для них зробити.

Книжка як символ збереження духовності в жорстокому світі

Маркус Зузак у романі порушує ще одну важливу тему — роль книги в житті людини. Жагу до читання описано надзвичайно детально, як і силу впливу книжки на зневірених людей. Лізель бере із собою книжки до бомбосховища та читає їх там уголос, іде читати до сусідки, яка отримала «похоронку». Уся Небесна вулиця приречена на смерть, Смерть знає про це. Лише дівчинка, яка крала книжки, дивом залишається живою.

Лізель пише книжку про своє життя, яку називає «Крадійка книжок». Першу книжку вона вкрала у снігу на цвинтарі, коли ховала свого брата. Другу — «Знизування плечима» — у вогню, який знищив тисячі «шкідливих» книжок, коли на площі нацисти спалювали книги. Ще одну книжку Лізель украла у води. Останню — у власної пам'яті. Книжки рятують її душу, спонукають до роздумів та заохочують до розвитку.

Форми оповіді

Майстерність Маркуса Зузака виявляється у неперевершених описах, порівняннях, фантазійності, що межує з чарівною «дитячістю». «*Небо кольору темного шоколаду*», «*картонні хмари*», «*у повітрі розбризкується крик*» (тут і далі переклад Наталії Гоїн). Так, спершу здається, що ці речі просто несумісні. Але автор змушує повірити у свої описи, і вони ніби оживають, розквітають різними барвами в уяві читача.

Українською мовою роман «Крадійка книжок» переклала Наталія Гоїн.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, які обставини вплинули на формування Маркуса Зузака як письменника.
2. Розкрийте, що нового ви дізналися про Другу світову війну з роману «Крадійка книжок».
3. Складіть схему історії життя Лізель Мемінгер.
4. Поясніть, які епізоди роману були ключовими для розуміння рис і якостей героїні.
5. Схарактеризуйте образи «маленьких людей», які опинилися в умовах фашистської системи.
6. Проаналізуйте проблеми роману, актуальні для сучасних читачів.
7. Укладіть кроссенс «Книга в житті Лізель Мемінгер».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і перегляньте екранізацію роману «Крадійка книжок». Порівняйте фільм із книгою і сформулюйте про них свою думку. Поділіться нею з однокласниками/однокласницями.

2. Об'єднайтеся у групи і підготуйте рекламний постер до книги Маркуса Зузака. Презентуйте його у класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

<https://bokmal.com.ua/books/zuzak-book-thief/>

<https://romkochallenge.wordpress.com/2016/05/09/крадійка-книжок-маркус-зузак/>

https://bookinstitute.com.ua/ua/marcus_zusak

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Таїр Халілов — кримськотатарський письменник, свідок депортації кримських татар 1944 року, автор повісті «**До останнього подиху**», присвяченої темі національної пам'яті.

Американець **Джон Грін** — один із найпопулярніших письменників у добу онлайн-технологій. Роман «**Провина зірок**», написаний на основі досвіду роботи в дитячій лікарні, став бестселером.

Австралійського письменника **Маркуса Зузака** критики називають «літературним феноменом». Поштовхом до написання роману Зузака «**Крадійка книжок**» стали розповіді його матері про жахіття Другої світової війни, які вона пережила в Німеччині.

ВАШІ ПІДСУМКИ

- 1. Культурні зв'язки кримськотатарського й українського народів мають багату історію.**
  - а) так
  - б) ні
- 2. Письменник Таїр Халілов — свідок депортації кримських татар у 1944 році.**
  - а) так
  - б) ні
- 3. Маркуса Зузака вважають «літературним феноменом».**
  - а) так
  - б) ні
- 4. Виберіть одну правильну відповідь.**

Робота в дитячій лікарні підштовхнула Джона Гріна до написання твору:

  - а) «У пошуках Аляски»
  - б) «Паперові міста»
  - в) «Провина зірок»
- 5. Виберіть одну правильну відповідь.**

Маркус Зузак відразу став одним із наймолодших сучасних авторів:

  - а) Австрії
  - б) Австралії
  - в) Сполучених Штатів Америки
- 6. Виберіть одну правильну відповідь.**

Останній день життя старого татарина, прикутого до ліжка, відтворено у повісті Таїра Халілова:

  - а) «Забрана Батьківщина»
  - б) «До останнього подиху»
  - в) «Хайтарма»

7. Установіть відповідність між авторами та їхніми творами:

1) Таїр Халілов	а) «Мораль»
2) Маркус Зузак	б) «До останнього подиху»
3) Джон Грін	в) «Провина зірок»
	г) «Крадійка книжок»

8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «Провина зірок»	а) Лізель Мемінгер
2) «До останнього подиху»	б) Огастус Вотерс
3) «Крадійка книжок»	в) Бенжамен Малоссен
	г) самотній старий

9. Установіть відповідність між тематикою творів та їхніми назвами:

1) розповідь про останній день життя прикутого до ліжка старого	
2) розповідь про історію кохання невеликовно хворих юнака та дівчини	
3) історія про маленьку дівчинку, яка в роки Другої світової вижила завдяки силі Слова	
а) «Провина зірок» Джона Гріна	
б) «До останнього подиху» Таїра Халілова	
в) «Крадійка книжок» Маркуса Зузака	
г) «Мораль» Стівена Кінга	

10. Поясніть, з якою історичною травмою кримськотатарського народу пов'язаний стан існування героїв Таїра Халілова, що наближає стиль письменника до філософії екзистенціалізму.

11. Розкрийте, що робить «Крадійку книжок» Маркуса Зузака супербестселером.

12. Поміркуйте, чому «Провина зірок» Джона Гріна користується такою популярністю в усьому світі.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія — іносказання, слово або зворот мови, ужиті не в прямому, а в переносному значенні. Алегорія в художньому творі допомагає розкрити поняття добра, зла, підступності, вдячності, надії тощо в конкретному художньому образі.

Алітерація (від лат. ad — до і littera — буква) — стилістичний прийом, який полягає в повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку.

Асонанс (лат. assonare — співзвучати) — повторення однакових голосних звуків у рядку або строфі, що надає віршовій мові милозвучності, підсилює її музичність.

Боваризм — поняття, що позначає неможливість проводити чітку межу між дійсністю і фантазією, коли факти реального світу підмінюються уявними. Запроваджене французьким філософом та есеїстом Жулем де Готьє в есе «Боваризм, есе про силу уяви» (1902). Термін походить від прізвища головної героїні роману Гюстава Флобера «Пані Боварі».

Верлібр — вільний вірш без рими, з рядками різної довжини. Вільний вірш (верлібр) стоїть на межі вірша й прози. У ньому відсутні рима та постійний розмір, рядки різняться кількістю складів, а строфи — кількістю рядків.

Вітменівський каталог — довгий і детальний перелік якихось фактів, ознак, реалій дійсності тощо. Вітмен часто вживав у своїх творах такі довгі й докладні описи, переліки фактів тощо. Цей прийом він запозичив у Гомера.

Гомерівський каталог — характерна ознака стилю Гомера — детальний опис подій, предметів, ознак тощо, не обов'язково пов'язаних головною темою твору. Так, «Іліаду» й «Одіссею» називають енциклопедією життя стародавніх греків, у них можна знайти найрізноманітніші відомості про Елладу.

Гротеск — тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного й реального, прекрасного й потворного, трагічного й комічного, життєподібного й карикатурного. Гротеск — найвищий ступінь комічного.

Декаданс — загальна назва кризових явищ у мистецтві та культурі кінця XIX — початку XX ст. Період декадансу позначений настроями безнадії, розчарування, занепадом життєвих сил, естетизмом.

Епос (від грец. ποσ — слово, розповідь) — оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині. Основою античного епосу була міфологія.

Естетизм — збірна назва літературно-мистецьких течій, представники яких обстоювали естетичні особливості мистецтва (красу). Естетизм виник в Англії наприкінці XIX ст. як реакція на суворий стиль вікторіанської доби. Художнім чинником зародження таких поглядів стала

ідея «мистецтва для мистецтва». Найяскравіший представник естетизму — Оскар Вайльд.

Індивідуальний стиль — система художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника, групи письменників (течії або напрям), цілої літературної доби.

Інтелектуальний роман (лат. intellectus — розум, пізнання) — проза, у якій відчутно переважають інтелектуально-раціональні елементи образного мислення митця над емоційно-чуттєвими. У творі це виявляється у схильності персонажів, оповідача, ліричного героя до розумових рефлексій, самоаналізу, у яких домінує абстрактне мислення; у порушенні й художньому втіленні важливих проблем, у розкритті інтелектуального драматизму мислителів.

Імпресіонізм (від фр. враження) — течія раннього модернізму другої половини XIX — початку XX ст. Імпресіонізм виник спершу у живописі (Клод Моне, Едуар Мане, Огюст Ренуар, Едгар Дега та ін.), а потім поширився на інші види мистецтва (Огюст Роден у скульптурі, Моріс Равель, Клод Дебюссі, Ігор Стравинський у музиці), а також літературу. Основоположниками імпресіонізму в літературі стали письменники брати Гонкури та поет Поль Верлен.

Історичний роман — роман, побудований на історичному сюжеті, який відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії.

Класична література — корпус творів, які вважаються взірцевими для тієї чи іншої епохи.

Масова література — розважальна й дидактична белетристика, яка друкується великими накладками і є складовою «індустрії культури». Використовуючи стереотипи масової свідомості й популістську стратегію завоювання публіки, такі твори передбачають спрощене, комфортне читання.

«Мистецтво для мистецтва», «чисте мистецтво» (фр. l'Art pour l'Art) — естетична доктрина, що утверджує самоцільність художньої творчості, незалежність мистецтва від суспільного життя. Як художній напрям «мистецтво для мистецтва» зародилося у французькій літературі середини XIX ст.

Міф — це оповідь, заснована на традиціях, легендах або фактах, яка пояснює звичаї та обряди, розкриває історію походження світу і людей, природи і тварин, предметів і явищ з участю надприродних істот — богів, демонів, героїв. Свого часу міф заміняв наукові знання і був основою світогляду.

Модернізм — загальна назва напрямів у мистецтві та літературі кінця XIX і початку XX ст., що відображали кризу європейської культури і характеризували розрив із традиціями реалізму та естетикою минулого.

Неоромантизм — стильова течія модернізму, визначальною рисою якої є подолання розриву між ідеалом і дійсністю, характерного для ро-

мантизму, завдяки могутній силі особистості, здатної перетворити бажане на дійсне.

Парадо́кс (давньогрец. незвичайний, неймовірний, дивний) — думка, що різоче розходиться з усталеними поглядами, начебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може й не бути хибною. Парадокс використовується як художній прийом.

Підте́кст — прихований, внутрішній зміст висловлювання.

По́ема (від грец. твір, творіння) — ліро-епічний віршований твір, у якому зображені значні події і яскраві характери. Жанрові різновиди поеми: ліро-епічна, лірична, епічна, сатирична, героїчна, дидактична, бурлескна, драматична тощо. Виникла поема на основі давніх і середньовічних пісень, сказань, епопей, що уславлювали визначні історичні події.

Поліфо́нія (грец. polyphonia — багатоголосся) — музичний термін, одночасне гармонійне поєднання та розвиток рівноправних самостійних мелодійних ліній. Терміни «поліфонія», «поліфонізм» використовуються в літературі для позначення багатоплановості художнього твору.

Приго́дни́цький рома́н (фр. roman d'aventures) — роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується їхнім несподіваним поворотом, великою динамікою розгортання.

Психологі́чний рома́н — різновид роману, у якому відтворено внутрішні переживання особистості, духовну еволюцію, пошуки й суперечності героя, які зумовили його вчинки та поведінку. Головним об'єктом дослідження у психологічному романі є людина з її неповторним внутрішнім світом. Сформувався в ХІХ ст. («Герой нашого часу» М. Лермонтова, «Пані Боварі» Г. Флобера, «Злочин і кара», «Брати Карамазови» Ф. Достоевського та ін.).

Рома́н-хро́ніка (від грец. χρονικά — літопис) — літературна форма роману, що містить викладення подій в їхній часовій послідовності у житті однієї людини чи цілої сім'ї, а також розповідь про переживання й конфлікти людей. Сюжетотвірну роль грає саме час, розповідь — це почергова зміна епізодів.

Сімво́л (грец. symbolon — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, що опосередковано виражає суть певного явища. Символ характеризується узагальненістю, багатозначністю, таємним змістом, тому може витлумачуватися по-різному.

Символі́зм (грец. symbolon — знак, символ, ознака) — найвизначніша серед течій раннього модернізму кінця ХІХ — початку ХХ ст. Символісти використовували символ як засіб вираження незбагненої суті життєвих явищ та особистих уявлень, творчих прозрінь, ірраціональних осяянь митця. Для символістів поезія, як і музика, була найвищою формою пізнання таємниці світу. Започаткували символізм французькі поети Поль Верлен, Стефан Малларме, Артюр Рембо, після чого символізм розповсюдився в усій Європі, а також поширився на інші види мистецтва — живопис, музику, театр.

Символістська драма — драма, в основі якої лежать філософські вчення німецьких романтиків-ідеалістів (неоромантизм), схильність до містицизму, до індивідуалістичного самозаглиблення. Це стало причиною особливої поетики символістської драми — поетики загадковості, таємничих натяків, містичного страху й неземної, примарної краси. У символістській драмі головне мають передавати не слова, а жести, тому драматург використовує багатозначні слова, загадкові висловлення, створюючи атмосферу нервового очікування чогось таємничого, часто жахливого. Напруженість дії передають міміка акторів, їхні рухи.

Соціальна сатира — гостра критика суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках суспільного й політичного життя. Художні засоби сатири — гротеск, пародія, іронія.

Соціально-психологічний роман — один із різновидів романного жанру, у якому в складних, часто екстремальних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв. У соціально-психологічному романі письменники досліджують вплив соціальних обставин на психологію людини, взаємозв'язок індивідуального та загального.

«Статичний театр», «театр мовчання» — театр, у якому увага зосереджується не на зображенні подій та зовнішньої інтриги, а на внутрішній дії у внутрішньому світі героїв, практично без реплік, оскільки виражає те, для чого не вистачає слів.

Сугестивна лірика — ліричні твори, побудовані на асоціаціях та інтонаційних відтінках, звернені до емоційної сфери читача. Предметом зображення в сугестивній ліриці є духовний стан, внутрішні конфлікти морально-психологічного характеру.

Сугестія — навіювання, спонтанний вияв емоцій.

Феєрія (від фр. фея, чарівниця) — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками. Наприкінці XIX — на початку XX ст. елементи феєричності проникли в літературу, зокрема драматургію, і з'явилася *драма-феєрія* (драма-казка).

Філософський роман — великий епічний твір, у якому безпосередньо викладається світоглядна або етична позиція автора.

Художність — мистецька якість твору, яка полягає у гармонійному поєднанні важливого змісту і відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність поміж усіма його складниками, існує гармонія, організована ідейним змістом, можна назвати високохудожнім. Художність безпосередньо пов'язана з творчою свободою, оригінальністю, смаком, почуттям міри автора у висвітленні теми.

ЗМІСТ

<i>Дорогі юні друзі!</i>	6
Вступ. Література. Мораль. Людність	8

РОЗДІЛ 1. ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

1.1. Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи	12
1.2. Йоганн Вольфганг Гете	16
1.2.1. Уславлений письменник Німеччини.....	17
1.2.2. Історія створення трагедії «Фауст».....	19
1.2.3. Особливості композиції трагедії. Жанрова своєрідність твору.....	21
1.2.4. Проблематика трагедії. Пошуки сенсу буття і призначення людини.....	23
1.2.5. «Фауст», частина I.....	24
1.2.6. Образи трагедії.....	27
1.2.7. «Фауст», частина II.....	.....
1.2.8. Образ Фауста як утілення динамізму нової європейської цивілізації Останній монолог Фауста.....	29
Ваші підсумки	32

РОЗДІЛ 2. МОДЕРНІЗМ

2.1. Модерністська проза початку ХХ ст.	34
2.2. Німецькомовна проза: Франц Кафка	39
2.2.1. Життя і творчість Франца Кафки.....	39
2.2.2. Нова «Перевтілення». Особливості композиції, функції фантастики.....	45
2.2.3. Образ Грегора Замзи.....	48
2.2.4. Характерні риси стилю Франца Кафки.....	52
2.3. Російськомовна проза. Михайло Булгаков	55
2.3.1. Життя і творчість Михайла Булгакова.....	55
2.3.2. Булгаков і Україна.....	61
2.3.3. Роман «Майстер і Маргарита». Культурні та літературні джерела твору.....	62
2.3.4. Взаємодія трьох світів у творі: світу радянської дійсності, біблійної давнини та фантастичної «дияволяди». Особливості композиції твору.....	64
2.3.5. Морально-філософський зміст «єршалаїмських» розділів твору.....	65
2.3.6. Філософська проблематика твору. Тема кохання і творчості.....	66
2.3.7. Засоби комічного й трагічного в романі.....	70
Ваші підсумки	72

РОЗДІЛ 3. ШЕДЕВРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІРИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

3.1. Розмаїття течій модернізму й авангардизму в європейській ліриці	74
3.2. Франція. Гійом Аполлінер	77
3.2.1. Життя і творчість Гійома Аполлінера.....	77
3.2.2. Гійом Аполлінер — поет-авангардист. Верлібр у творчості Гійома Аполлінера.....	81

3.2.3. «Зарізана голубка й водограй». Специфіка віршованої форми каліграм.....	82
3.2.4. «Міст Мірабо». Тема кохання й часу у вірші.....	84
3.3. Австрія. Райнер Марія Рільке	86
3.3.1. Життя і творчість Райнера Марії Рільке.....	86
3.3.2. Збірка «Сонети до Орфея». Переосмислення античних міфів у віршах митця.....	90
3.3.3. Своєрідність поглядів і поетики Райнера Марії Рільке.....	91
3.3.4. «Згаси мій зір...».....	91
3.3.5. «Орфей, Еврідіка, Гермес».....	92
3.4. Іспанія. Федеріко Гарсія Лорка	96
3.4.1. Життя і творчість Федеріко Гарсія Лорки.....	96
3.4.2. Своєрідність художнього світу Федеріко Гарсія Лорки.....	99
3.4.3. «Про царівну Місяцівну».....	101
3.4.4. «Гітара».....	102
3.5. «Срібна доба» російської поезії: течії, здобутки, долі митців	104
3.6. Олександр Блок	108
3.6.1. Життя і творчість Олександра Блока.....	108
3.6.2. Олександр Блок і символізм.....	111
3.6.3. Поезія «Незнайома».....	112
3.7. Анна Ахматова	114
3.7.1. Життя і творчість Анни Ахматової.....	115
3.7.2. Ахматова та акмеїзм. Етапи творчості мисткині.....	117
3.7.3. Провідні теми й мотиви ранньої лірики Ахматової. Образ ліричної героїні.....	118
3.7.4. Поезії «Довкола жовтий вечір ліг...», «Сіроокий король».....	119
3.7.5. Поема «Реквієм» як відображення особистої й суспільної трагедії.....	120
3.8. Володимир Маяковський	123
3.8.1. Життя і творчість Володимира Маяковського.....	123
3.8.2. Особливості віршової системи Маяковського.....	126
3.8.3. Вірші «А ви змогли б?...», «Послухайте!».....	128
3.8.4. Поезія «Борг Україні».....	130
3.9. Борис Пастернак	133
3.9.1. Життя і творчість Бориса Пастернака.....	133
3.9.2. Філософська спрямованість творчості митця. Засоби художньої виразності.....	135
3.9.3. Поезія «Гамлет».....	136
3.9.4. Вірш «У всьому хочу я дійти самої суті».....	138
3.9.5. Поезія «Зимова ніч».....	138
Ваші підсумки	141

РОЗДІЛ 4. АНТИУТОПІЯ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

4.1. Розвиток жанру антиутопії у ХХ ст.: ознаки та представники	142
4.2. Джордж Орвелл	145
4.2.1. Життя і творчість Джорджа Орвелла.....	145

4.2.2. Зв'язок творчості Джорджа Орвелла із соціально-історичною ситуацією доби.....	146
4.2.3. «Скотоферма».....	147
4.2.4. Роман «1984».....	150
Ваші підсумки	154

РОЗДІЛ 5.

ПРОБЛЕМА ВІЙНИ І МИРУ В ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТ.

5.1. Німеччина. Бертольт Брехт	156
5.1.1. Життя і творчість Бертольта Брехта.....	156
5.1.2. Епічний театр Б. Брехта: теоретичні засади й художня практика.....	159
5.1.3. Протест проти війни в драмі-пересторозі Брехта «Матінка Кураж та її діти».....	161
5.2. Генріх Белль	164
5.2.1. Життя і творчість Генріха Белля.....	164
5.2.2. «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» Засудження антигуманної сутності Другої світової війни в оповіданні.....	167
5.3. Німецькомовна поезія. Пауль Целан	170
5.3.1. Життя і творчість Пауля Целана.....	170
5.3.2. «Фуга смерті» — один із найвідоміших творів про Голокост.....	172
Ваші підсумки	176

РОЗДІЛ 6.

ЛЮДИНА ТА ПОШУКИ СЕНСУ ІСНУВАННЯ У ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

6.1. Загальна характеристика провідних тенденцій прози другої половини ХХ ст.	178
6.2. США. Ернест Гемінгвей	182
6.2.1. Життя і творчість Ернеста Гемінгвея.....	183
6.2.2. «Кодекс честі» героїв Ернеста Гемінгвея.....	186
6.2.3. Реалістичний, міфологічний і філософський плани повісті «Старий і море».....	187
6.3. Колумбія. Габріель Гарсія Маркес	192
6.3.1. Життя і творчість Габріеля Гарсії Маркеса.....	192
6.3.2. Специфіка магічного реалізму Габріеля Гарсії Маркеса.....	195
6.3.3. Синтез реального і фантастичного в оповіданні «Стариган із крилами».....	196
6.4. Японія. Ясунарі Кавабата	200
6.4.1. Життя і творчість Ясунарі Кавабати.....	200
6.4.2. Особливості стилю письменника.....	203
6.4.3. Відображення самотності японської культури в повісті «Тисяча журавлів».....	204
Ваші підсумки	210

РОЗДІЛ 7. ЛІТЕРАТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

7.1. Формування «театру абсурду» як явища театрального авангарду	212
7.1.1. Огляд здобутків митців.....	214
7.2. Література постмодернізму	216
7.2.1. Постмодернізм — одне із найяскравіших літературних явищ останніх десятиліть ХХ — початку ХХІ ст.....	217
7.2.2. Постмодерністське мистецтво: елітарна та масова культура.....	219
7.3. Сербія. Милорад Павич	220
7.3.1. Життя і творчість Милорада Павича.....	220
7.3.2. «Скляний равлик» Милорада Павича як постмодерністський твір.....	222
7.4. Аргентина. Хуліо Кортасар	226
7.4.1. Життя і творчість Хуліо Кортасара.....	227
7.4.2. Специфіка індивідуального стилю митця.....	228
7.4.3. Фантазмагорична картина безумства натовпу в оповіданні «Менади».....	230
Ваші підсумки	236

РОЗДІЛ 8. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

8.1. Україна. Крим. Таїр Халілов. «До останнього подиху»	238
8.2. США. Джон Майкл Грін. «Провина зірок»	239
8.3. Австралія. Маркус Френк Зузак. «Крадійка книжок»	242
Ваші підсумки	246
Словник літературознавчих термінів	248

Навчальне видання

*КАДОБ'ЯНСЬКА Наталія Миколаївна
УДОВИЧЕНКО Лариса Миколаївна*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. С. Криворучко*
Художній редактор *І. В. Денисов*
Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*
Коректор *О. О. Панчук*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,324
Обл.-вид. арк. 19,79 + 0,55. Наклад 12 010 пр.
Зам. №

ТОВ «СИЦІЯ»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4711 від 14.04.2014 р.

Адреса видавництва: 61017, м. Харків, вул. Кокчетавська, 20
www.sicia.com.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61012, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com